İbn-i Nuh

VAN TARİHİ

İnceleme-Metin

Hazırlayan

Yard. Doç. Dr. Zeki TEKİN

AHENK YAYINEVİ

58203

AHENK YAYINLARI- 3
Bilimsel Eserler Serisi- 1

Dizgi: R.Zehra TEKİN
Kapak: Enes Matbaacılık
Baskı-Cilt: Enes Matbaacılık
Van, Ağustos 2003

ISBN 975- 92261-0-3

©AHENK Yayınevi Belediye Yer altı Çarşısı No:2/4
Tel: 04322152432 Fax: 04322121042 VAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER III
ÖNSÖZ V
GİRİŞ:
İBN-İ NUH'UN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESER VII
- **A. MÜELLİFİN HAYATI** VII
- **B. MÜELLİFİN İLMİ ŞAHSİYETİ** IX
- **C. MÜELLİFİN ESERİ** X
  - **a. Telif Sebebi ve Tarihi** XI
  - **b. Muhtevası** XII
  - **c. Kaynakları** XVII
  - **d. İbn-i Nuh'un Tarihçiliği ve Uslübu** XIX
  - **e. Eserin Kaynak Değeri** XX
  - **f. Metin Neşrinde Takip Edilen Metod** XX

METİN 1-134
VAN TARİHİ 1
- **EL-MUKADDEME** 6
  - **Faide** 11
  - **Zikrü'l-Hülefâi'r- Râşidîn** 11
  - **Zikrü'l-Velâdet-i Sıddık ve Ömreş ve Fevteş** 27
  - **Emirü'l-Mü'minîn Ömer Bin Hattab** 30
  - **İslâm-ı Hazret-i Ömer** 33
- **MAKSAT** 35
- **HATİME** 37
  - **Zuhûr-ı Timurhân ve Girift-i Kal ͨa-i Van** 47
  - **Harb-i Yezidiyân Der Sahrâ-i Canik Bâ Vaniyân.** 87
  - **Maktel-i Yezidiyân ve İntikâm-ı Şühedâ-i Van** 112
  - **Zelzele-i Acîb** 119

BİBLİYOGRAFYA 135
DİZİN 137
EKLER 147

ÖNSÖZ

Cumhuriyet döneminde Osmanlı tarihi ile ilgili bir çok çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Bu çalışmalar iki şekilde yürütülmektedir. Birincisi, belge ve ana kaynaklara inilerek yapılan araştırmalardır. İkincisi, yazma eserleri günümüz Türkçe'sine aktarmak suretiyle yapılan metin değerlendirmeleridir.

Son zamanlarda Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı merkezî yapı üzerine yoğunlaşmıştır. Buna rağmen günümüzde şehir tarihçiliği ile uğraşanların sayısı da azımsanmayacak bir şekilde artmaktadır. Tarihçiler arasında genel yapıdan ayrı olarak yerel yapılara ve taşraya yönelme artmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar son derece kıymetlidir. Bu çalışmaların değeri, merkeze göre farklılık arz eden taşra yapısını ve genel tarihlerde bulunmayan olayları ayrıntılı bir şekilde incelemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Yayına hazırladığımız İbn-i Nuh'un *Van Tarihi* bu açıdan ideal bir örnektir. Van'ın Osmanlı Devleti'nin sorunlu doğu komşusu olan İran'ın sınırında bulunması, İran ile olan ilişkilerin Van üzerinden yapılıyor olması, bu şehrin stratejik bakımından önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu bakımdan

Van Tarihi sadece yerel tarih açısından değil, uluslararası ilişkiler bakımından da önemlidir.

İbn-i Nuh'un *Van Tarihi* isimli eserini bütün bu mülahazalara dayanarak neşretmeyi amaçladık. Eserin neşrinde mutedil bir transkripsiyon metodu takip edilmiştir. Metin içinde yer alan şiirlerden Arapça ve Farsça olanlar tercüme edilmiştir. Açıklanmaya ihtiyaç duyulan konular orijinal kaynaklardan tahkik edilerek dipnotlar halinde belirtilmiştir. Müellif ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi **Giriş** kısmında verilmiştir. Araştırmacıların kolay istifade edebilmeleri için eserin sonuna karma dizin ilave edilmiştir.

Böyle önemli bir eserin en mükemmel bir şekilde ortaya çıkmasına gayret ettik. Defalarca okuyup gözden geçirdik. Her şeye rağmen yapılan çalışmanın tam mükemmel olduğunu iddia edemeyiz. Bundan dolayı okuyucuların yapılan hatalardan dolayı müsamaha ile bakmalarını istirham ederiz.

Eserin ilk kısmındaki bilgilerin Arapça kaynaklardan tahkikini, Arapça ve Farsça şiirlerin çevirisini yapan Öğr. Gör. Rahmi TEKİN'e çalışmamıza yaptığı katkılarından dolayı çok teşekkür ederiz.

VAN 2003 Yard.Doç. Dr. Zeki TEKİN

GİRİŞ

İBN-İ NUH'UN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESERİ

A- MÜELLİFİN HAYATI:

Yayına hazırladığımız Van Tarihi adlı eserin müellifi İbn-i Nuh'un hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Hatta müellifin tam künyesini dahi bilemiyoruz. Biyografi kitaplarında İbn-i Nuh'un hayatı hakkında her hangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak Osmanlı dönemi biyografi kitaplarında İbn-i Nuh adında iki zata rastlamaktayız. Bunlardan biri müellifimiz İbn-i Nuh'un biraderi Bedreddin Ömer bin Nuh el-Vanî'dir. 1074/1663 yılında Van'da doğmuş ve 1126/1714 yılında yine Van'da vefat etmiştir. Müellifimiz, biraderi Bedreddin Ömer bin Nuh'un ölümünü ve şahsiyetini eserinde üzüntü ve esefle uzun uzun anlatmaktadır[1].

Biyografi kitaplarında adı geçen diğer İbn-i Nuh ise; Yahya bin Nuh bin Abdullah er-Rumî'dir. Ancak el-Vanî olarak

[1] İbn-i Nuh, *Van Tarihi*, 119 vd.; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmaü'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*, II, İstanbul 1955, 415-416; Ömer Rıza Kehhal, *Mu'cemu'l-Müellifin*, XIII, Beyrut tarihsiz, 235; Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, Ankara 1988, 186-189. Aydın Talay Ömer İbn-i Nuh'un doğum ve ölüm tarihlerinde hicri tarihleri doğru kayıt ederken, miladi çevrilerini yanlış geçmiştir.

da bilinmektedir. Bu zatın doğum tarihi ve nerede doğduğu bilinmemektedir. 1114/1702'de vefat etmiştir[2]. Fakat bu zat söz konusu tarihte Van'da vefat etmiş olsaydı müellifimiz İbn-i Nuh böyle meşhur bir zatı eserinde belirtirdi. Van dışında bir yerde vefat ettiğini tahmin ediyoruz. Zira müellifimiz İbn-i Nuh 1719 yılı sonuna kadar Van'da geçen olayları, kendi hayatı süresince şâhidi olarak kaleme almıştır.

İbn-i Nuh kendisi hakkında bilgi verecek bazı ip uçlarını eserinin muhtelif yerlerinde birer cümle ile bahsetmektedir. Özellikle üçüncü ve dördüncü sayfalarında kendi yaşı ve Van Tarihi'ni yazmaya sevk eden sebepler hakkında bilgi vermektedir. Burada müellif bu kitabı dostlarının ısrarı üzerine elli bir yaşında yazmaya başladığına işareten "*...iltimâs-ı ahbâb mütevâli olup sinnim dahi ᶜömr ser-haddi sayılan hamsînden bir menzil teveccühde iken...*"[3] demek suretiyle yaşının elli bir olduğunu belirtmektedir.

İbn-i Nuh söz konusu bu eseri 1122/1710 yılında kaleme almaya başlamıştır[4]. Bu tarihte elli bir yaşında olduğunu ifade eden müellif, eseri yazmaya başladığı tarihten geriye doğru mevcut yaşı çıkarıldığında gerçek doğum tarihi olan 1071/1661 tarihine ulaşırız. Burada hicri yılın miladi takvime göre olan kısalığı hesap edilerek gerçek doğum tarihi tespit edilmiştir.

Müellif kendisinin Van'da doğduğunu büyük bir iftiharla anlatmaktadır. "*...bu diyâr-ı meymenet-şiᶜâr ki, revnâk-efzâ-yı Ermeniyye ve Azerbeycân ve kâᶜide-i memleketi olan Van dâru'l-emân; gıbta-nümâ-yı ekâsire-i İran ve Turan'dır. Ve kalᶜa-i nehbâru-yı felek-fersâsı sedd-i sedîd-i Ye'cüc-i ᶜAcem ve ᶜazc-endâz-ı mesa'i-yi mülûk ve hasret-fezâ-yı Dârâ u Cem'dir. Ve bu hakîrin meskat-ı re'si, yani mevlüdi hem,*

[2] Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 635-636; Kehhal, *a.g.e.*, VIII, 5.
[3] Metin, 3.
[4] Metin, 4.

mevtanı olmuştur..."[5] demektedir. Van'da 1719 yılı olaylarını anlatan müellif, her hangi bir vesile ile Van'ın dışına çıktığına dair bilgi vermemektedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İbn-i Nuh elimizdeki eserinde yer yer kendisinden ve ailesinden bahsetmektedir. Kardeşi Bedreddin Ömer bin Nuh'un yaşadığı dönemde önemli bir alim olduğunu ve bir çok eserinin bulunduğundan bahsetmiştir. Aynı şekilde büyük babasının da saygın bir alim olduğu 109. sayfadaki şu ifadesinden anlaşılmaktadır; "*...sülehâ-i ülemâdan iki kimesne biri bu fakirin peder-i büzürkvârı, biri dahi Tebriz Kapusu Mescidi'nde imâm olan Abdullah Efendi (rahimehumullah-ı teᶜâlâ) bir maslahat içün mezbûr İshak Ağa'ya vardılar.*"[6] Buradan da anlaşılıyor ki, müellifimiz ulemadan bir aileye mensuptur.

Müellifimiz İbn-i Nuh'un Van'da gerek halk nezdinde gerekse mülkî idareciler yanında önemli bir yeri olduğu; Ulu (Ermen-Şah) Cami'sinde hâtip oluşu halka ve vilayet erkanına toplu halde küsuf [7] namazı kıldırışı[8], 1131/1719 yılında divan toplantılarına davet edilmesi, ancak ikinci davette bu toplantıya katılmasından ve divanda konuşma yapmasından anlaşılmaktadır[9].

Eser 1719 yılı olaylarını anlatırken her hangi bir sonuca bağlanmadan kesilmiştir. Biz bundan müellifimiz İbn-i Nuh'un bu tarihte veya hemen sonra vefat etmiş olabileceğini tahmin ediyoruz.

B- MÜELLİFİN İLMÎ ŞAHSİYETİ

Müellifimiz İbn-i Nuh'un geniş malumata sahip bilge bir insan olduğu eserinin bir çok yerinden anlaşılmaktadır.

[5] Metin, 2-3.
[6] Metin, 109.
[7] Küsuf namazı hakkında bak, sayfa 60, dipnot 90.
[8] Metin, 116.
[9] Metin, 173-175.

Anlattığı olaylar sadece bir vakıa nakli olmayıp, her hadiseden gerekli ibretin alınması gerektiği vurgulanmış ve toplumsal derslerin çıkarılmasına işaret etmiştir. Olayların anlatımında ayet, hadis veya şiirle konuya açıklık getirmiştir. Müellifimiz eserinde bir çok şiir zikretmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça olan bu şiirlerin bir çoğunun kime ait olduğu belirtilirken, bir kısmının kime ait olduğu belirtilmemiştir. Türkçe şiirlerin önemli bir bölümü İbn-i Nuh'a aittir. Bu şiirler *li-muharririhi* başlığı altında kaydedilmiştir. Özellikle 1715/1716 yıllarında Van askerleri ile Hoşablı Yezidi Kürtleri arasındaki çatışmayı 125-128 ve 131-143 sayfaları arasında Türkçe nazım olarak anlatmıştır. Bu şiirinde Yezidi Kürtler hakkında ağır ifadeler kullanmaktadır. Aynı şekilde amirlerine itaat etmeyen Van askerleri hakkında da itham dolu sözler söylemektedir.

Müellifimiz, kendisinin halk ve idareciler üzerindeki ilmî otoritesinin farkında olarak, tasvip etmediği şeyleri söylemekten çekinmemiştir. Koçî Bey tarzı, mülkî amirlere ve güvenlikten sorumlu olanlara nasihatte bulunmayı ihmal etmemiş, her fırsatta mahalli idarecilerin kötü yönetimlerinden şikayet etmiştir. Beğenilmeyen bir olaydan bahsederken önceki idarecilerle zaman zaman mukayeseler yapmaktadır.

C- MÜELLİFİN ESERİ (Van Tarihi)

Yayına hazırladığımız bu eserin bilinen tek nüshası Fatih Millet Kütüphanesi'nde Ali Emirî, Tarih Kitapları arasında 630 numarada kayıtlıdır. Yazma 231 x 175 (180 x 110) ebadında on yedi satırlı, rika hattı ile yazılmış doksan üç varaktan ibarettir. Bu eserin orijinal müellif hattı olmadığı, istinsah bir nüsha olduğu kanaatindeyiz. Bu kanaatimizin oluşmasına sebep olan, metin içindeki sayfa numarası verildiği halde, sebebini bilmediğimiz şeylerden dolayı atlanmış olmasıdır.

a-Telif Sebebi ve Tarihi

Eserin telif sebebi, ilk sayfalarında açık bir şekilde ifade edilmektedir. Müellifin doğum yeri ve vatanı olan Van'a düşkünlüğü eserinde açıkça görülür. Daha ikinci sayfanın başında; *"Ve her merd-i ʿibret-neverd kandü dâr u diyârına bizimdür deyû gelüb giden ahbâb ve ağyârının evzâʿ ve etvâr ve ser-güzişt-i pür-ʿibret ihtibârlarını bilmek iʿtibarât-ı vâfire ve tecârüb-i kesîre mübeyyendir"*[10] demek suretiyle kendi memleketi olan Van'ın tarihini bilmek kişiye iyi bir itibar sağlayacağı ve tecrübe sahibi olacağının açık olduğunu belirtmektedir.

Daha sonra Van'ın bölgenin en güzel beldelerinden biri olduğunu belirten müellifimiz, Van tarihi hakkında yazılı bir kaynağın olmadığına işareten; *"Sultân-ı risâlet-penâh (ʿaleyhi mine's-selâm) ezgâ hazretlerinden sonra feth olunduğu mesmûʿ idi. Ve lâkin Hulefâ-i Râşidîn (rıdvânullahi teʿâlâ ʿaleyhim ecmeʿîn) hazretlerinin kangısının semaʿ-ı matlaʿ-ı hilâfetinden bu diyâra şems-i hidâyet tulûʿunun rivâyet-i muʿteberesi maʿlûm değil idi. Çoktan bu babda pûyân ve bu şitâbda cüyân iddim."*[11] diyerek Van tarihinden bahseden eserlerde araştırma yaptığını belirtir. Fakat müellifimiz İbn-i Nuh bununla yetinmek istemeyip Van'ın ne zamandan beri mamur ve şenlendiğini tafsilatlı olarak hangi milletlere mekan olduğunuı araştırmaya koyulur. Maalesef yaşadığı bölgede bununla ilgili her hangi bir eser bulamaz Müellifin kendi ifadesiyle; *"Âhiru'l-emri iltimâs-ı ahbâb mütevâli olup..."*[12] diyerek dostlarının ısrarı üzerine ve *"Tezkîr-i duʿâya bu dahi bir bahane olduğuçün kıllet-i bidaʿa ve kesret-i avâik-i meârif-i ziyaʿa ile müstaʿinen billahi'l-meliki'l-aʿlâ sene senetey ve ʿişrîn ve mie baʿde'l-elf (1710)*

---

[10] Metin, 2.
[11] Metin, 3.
[12] Metin,3.

Safer'inde icmâlî tercemeye azîmet ve ibtidâ olundu."[13] diyerek duaya vesile olması ve bidatların azalması, ilim ziyası ve Allah'ın yardımıyla 1122/1710 Mart ayında el-Vâkidi'nin *Fütuhu'ş-Şam* adlı eserin ilgili yerlerini icmalen tercümesine başladığını ifade eder. Söz konusu eserin ilgili yerlerini bu tarihte tercüme etmiş olabilir. Ancak eserden anlaşıldığı kadarıyla Van'da geçen olaylar, 1612'den itibaren yıllık veya birkaç yıl birden kaydedilmiştir. Eserin son otuz-kırk yıllık dönemini içeren olaylar çok hassas bir şekilde tutulmuştur. Zira bu olayların bir çoğuna müellifimiz ya bizzat şahit olmuş veya şahit olanlardan bizzat dinlemiştir.

Eser 1131/1719 olaylarını anlatırken kesilmektedir. Klasik Osmanlı tarih kitaplarında görülen hatime kısmı burada gözükmemektedir. Bundan da biz müellifin bu tarihte (1719) vefat etmiş olabileceği kanaatine varıyoruz.

b-Muhtevası

Eser bir mukaddime, bir maksat ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Üç ana başlıktan oluşan eserin muhtevasını ayrı ayrı inceleyelim.

Mukaddime; Bu kısımda, diğer klasik tarih kitaplarında olduğu gibi, ilk önce tarihin tarifi ele alınarak uzun uzun incelenmiştir. Tarihin tarifinde ana cümle olarak şunu ifade etmektedir: " *ilm-i tarih geçen tâifelerin ahvâlini ve rüsûm ve adetlerin bilmek ve eşhâsının san^catların ve neseblerin ve mevlûd ve vefâtların ve sâir hususların malûm idînmektir.*"[14] Daha sonra çeşitli milletlerin kullandıkları takvimler hakkında bilgi vererek takvim başlangıçlarına sebep olan olaylardan bahsetmektedir. Özellikle Arapların kullandıkları takvimler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Hz. Ömer döneminde

[13] Metin, 4.
[14] Metin, 6.

Hicri takvimin kabulü hakkında çıkan tartışmalara ayrı bir önem vererek bu tartışmaları ayrıntılı olarak ele alır. Yunan, Rum ve Kıptilerin kullandıkları takvimler hakkında da genel bilgiler vermektedir.

Yine mukaddime kısmında tarihin faydası ve konusunu alt başlık olarak ele alıp inceler. Tarihin faydası hakkında; "*...tebyin-i vakt ve tayin-i zaman...*"[15] olarak belirtir.

Kısa bir girişten sonra Hz. Ebu Bekir'in hayatını Müslüman oluşunu ve faziletini uzun uzun anlatır. Bu eserde en uzun anlatılan konu diyebiliriz. Eserin ismiyle bağdaşmayan bu konunun bu kadar detaylı anlatılmış olması müellifin Hz. Ebu Bekir'e olan sevgisinden kaynaklanmış olabilir. Aynı şekilde Hz. Ömer'in hayatını, İslâm'ı seçişini, İslâm'a yaptığı hizmetleri hakkında bilgi vererek mukaddime kısmını tamamlar.

Kırk sekizinci sayfanın başında *"bismike el-iftitahu yâ fettah"* diyerek maksat kısmına başlar. Bu kısımda, *"Şehr-i Âmid ve Musul ve Erzen-i Rûm'dan beru bu nevâh-i ihlâs ve Bedlis ve sâirlerinin fetihlerini beyân ider.*"[16] diyerek İslâm Orduları tarafından söz konusu Diyarbakır, Musul, Erzurum, Ahlat ve Bitlis'in fethini anlatmaya başlamış, bu bölümü oluşturan 48-64 sayfaları arasında sadece 48-49. sayfalar yazılmış olup 50-64 sayfaları arası kaydedilmemiştir. Bu sayfa numaralarının belirtilmiş olması müellifin bu sayfaları yazdığını, fakat müstensihin bilemediğimiz bir sebepten dolayı kaydedemediğini tahmin etmekteyiz.

Altmış dördüncü sayfadan başlayan kısım hatime kısmıdır. Bu kısım, eserin 2/3'nü oluşturmaktadır. Müellifin ifadesiyle, *"Nefs-i Van'a müte^callık umûr ve ahbâr-ı meşhûre beyânındadır*"[17].denilen bu kısım kitabın asıl adına uygun

[15] Metin, 12.
[16] Metin, 48.
[17] Metin, 64.

düşen bölümdür. Burada konu tamamen Van tarihi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bölgenin ilk dönem Müslümanlar tarafından fethi hakkında doğru ve tutarlı bilgiler verilmektedir. Bölgenin, hicretin 17-18.senesinde feth olunduğunu ve feth olunan yerleri sayar. Ancak bunların arasında, Vastan (Gevaş), Ahlat ve Bitlis olmasına rağmen Van'ın ismi zikredilmez. Müellifimiz İbn-i Nuh Van'ın ilk fetihlerde zikredilmeyişinin sebebini şöyle açıklar; "...*Ve bu zamân gibi çok şenlik ve şehrî olmayub Vastân ve etrâfı sulhunda dâhil idi. Anınçün nefs-i Van futûhât-ı kadimede mufassâlen beyân olunmamıştır.*"

Daha sonra İbn-i Nuh'un hâtip olduğu Van Ulu (Şah-ı Ermen) Camisinin yapılışı hakkında bilgi verir. Ulu Cami'nin yapılışı sırasında kerametler ve sair bazı garip ahvali anlattıktan sonra kendine ait ve Ulu (Şah-ı Ermen) Camiyi öven şu şiiri kaydeder. Şiirde Ulu Cami'yi Mısır'da Camiü'l-Ezher, Şam'da Ümeyye Cami ve İstanbul'da bulunan Ayasofya ile kıyaslar;

Ben-i Ümeyye ile Câmi^c-i Ezher, Ayâsofyâ
Dımeşk, Mısır ve İstanbul'a birer ka^cbedir güyâ

Bu iklim içre Van'a Ulu Câmi^c Ka^cbe'den gayrî
Olubdur şâhid-i İslâm'a bir hâl-i ruh-i zîbâ[18]

Bu kısımda Şeref bin Şemseddin'in *Şeref-Name* adlı eserinden yararlanarak Kürtlerin menşei hakkında bilgi vermektedir. Kürtler hakkında verilen tüm bilgiler *Şeref-Name*'den nakledilmiştir.

770/1369'da Timur'un zuhuru ve Van'ı işgali hakkında bilgi vermektedir. Yukarıdaki konularda olduğu gibi, burada da asıl konu Timur'un Van'ı işgali iken Timur'un hayatı ve yaptığı bir çok zulümden bahsetmektedir. Ayrıca 1402 Ankara savaşı ve Yıldırım Bayezit'in esaretinden de söz eder.

[18] Metin, 70.

Azerbaycan, Ermeniyye ve Van Gölü havzasında 800/1398 tarihinden sonra hüküm süren Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'dan övgüyle bahseder, "*Uzun Hasan didikleri Sultân Hasan bin Bâyezîd Bey (rahimehullahi te^câlâ) çok zamân ihyâ-i dîn ve i^czâz-ı ^culemâ ve meşâyih-i ehl-i yakîn ile sâltanat sürdü.*"[19]

Bu konunun anlatımından sonra tarihi olaylara uzun bir ara vererek 1021/1612 yılı olaylarını anlatmaya başlar. Söz konusu bu tarihten 1131/1719 yılına kadar Van'da ve Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlıyla ilgili olayları yıl yıl veya birkaç yıl atlayarak verir.

Müellifimiz İbn-i Nuh'un Van tarihiyle ilgili 1612-1719 yılları arası 107 yıllık tarihi bilgiler oldukça önemlidir. Bu tarihlerde Van'da geçen olaylar, Van paşaları, Van kulu askerlerinin katıldığı muharebeler, Van'a gelen önemli şahsiyetler, Osmanlı Devleti'nin Van üzerinden İran ile olan münasebetleri ve Van'daki sosyal faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Bu tarihler arasında geçen olayların önemli gördüklerimizden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1022/1613'de Kasım İncili Çavuş'un başkanlığında elçi heyetinin İran'a gönderilmesi.

1023/1614'de padişah fermanı üzerine Van Beylerbeyi Elmacı Mehmet Paşa ile Nahcivan Hanı Emir Gune ile Hoy Nahiyesi'nde sınır belirlenmesi. Aynı tarihte Nasuh Paşa'nın katledilmesi.

1024/1615'de Van'ın Tekelî Mehmet Paşa'ya ihsan edilmesi ve Van Kulu askerleriyle Tebriz Hanı Pir Budak üzerine akını.

[19] Metin, 86.

1026/1617'de Tekeli Mehmet Paşa'nın Nahcivan'da Şah Abbas üzerine akını ve Tekelî Mehmet Paşa'nın ihaneten öldürülmesi. Aynı yıl İranlılar tarafından Erzurum, Erzincan, Bayburt, Adilcevaz, Erciş ve Muradiye'yi ateşe vererek Van'ı tahrip etmeleri.

1027/1618'de İran ile olan muharebede Van Beylerbeyi Elmacı Mehmet Paşa'nın esir düşmesi.

1042/1632-1633 ve daha sonraki tarihlerde Hoşablı Yezidi Kürtlerin Van Kale'sine saldırıları ve Van Kulu askerleriyle yaptıkları muharebeler tafsilatıyla anlatılmaktadır. Genel Osmanlı tarihlerde kaydedilmeyen ancak bu gibi mahallî tarihlerde bulunan bölgesel harplerden bahsetmiş olması oldukça önemlidir.

1045/1635 Rebiulahir ayında IV. Murat'ın Van'da kalması detaylı olarak işlenmektedir.

1059/1649'da Mahmudî beyi askerleriyle Van askerlerinin muharebesi anlatılır.

1070/1660'da Van'da taun hastalığının baş gösterdiğini ve bir çok insanın bu hastalıktan öldüğü belirtilir.

1071/1661'de şehrin varoşlarının tamir edilmesi aynı tarihte Koçî Bey Camisi'nin yapılışı ve Kaya Çelebi Cami'si karşısında bir medrese yapımına başlanması.

1102/1690'da merkezin Adilcevaz olduğu anlaşılan ve Van'da da büyük ölçüde hissedilen depremden bahsedilmektedir.

1127/1715'te Van askerleriyle Hoşaplı Yezidilerin Canik köyü ile Bedhaşan köyü arasndaki sahrada yapılan muharebeleri ve bu muharebelerde Van askeri yenilmiş ve Van Paşası da Yezidilere esir düşmüştür. Daha sonra iade edilen Van Paşasını karşılamaya giden İbn-i Nuh, Paşa'dan Yezidiler hakkında bir çok şey dinlediğini söyler. Müellif Yezidilerin yaptıklarını nazım halinde kaydetmiştir.

1128/1716'da Van'da bazı ileri gelen devlet adamlarının katledildiği ve bunun üzerine halkın yeni yöneticiler tarafından çok zulme uğradığı ve kıtlığın başladığı belirtilmektedir. Bunun üzerine İbn-i Nuh "*...ba'zı nesâyihi müştemîl vâkı'ât-ı zamân nazm ile tahrîr ve beyân olmuş idi*"[20] diyerek metnin 131. sayfasından 143. sayfasına kadar olan en uzun şiirini yazmıştır. Şiir bazı olumsuzluklara dikkat çekerek nasihat ağırlıklıdır. Aruz vezninde yazılan şiir **fâ i lâ tün / fâ i lâ tün / fâ i lün** veznindedir.

1128/1716'da Van Valisi Ballu Mehmet Paşa Erciş, Adilcevaz ve Ahlat askerlerinin katılımıyla Yezidileri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Fakat aynı yıl Mehmet Paşa'nın vefatıyla Hoşaplı Yezidiler Van askerine karşı ayaklanmışlardı.

1130/1718'de Şaban ayının yirminci gecesinde Van'da da hissedilen Erzurum merkezli büyük bir deprem olduğu ifade edilmektedir.

Sonuç olarak elimizdeki eser yukarıda seçtiğimiz konuların dışında İstanbul'daki saltanat değişiklikleri, Van beylerinin Hoşaplı Kürt beyleri, Hizan beyleri ve Bitlis hanlarıyla muhtelif zamanlardaki ilişkilerinden de bahsetmektedir. Eser, özellikle 1102/1690 yılı sonrası Van'da geçen olayları daha detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

c-Kaynakları

Eserin kaynaklarını iki ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi yazılı kaynaklar, ikincisi müellifin kendi müşahedeleri ve olayların şahidi olan kimselerden şifahen aldığı bilgilerdir.

[20] Metin, 130.

Yazılı Kaynaklar: Müellif kendisinin şahidi olması mümkün olmayan olayları kaynaklardan istifade ederek yazmıştır. İbn-i Nuh'un telif sırasında yararlandığı kaynakları vermiş olması eserin ciddiyetini bir kat daha artırmaktadır. Zira Osmanlı yazım geleneğinde genellikle istifade edilen kaynaklar pek fazla zikredilmez. Müellifimiz bahsettiği konular hakkında o konudaki önemli eserlerden yararlanmayı tercih etmiştir. Yararlandığı eserlerin başında, kendisinin de ifade ettiği gibi, Vâkidî'nin *Fütuhu'ş-Şam* adlı eseri olmuştur. İslâm'ın ilk dönemlerinde Van ve çevresinin fetih olaylarını *Fütuhu'ş-Şam* adlı eserden yararlanarak kaleme almıştır. Kürtlerin menşei hakkındaki kaynağı ise Şeref bin Şemseddin'in *Şeref-Nâme* adlı eseridir.

Bunların dışında yararlandığı eserler ise şunlardır; Van'daki Ulu (Ermen-Şah) Cami'nin yapılışı hakkındaki bilgi Şeyh Muhammed el-Hayalî'nin *Mu'teberât* adlı eserinden nakledilmiştir.

Müellif eserinde Timur'un faaliyetleri hakkında uzun uzun bilgi vermektedir. Tamamen kaynaklara dayandırılan bu bilgiler şu eserlerden alınmıştır:

1-Şemseddin, *Timur-Nâme,*

2-Muhammed bin Şıhna, *Ravzatü'l-Menâzir,*

3-Şeyh Aliyyü'l-Kârî el-Hanefî, *Reşidiyye Şerhi*,

4-İbni Hacer eş-Şâfî'nin bazı telifleri isim verilmeyerek zikredilmiştir.

5-Bu eserlerin haricinde Ataullah Efendi'nin *Ravzatü'l-Ahbab ve fî Müntekâl-Menâkıb* adlı eserlerden faydalanılmıştır.

Müşahede ve Dinledikleri: Kitabın 1690'dan sonraki otuz yıllık olaylar müellifin müşahedelerine dayanmaktadır. İyi bir gözlemci olan müellif, olayların sebep ve sonuç kısımlarını gayet iyi teşhis etmiş ve o konuda kendi görüşlerini de belirtmiştir. Bu arada müellif Van'ın ileri gelenlerinden işittiklerini de kimden duyduğunu belirterek kaydetmiştir. Bunları bazen nesir, bazen de nazım şeklinde kaleme almıştır.

d-İbn-i Nuh'un Tarihçiliği ve Üslubu

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, İbn-i Nuh aslında bir tarihçi olmayıp, Ulu Camii'nde hâtiplik görevini yapan saygın bir din âlimidir. Eserinden gerek mahallî idareciler gerekse halk tarafından sevilen birisi olduğu anlaşılmaktadır.

İbn-i Nuh'un tarihçilik anlayışını iki şekilde ele alabiliriz:

Birincisi, kendi hayatından önceki olayların anlatımı. Burada takip ettiği yol ulaşabildiği kaynaklardan yararlanarak Van ve çevresini ilgilendiren tarihi olayları özetlemek olmuştur.

İkincisi, kendi hayatında duyduğu ve müşahede ettiği olayları kaydetmiştir. Müellifin bu kısımdaki kayıtlarını mahallî bir vakanüvis olarak yorumlamak mümkündür. Olaylar yıl yıl en ince ayrıntılarına kadar tespit edilmiştir.

İbn-i Nuh her iki kısımda da olaylardan dersler çıkararak, halka yönelik nasihatlerde bulunmuştur. Zaman zaman Van mahallî idarecilerinin yapmış oldukları hatalar kendilerine hatırlatılmış ve bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

XVII. yüzyılın sonları, XVIII. yüzyılın başlarında yaşayan müellifimiz o dönemde Osmanlı toplumu yapısında meydana gelen bozukluklara dikkati çekmektedir. Bu haliyle İbn-i Nuh bize XVII. yüzyılda yaşayan Koçi Bey'i hatırlatmaktadır. İdarecilerin rüşvete olan düşkünlüğü, görevlerini yerine getirmemeleri, halkla bütünleşmemelerine dikkatleri çekmektedir. Ayrıca halkın dini vecibeleri yerine getirmekte tembellik yaptıklarını yakınarak vurgulamaktadır.

e-Eserin Kaynak Değeri

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, eser iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Van ve çevresi ile ilgili bölümler özetle iktibas edilmiştir. Eserin asıl değerini artıran, müellifin kendi hayatında müşahede ettiği veya duyduklarını kaleme aldığı kısımdır. Burada hiçbir kaynakta bulunmayan çok önemli detaylar verilmektedir.

Serhat şehri olan Van, hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu olan İran'la münasebetlerin sürdürülmesinde oldukça önemli stratejik bir yere sahiptir. Bundan dolayı Van Beylerbeyi'nin asli görevlerinden biri de İran'ı gözetleyip devlete bilgi vermektir. Devletin de İran'la olan ilişkileri Van üzerinden sağlanıyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin İran'la olan münasebeti hakkında hiçbir kaynakta bulunmayan bazı bilgileri bu eserde ulaşmak mümkündür.

Bu eserin önemini artıran diğer bir husus, bölgenin etnik yapısı hakkında çok özel bilgiler vermektedir. Van'da sosyal etkinliklerden bahsedilmesi de önemlidir. Ayrıca Bitlis, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat hakkında da özel bilgiler verilmektedir. Bu nedenle eser son derece önemli bir ana kaynak niteliğindedir.

f-Metin Neşrinde Takip Edilen Metod

Yüz yetmiş altı sayfa olan rika hattıyla yazılmış Osmanlıca metni, transkripsiyon kurallarına uygun çevrisini yaptık. Metin salt nesir olmayıp yer yer nazım da olduğundan transkripsiyon kurallarına azami derecede dikkat etmeye çalıştık.

Metinde geçen Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde uzatma harflerini tam uyguladık. Ancak Türkçe kökenli kelimelerde ünlü harfler sağlayan yardımcı harfleri belirtmeye

gerek görmedik. Örneğin, *Anadolu, ordu, paşa vs.* kelimelerinde uzatma işaretlerini koymadık. Uzatmaları "^" işaretiyle, ayn harflerini " ᶜ " işaretiyle, hemzeleri "ʾ" işaretiyle verdik. Arapça ve Farsça tamlamaları aynen çevirdik. Metinde geçen dua cümlelerini parantez içinde verdik.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, metin içinde bir hayli şiir vardır. Bunların çoğu müellifimiz İbn-i Nuh'a aittir. Bu şiirlerin büyük kısmı Türkçe olup, bir kısmı da Arapça ve Farsça'dır. Türkçe şiirleri aynen transkripsiyon ederek Arapça ve Farsça şiirlerin tercümesini yaptık. Bu tercümeleri italik olarak verdik. Fakat hem Arapça hem de Farsça şiirlerden bir veya iki tanesini örnek olması bakımından yazıldığı şekliyle bıraktık. Okuyucunun asıl metnin hangi sayfası olduğunu takip edebilmesi için orijinal metin sayfalarını [ ] şeklinde verdik. Yapmış olduğumuz metin neşrinde olayların kritiğini yaparak kaynaklandırmaya çalıştık. Anlatılan konuların aslî kaynaklara uyup uymadığını tespit etmeye çalıştık. Bu tespitlerimizi dipnotlar halinde belirtmeye gayret ettik.

[1] Bismihi

Rabbi yessir ᶜaleyye kulle asîrin inneni ᶜâcizun ve ente kadîrun

VAN TARİHİ

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd ol Allah'a ki Hudâ oldur
Mâlikü'l-mülk ü zü'l-Beka oldur

Hazret-i Ahmed'e selam olsun
Âl ü ashabına tamam olsun

ᶜAmmâ baᶜd; Hazret-i Celâl-i ahadiyyet ve kemal-i ferdaniyyet (celle zikruhu ve ᶜamma ᶜaleynâ berrehu) Kur'an-ı Kadîm ve Furkân-ı Kerim'inde enbiyâyı sâlife-i ᶜizam (ᶜalâ nebiyyinâ ve ᶜaleyhimü's-salatü ve's-selâm) me'sirîni beyan ve ümem-i sâbıka ahvâlini tibyân buyurduklarında, kurûn-ı maziye tezekkürü ile ᶜibâdına nice iᶜtibârât-ı bâhire ve etvâr-ı sâbıka-i ben-i âdem tefekkürü ile nesâyih-i zahire çok olduğuna işaret-i ᶜaliyye-i sübhânî ve beşâret-i behiyye-i samedânî olduğu ulü'l-elbâba müberhendir. Her bir halden ibret alan için bir ders vardır. Her Âkil ve Hudâ-bîn kendi mezheb ve din ve âyini üzre olanların menâkıb ve mesâlibine maᶜrifet kesb itmekle, menâfiᶜ-i cezîle ve fevâid-i celileye zafer-yab olmak [2] mukannendir. Ve her merd-i ᶜibret-neverd kandü dâr u diyarına bizimdür deyû

gelüb giden ahbâb ve ağyârının evzâ^c ve etvâr ve ser-güzişt-i pür-^{c}ibret ihtibârlarını bilmek i^{c}tibarât-ı vâfire ve tecârüb-i kesire mübeyyendir.

li-Muharririhi :

Kıl fikr-i cihânı evvelinden
Gör kimseye oldu mu bekası

Çoklara sevüldü zâl-i dünya
Hiç birine olmadı vefâsı.

Hususen, debdebe-i devlet-i Nur-i Muhammedî ve kevkebe-i şevket büdûr-ı Ahmedî (sallalahu te^{c}âlâ ve sellem ^{c}alâ sâhibihâ). Cihât-ı sitte ne mertebe ziya-endâz-ı hidâyet olub bünyân-ı şeri^{c}at-ı mutahharası ilâ yevmi'l-kıyâm mersûsa ve ma^{c}mûre ve zümre-i ümmet-i merhûme ilâ temâmi'l-eyyâm muazzeze ve mansûre olub zemzeme-i sünnet-i seniyyesi sadâ endâz-ı aktâr-ı cihân ve ^{c}alem-efrâz-ı merâtib-i cinân olduğun bilmekle, meş^{c}al-i imânı kemâl-i işti^{c}al bulub kâr-hane-i neşât-ı ibadeti der-kâr-ı iştiğâl olmağla sebebtir.

Binâen ^{c}alâ zâlik; bu diyar-i meymenet-şi^{c}âr ki, revnak-efzâ-yı Ermeniyye ve Azerbeycân ve kâ^{c}ide-i memleketi olan Van dâru'l-emân; gıbta-nümâ-yı ekâsire-i İran ve Turan'dır. Ve kal^{c}a-i neh bâru-yı felek-fersası sedd-i sedid-i Ye'cüc-i ^{c}Acem ve ^{c}azc-endâz-ı mesa'i-yi mülûk ve hasret-feza-yı Dârâ u Cem'dir.

Ve bu hakirin meskat-ı re'si, yani mevlüdi **[3]** hem mevtanı olmuştur. Sultan-ı risalet-penah (^{c}aleyhi mine's-selâm) ezgâ hazretlerinden sonra feth olunduğu mesmû^c idi. Ve lâkin Hulefâ-i Râşidîn (rıdvânullahi te^{c}âlâ ^{c}aleyhim ecme^{c}în) hazretlerinin kanğısının sema^c-ı matla^c-ı hilâfetinden bu diyâra şems-i hidâyet tulû^{c}unun rivâyet-i mu^{c}teberesi ma^{c}lûm değil idi. Çoktan bu babda pûyân ve bu şitâbda cüyân iddim.

Bi-^{c}avnillah-i te^{c}âlâ eş-Şeyh Muhammed bin Ömer el-Vâkidi'nin[21] (rahimehullah-i te^{c}âlâ) Ermeniyye ve Azerbaycân Fütuh-nâmesi ele düştü. Ahbâb-ı sa^{c}det-yâb (fethu'l-hayr ^{c}aleyhim min kulli bâb) zümresinden ba^{c}zıları terceme olunmasını iltimâs ittiler. Ammâ bu fakir her cânibe tereddüt idüp, belde-i fâhiremiz olan Van-ı behcet-nişân ne zamandan berü ma'mûr ve âbâdân ve tafsilen kimlere makarr ve mekân olduğun arardım. Tahkik üzre tafsili ve sıhhat üzre beyanının tekmîli bu nevâhide bulunmadı. Âhiru'l-emri iltimâs-ı ahbâb mütvâli olup sinnim dahi ömr-i ser-haddi sayılan hamsînden bir menzil teveccühde iken akrân ve emsâli gitmekte ve ûlü'l-ebsârı tedârik itmekte gördüm.

Nazm:

Ey gece ve gündüzü uykusunda geçiren! Dikkat et
İhtiyarlık şafağı tulu^c etti ve sen hala uykudasın

Ölümün gizli olduğundan korkmuyorsun
Gönlünü gafil ve karışık kıldın

[4] Sen uykuda iken uyanıklar yol aldılar
Azizler ve vefadarlar da gittiler

Kalp kendi parlaklığı içinde kaldığı gibi
Sen de kendi görüşünün darlığı içinde kaldın

[21] Asıl adı Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer el-Vâkidî'dir. İlk dönem İslâm tarihçilerinden kabul edilir. 130/746 yılında Medine'de doğan el-Vâkidî, bir ara ticaretle uğraştıktan sonra Bağdat'a göç eder. Bağdat'ta Yahya el-Bermeki'nin himayesine mazhar olur. Vefat edinceye kadar (207/823) Bağdat'ta kalarak memuriyetinin yanısıra asıl kendini meşhur eden ilmî çalışmalarını da burada sürdürür.

Müellifimiz İbni Nuh, ileride de temas edeceğimiz gibi, kitabının bir kısmını el-Vâkidî'nin Fütuhu'ş-Şam adlı eserinden yararlanarak yazmıştır. el-Vâkidî bu kitabında ; el-Cezire (Cizre, Mardin ve dolayları), Ermeniyye (Ahlat, Bitlis ve civarı) ve Erzurum'un Müslümanlar tarafından ilk fetihlerini gayet süslü ifadelerle anlatmaktadır. ; Muhammed el-Vâkidî, *Fütuhu'ş-Şam*, c.II, Baskı yeri ve tarihi belirtilmemiş, s. 117-127, 173-182.

Gafletten karışıklıklarla başbaşa kaldın
Boş laf ve karışıklıklarla dolu bir baş kaldı.

Tezkîr-i du^c^âya bu dahi bir bahane olduğuçün kıllet-i bida^c^a ve kesret-i avâik-i meârif-i ziya^c^a ile müsta^c^inen billahi'l-meliki'l-a^c^lâ sene senetey ve ^c^işrîn ve mie ba^c^de'l-elf (1710) Safer'inde icmalî tercemeye azîmet ve ibtidâ olundu.

Nazm:

^c^Ömr fânidir âdem oğlunun
Zikr-i bâkisî ^c^ömr-i sânidir

Zikr-i hayra sebep olan âsâr
Ehl-i hayrın sonunda sânîdir.

Ol sâl-ı mübrek me'al bir padişâh-ı encem-i sipâhın silk-i sinîn saltanat-ı bâ-ferr-i şevketine muntazam idi ki, serâ-ser mülûk-i memâlik-i ma^c^mûre südde-i seniyye-i mansûrelerine ser-nihâde-i ^c^ubûdiyyet ve huzû^c^ ve dest-beste-i hizmet ve huşû^c^ idiler. Elâ ve hüve es-sultanu'l-berrîn ve hâkânu'l-bahrey, fâizü'd-devleteyn ve hâizü's-savleteyn, hâdimü'l-Harameyni'ş-şerifeyn ve bâsitü'l-kerimeyni'l-münifeyn es-sultânu'l-^c^azam ve'l-hakânu'l-ekrem es-Sultân ibni's-Sultân es-Sultân Ebu'l-Nasr el-Gâzi Ahmed Hân İbni es-Sultân el-Gâzi Mehmed Hân[2] (Allah onun devletiyle din ve zafer bayrağını yüceltsin. Şeriat ve sünnet kılıcını onun eliyle keskinleştirsin). [5] Ve bu ^c^icâle; bir mukaddeme ve bir maksad ve bir hâtime üzre tertîb olundu.

li-Muharririhi:

Kasd şöhret değil garaz bundan
Bir du^c^âya bahâne olmaktır

Olmaz isek du^c^âya da lâyık
Nâm-ı nâ-kâmımız anılmaktır.

---

[2] Lale Devri'nin ünlü padişahı Sultan III. Ahmet (1703-1730) kasdedilmektedir.

Mukaddime: Tarihi beyân ve ta^c^rîf ve çihâr-ı yâr-ı bâ-vekârın bazı menkıbelerin teyemmünen tavsîf ider (rıdvânullahi te^c^âlâ ^c^aleyhim ecme^c^în).
Maksad: Şehr-i Âmid ve Musul ve Erzenü'r-rum'dan berü bu nevâhi; Ahlat ve Bidlis ve Hizan ve Hakkari ve Hoy ve Selmâs cevânibine gelince devlet-i fütûh-ı İslâm buldukların bildirir.
Hâtime: Nefs-i Van'a müte^c^allik ahvâli beyân ider. (Kaza ve kader elinde olan Allah'ın muaffakiyetiyle)

İhvân-ı bâ-safâdan ıslâh-ı kusûr ile matlûbumuz bu du^c^âdır. Niyâz olunur ki, *kelâm mütekellimin sıfatıdır* fehvâsınca kelime-i tayyibe ile yâd ve harâbe kabrimizi du^c^â-yı hayır ile âbâd buyuralar.

li-Muharririhi:

Hâsıl-ı cânâ oldur istid^c^â
Kerem ehlinden arzu ü ricâ

Bî-^c^ivaz sanmayub du^c^â ideler
Ki meseldir: viren alur cânâ.

Evvel ve ahir niyâzım, dergâh-ı âlem-penâh Hudâ-yı bî-niyâzadırki, Sultan-ı enbiya ve Çihâr-yar-ı bâ-sâfâ (sallallahu te^c^âlâ ve sellem ^c^aleyhi ve ^c^aleyhim dâimâ) [6] hürmetlerine her umûrumuzun evâilini mesû^c^d ve evâhirîni hayr ve mahmûd eyle. Ve bu rıhlet-i sarây-ı dünyadan muhammil-bend-i sefer-i ^c^ukbâ olduğumuzda kemâl-i imân ve hüsn-i İslâm ile hayr-hitâm müyesser idüb valideyn ve erbâb-ı hukûkumuz ile azâb-ı kabr ve nikâl-i yevm-i kıyâmedden emîn eyleye.

Nazm:

Ey Rabbim bize kurtuluş yolu hazırla
Allah'ım güzel yardımını daimi olarak bize gönder

Allah'ım bizi nefsimizle başbaşa bırakma
Zira nefis bozulanı düzeltmekten acizdir. Amîn.

el-MUKADDEME

Fî Ta[c]rifi't-Tarih: [c]İlm-i tarih; [c]ibret-nünâ-yı [c]âlem ve basîret-efzâ-yı ben-i âdemdir.

Ta[c]rifi:[3] Ya[c]ni, ilm-i tarih geçen tâifelerin ahvâlini ve rüsûm ve adetlerin bilmek ve eşhâsının san[c]atların ve neseblerin ve mevlûd ve vefâtların ve sâir husûsların ma[c]lûm idinmektir. Her [c]ilme cihet-i vahdetiyle, ya[c]ni; ta[c]rifi ile evvelen şu[c]ûr kesb itmek vâcibdir. Ta ki, tâlib olan [7] basîret üzre olub matlûbunu fevt itmeye. Ve gâyetini tasavvur lazımdır. Tâ kim cedd ve neşâtı ziyâde ola. Ve sa[c]yı dalâl ve ziyâ[c]a gitmeye.

Ve her [c]ilmin mevzû[c]u ve garazı ve gâyeti, yani fâidesi vardır. [c]İlmin mevzû[c]u, ol şeydir ki, ol [c]ilmde ol şeyin avârız ve ahvâlinden bahs olunur. Ve garaz-ı tâlibin ol [c]ilmden matlûbuna ıtlâk olunur. Ve gayet ol [c]ilmin tahsîlinden sonra hâsıl olan fâidesine dirler.

Ma[c]lûm ola ki, evâil-i İslâm'da tarihi Âmmü'l-Fîl'den dutarlar idi ki, Mevlid-i Nebevi'den ellibeş gün ya kırk gün mukaddemdir. Gayri, ihtilaflar dahi itmişlerdir. Sure-i Fil tefsirinde tafsil ittiler. Ba[c]dehu, Hicret'den târih i[c]tibâr olunub

[3] Müellifimiz İbni Nuh burada tarihin tarifi hakkında Arapça metin vermiş ve hem de aynı metinin tercümesini verdiğinden, biz ayrıca ikinci bir tercümeye gerek duymadık.

evvel sene şehr-i Rebiülevvel'den [c]add olundu. Sonra Hicret'in on yedi sâlinde yıl başı Muharrem'den [c]itibar olunub, kâbale ve sicillerde *kemâ fî yevminâ hâzâ* tarihler tahrîr olunmak müstahsen görüldü. *Ravzatu'l-Ahbab'da* Şeyh Ataullah el-Muhaddis el-Verdî[24] (rahimehullahi te[c]âlâ) didi: *Sebeb-i vaz[c]-ı tarihde ihtilaf vardır.* Şa[c]bi'den (rahimehullahi te[c]âlâ) mervîdir ki, Ebû Musa el-Eş[c]ari (radiyallahu te[c]âlâ [c]anhu) Basra'da hâkim ve âmil idi. Emirü'l-mü'minîn Ömer İbn-i Hattab (radiyallahu te[c]âlâ [c]anhu) hazretlerinin meclis-i âlilerine arz itti ki: *cenâb-ı hilâfet nisâbınızdan bu câniblere [8] bazı mühimmât içün müte[c]addid ve biribirine mugâyir nâme-i nâmileriniz gelir. Tarihleri tahrîr olunmadığundan mukaddem ve muahhar ve mensûh ve nâsihi ma[c]lûmumuz olmayub azîm işkâl ve ziyâde tereddüt hâsıl olur. Her gelen mektûblarınızın ahirlerinde tarihleri yazılsa işkâl def[c] olunur,* didiler. Pes, Emirü'l-müminîn ashâb-ı güzîn (rıdvânullahi te[c]âlâ [c]anhum) ile müşâvere idüb vaz[c]-ı tarihe emr ittiler.

Muhammed bin Sirin'den (rahimehullahi te[c]âlâ) menkûldur ki, bir kimesne Emiru'l-mü'minin Ömer ibni'l-Hattab'ın (radiyallahu te[c]âlâ [c]anhu) meclis-i şeriflerine gelüb, bir mücedded tarih itibar olunmak iltimâs itti. Hazreti Emir, *tarih nedir ve ne içündür?* Deyü sual itdi. Dediler; *Acem anâ azîm i[c]tibar iderler. Sukûk ve kabâlât mektûb ve zabt-ı ensâb ve mevâlîd ve vefiyât ve i[c]mâr ve mu[c]âmelât-ı nâsda fevâid-i kesiresi zahir olur,* dididiler. Hazreti Emir istimâ[c] idüb, *be-gâyet gökçek nesnedi,* deyub ashâba (rıdvânullahi te[c]âlâ [c]anhum), *siz*

[24] Ataullah bin Mahmud bin Fazlullah bin Abdurrahman eş-Şirazî, İran'ın Şiraz kentinden olup 926/1520'de Herat'ta vefat etmiştir. İki ciltlik meşhur eseri Ravzatu'l-Ahbab Fî Siret'n-Nebi'dir. Ataullah eş-Şirazî söz konusu bu eseri Emir Ali Şir'in iltiması üzerine yazmıştır. Eser üç kısımdan meydana gelmektedir; Birinci kısım da üç bölümdür. Birinci bölüm Hz. Peygamberin nesebi, ikinci bölüm Hz. Peygamber'in evlâdı ve vefatı, üçüncü bölüm Hz. Peygamberle ilgili çeşitli konularda meydana gelen sekiz fasıldan oluşmaktadır. İkinci kısım, sahabeler ve onların kadınları hakkındadır. Üçüncü kısım, tabiin, etbau't-tabiin ve meşhur hadis imamları hakkındadır. Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn 'an Esmâi'l-kütüb ve'l-Fünûn,* Beyrut 1994, I/688, V/533.

umûrunuzu tarih-i Rum üzre mazbût tutunuz buyurdu. Didiler: *anlar ahd-i Zülkarneyn'den i^{c}tibar iderler, ol gayet ba^{c}iddir.* Pes, ba^{c}de'l-müşâvere tarih-i hicretten olmağa ittifâk itdiler.

Ve bir rivâyet dahi budur ki, Ömer'in (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhu) huzûr-ı şeriflerine mu^{c}âmele kabâlesi getürdüler ki, anın zaman-ı hulûli [9] Şa^{c}ban ayında idi. Buyurdu: *kangı şa^{c}bandır? İçinde olduğumuz şa^{c}ban mıdır? Yoksa gelecek şabandır?* İştibâh vâki oldu. Pes emr eyledi, a^{c}yân-ı ashâb hazır oldular. Müşâvere buyurdular ki, *ibtidâ-i tarih kangı vâkı^{c}adır, i^{c}tibâr olunsun?* Ba^{c}zılar: *vefat-ı hazret-i Peygamber'den (sallallahu te^{c}âlâ ^{c}aleyhi ve sellem) ve cem^c-i kesîr meb^{c}as-ı şerîflerinden târih i^{c}tibârı münâsibdir* didiler. Hazret-i Emiru'l-müminîn ^{c}Ali (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhu) buyurdu: *enseb budur ki, bu tarihin ibtidâsı ol Hazret-i Fahr-i Alem'in Hicret-i bâ- sa^{c}âdetlerinden ola. Zirâ hak bâtıldan fark ve din-i İslâm zâhir ve ğâlib olub, nüzûl-i şeri^{c}ât ve ahkâm vaktidir.* Cümle-i ashâb (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhum) bu rey-i şerîfi istihsân idüb bunun üzerine ittifak itdiler. Bu ibtidâ-i sâli mâh-ı Muharremü'l-haramdan i^{c}tibâr eylediler[5]. Ve şehr-i hurûmdan olub, hüccâcın insirâf ve hacdan rücu'ları vakti olduğuçün...

Ma^{c}lûm ola ki, târih-i Hicrî'den mukaddem ehl-i âlem içun tevârih-i muhtelife var idi. Ebu'l-beşer Âdem (aleyisselâm)'ın evlâdı, babaları Âdem vefatı gününden her

[5] İslâm'ın ilk dönemlerinde, Hicri takvimin tespiti hakkında İslâm tarihi kitaplarında bir çok tartışma nakledilir. Müellifimiz İbni Nuh bunlardan en meşhur olan rivayeti kaydetmiştir. Hicri takvimin tesbiti hakkında geniş bilgi için bakınız; Şamdanî-zâde Süleyman , *Müri't-Tevârih,* İstanbul 1338, I/13-16. Söz konusu bu kitap milletlerin kullandıkları diğer takvimler hakkında da bilgi vermektedir. Mevlanâ Şibli, *Asr-ı Saadet,* trc., Ö. Rıza Doğrul, İstanbul 1978, IV/412. Muhtelif milletlerin kullandıkları takvimler hakkında detaylı bilgi veren Ahmet Cevdet Paşa Müslümanların takvim başlangıcı olarak Hicreti esas almalarını Hz. Ömer döneminde mezkur hadise üzerine alındığını söyler. Ayrıca Hz. Ömer dönemindeki bu olayı geniş bir şekilde anlatır. Takvimlerin oluşu, hangi milletin hangi takvimi kullandığı, kullanılan takvimlerin gün ve ayları hakkında bilgi, takvimin başlangıç olayı ve saire hakkında geniş bilgi için bakınız: Ahmed Cevdet Paşa, *Takvimu'l-Edvâr (Takvimler),* Haz., Remzi Demir-Yavuz Unat, Ankara 1996.

hayır ve şerre tarih tutarlarıdı. Âdem-i sâni, yani, Nuh (necâ ^{c}alâ nebiyyinâ ve ^{c}aleyhi's-salâtu ve's-selâm) meb^{c}as-ı şerîflerine gelince ba^{c}dehu meb^{c}as-ı mezbûrdan târih tuttular. Tûfân'a gelince sonra Sefine-i Nuh (^{c}aleyisselâm)'da necât ile memnûn ve memnûh olanlar vaka^c-i Tûfân'ı târih itdiler. Tâ Halil-i celîl İbrahim **[10]** (aleyhi's-salâtu ve's-selâm) Nemrud-ı merdûdun nârına giriftâr olub, Hz. Hudâ-yı Cebbâr (celle celâluhu) İbrahim (^{c}aleyhi's-selâm)'a nârı gülzâr idüb halas ittiği günden oğulları târih i^{c}tibâr itdiler. Tâ oğlu İsmâil (^{c}alâ nebiyyinâ ve ^{c}aleyhi's-selâm) ma^{c}ûniyetle Ka^{c}be-i şerife'yi binâ idince, ba^{c}dehu târih, ^{c}imâret-i Ka^{c}be'den mu^{c}teber idi. Tâ evlâd-ı İsmâil Mekke-i mükerreme'den çıkub etrâf ve bilâda münteşir oldular. Ba^{c}dehu her kavim Arz-ı Tihâme'den çıktıkları günü târih idindiler. Tâ Seyyidü'l-ekvân Peygamber-i ahiru'z-zamanın (salavâtu'l-hannân) cedd-i sâbi^{c}i Ka^{c}b[26] bin Lüveyy livâ-i hayatını ^{c}âlem-i fenâdan dâr-ı bekâya ref^c idince ba^{c}dehu anların mevti gününden mebde-i târih ittiler[27]. Ol zamane dek ki, kıssa-i Ashâb-ı Fîl zuhur itti. Sonra Âmmü'l-Fil târih idi. Ta Hz. Ömer İbnü'l-Hattab müşâvere-i sâir-i ashâb ile (rıdvânullahi te^{c}âlâ ^{c}aleyhim ecme^{c}in) târih-i hicrî vaz^c itdiler ki, Hz. Sultan-ı Risâletin Mekke-i Mükerreme'den Medine-i Münevvere'ye hicreti bâ-sa^{c}âdetleri vaktidir. Velâdet-i hümâyunlarının kırk birinci ve nübüvvet-i şerifelerinin on üçüncü sâlının Rebiü'l-evveli gurresinde vâki olmuştur. Ba^{c}zılar ikinci ya on ikinci isneyn günü dirler. Ammâ sâir ^{c}Arab tâifesine tevârih-i kesîre vardır. **Evvel**; Seylü'l-İrem gelib Sabâ

[26] Metinde Ka'b ismi yalnış olarak La'b şeklinde yazılmıştır.

[27] Arapların önemli vakıa olarak gördükleri ve takvim başlangıcı olarak kullandıkları başlıca olaylar şunlardır: Hz. Âdem'in dünyaya gönderilmesi, Nuh Tufanı, Hz. İbrahim'in doğumu, Hz. Musa'nın vefatı, Buhtunnasr'ın melikliği, İskender'in İran Şahı Dara'ya galebesi, Hz. İsa'nın doğumu ve Hz. Peygamberin hicreti. Bunların haricinde; Ad Kavmi'nin helakı, Kabe'nin yapımı, Firavunun boğulması, Mescit-i Aksa'nın yapımı, Ashab-ı Kehf'in uykuya dalmaları, İstanbul surlarının yapımı, Fil vakası, Hz. Peygamberin doğumu ve Hz. Peygambere ilk vahyin gelişini takvim başlangıcı olarak almışlardır. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi, Hz. Ömer döneminde Hz. Peygamberin hicreti esas alınarak, diğer takvimler bir tarafa bırakılarak, Hicri takvim kullanılmıştır. Şamdân-i zâde, *a.g.e.,* I/124.

şehrinin helak olmasıdır. **Sani**; Habeşe'nin vilayet-i Yemen üzre istilasıdır. **Salis**; ^{c}Acem, ^{c}Arab üzre gâlib olduğudur. **Rabi^{c}**; Cerhem Tâifesi **[11]** Amâlika'yı[8] havâli-yi Harem'den ihrâç ittikleri eyyâmdır. **Hamis**; ^{c}Âmmü'l-Fesâd, didikleri senedir ki, Suhûl ve Akâm ve Mürâ^{c}i in^{c}âmı mukâseme ittiklerinde beyne'l-^{c}Arab fitne ve münâza^{c}a peydâ oldu. **Sadis;** Benu Bekr ile Tağlib cenk ittikleridir ki, anâ Harb-i Besus dirler. **Sabi^{c};** Harb-i ^{c}Abes'dir ki, Dahs dirler. Ve bu vak^{c}a İ^{c}lâ-i a^{c}lâm-ı İslâm'dan altmış yıl mukaddem zuhûr itdi. Bundan sonra zabt-ı umûrlarını meşâhir-i eyyâm ve mefâhir-i şuhûr ve ^{c}ivâm iderlerdi. Yevmü'n-Nessâr ve Yevmü'l-Ceffâr ve sâirleri gibi. Ammâ ^{c}Acem tâifesi her padişahları ki, ^{c}adel mülükleri ola, anın cülûsundan târih i^{c}tibâr iderlerdi. Ve hâlen olan tarihleri Yezd-i Cürd cülûsundandır ki, rü'yet-i millet-i İslâm anın âyet-i devletinin mensâh ve bî-nâm itdi.

Ve ehl-i Rum ve Yunan eyyâm-ı Zülkarneyn'i me'sir-i mesûre ve mesâ^{c}i-i mezkûresi sebebiyle kendü mesâlihlerine târih idinmişlerdir. İskender-i Zülkarneyn'in vefâtından sekiz yüz seksen iki ve zaman-ı ^{c}İsa (aleyhi's-selâm)dan altı yüz yıl sonra Resûl-i Ahir-i zaman (sallallahu te^{c}âlâ ^{c}aleyhi ve ^{c}alâ âlihî ve sellem) dünyaya gelmiştir[9].

Ve ehl-i Kıbt târih-i vâkı^{c}ât ve ahvâllerin Buhtunnasr ekâlim-i âleme istilâ bulduğu günden iderler[10]. Dimişlerdir ki,

[8] **Amâlika:** En eski Arap kabilesi olduğu kabul edilen yarı efsânevî göçebe Samî topluluk. Amâlika hakkında geniş bilgi için bakınız, Sargon Erdem, "Amalika", *DİA.*, II, İstanbul 1989, 556-558.

[9] Rumların kullandığı bu takvimin diğer bir ismi de İskender Takvimi'dir. Bir çok tarihçi tarafından Zülkarneyn Mekadonyalı Filip'in oğlu Büyük İskender olarak bilinmektedir. Fakat söz konusu tarihin başlangıcı hakkında birkaç görüş bulunmaktadır. Birincisi; Büyük İskender'in doğuya sefere başladığı gün, ikincisi; Dara'yı mağlup ettiği zaman ve üçüncüsü; İskender'in vefat ettiği gün esas alınmıştır. Bu takvime göre, İskender'in doğu seferi Nuh Tufanı'ndan beş bin iki yüz seksen bir yıl sonra olmuştur. Hz. Peygamber de İskender'in vefatından sekiz yüz seksen iki yıl sonra doğmuştur. Şamdan-i zâde, *a.g.e.*, 12-13, 124.

[10] **Buhtunnasr:** Milattan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren Yahudâ Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Ma'bedi'ni yakıp yıkan Babil Kralı. Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA.*, İstanbul 1992, VI/380; B. Carra de vaux,

Batlamyus, Mecesti kitâbını ol târih üzre vaz^{c} itdi. Ve ba^{c}zıları Yahûd ve Nasârâ'dan enbiyâ ve mülûkları meb^{c}as ve mevlîtlerinden târih ihtiyâr ve bir cemâ^{c}atleri Beytü'l-Makdes ^{c}imâretinden **[12]** i^{c}tibâr iderler. Vallâhu te^{c}âlâ a^{c}lem.

F Â İ D E

Târih: Bâb-ı tef'îl masdarıdır. Lügatta tebyîn-i vakt ve ta^{c}yîn-i zaman dimektir. Ben-i Temim gençleri için yazıya târih verdim. Lügat-ı Ben-i Temim, Kays lügatı üzere târih verdim. Lügat-ı Kays'dır. Ve ^{c}örfde her şeyin târihi, ol şeyin ahiridir. Vakitte isti^{c}mâl olunur ise, anın gâyeti dimektir. Mahalde müsta^{c}mel olursa, ol mahallin müntahâ ileyhi murad olunur. Ya^{c}ni ol kavmin şerefi anâ müntehâ olur, dimektir. Ba^{c}zı üdebâ ta^{c}rif-i târihde didiler. Ya^{c}ni, târih bir mu^{c}ayyen gündür ki, sonra gelen eyyâmı anâ nisbet ve kıyâs ve anınla hisâb iderler. Kezâ, fî Ravzati'l-^{c}ahbâb.

Z İ K R Ü'L - H U L E F Â İ'R - R Â Ş İ D Î N

(Rıdvânullahi Te^{c}âlâ ^{c}Aleyhim Ecme^{c}în)

Mü'minlerin ve ashâbın ilki
Mü'minlerin ve emsalinin en faziletlisi

Muhâcirîn ve ensârın ileri geleni
Mağarada ikinin ikincisi

O'nun en kadim dostu
Resulullahın halifesi Ebubekir

"Buhtunnasr", *İA.*, İstanbul 1979, II/774-775. Ayrıca Buhtunnasr hakkında geniş bilgi için bakınız; Şamdan-i zâde, *a.g.e.*, 82-84. Süleyman bin Şamdan-i zâde'nin takvimler hakkında verdiği bilgiye göre, Kıpti Takvimi Hicretten 339 yıl önce başlamaktadır. Oysa Buhtunnasr hadisesi Milattan altı yüz küsur yıl önce olmuştur. Dolayısıyla Kıpti Takvimi başlangıcıyla, Buhtunnasr olayının arasının telif etmek mümkün görülmemektedir.

Allah ondan, O'da Rabbinden
Cennet onun mekanı olsun.

Evvelen, maʿlûm olsun ki, sahabî lüğatta, sohbet ve sahâbetten müştaktır. Yâr ve dost olmak manasına. Ve sahâbî dahi, sohbet dimektir. Ve ʿinde'l-muhaddisîn, sahâbî [13] ol kimsedir ki, Hz. Resuli Ekrem'e (sallallahu teʿâlâ ʿaleyhi ve sellem) mü'min olduğu halde mülâki olup ahirete îmân sıfatıyla gitmiş ola. Ve ehl-i sünnet ʿakîdesi üzere iʿtikâdımız budur ki, Eshâb-ı güzîn (rıdvanullahi teʿâla ʿaleyhim ecmeʿîn) cümlesi sâlihler ve ʿâdiller ve cemîʿ zamanda hakk ile ʿâmillerdir. Anları hayr ile zikr etmek vâcibdir. Baʿzılarından baʿzı ahvâlde şerr ve fesâd sûretinde nesne sâdır oldu ise dahi anâ günah deyüb zemm etmek hatâ-i ʿazîmdir. Hz. ʿOsman ve Hz. ʿAli (rıdvânullahi teʿâlâ ʿaleyhimâ) hilâflarına zâhib olanlara dahi hayr ile yâd ideriz. İttikleri baʿzı husûslar ictihâtlarına mebnidir. Müctehitler her halde sevâbdan hâli değildirler. Böylece iʿtikâd olmak gerekdir. Hatta Hülafâ-i Râşidîn (rıdvanullahi teʿâla ʿaleyhim ecmeʿîn) hilâfetlerinde olan ihtilâflar va baʿzı küdûret ve muhârebeler bahsini zikretmek bilâ-sebep layık olmaz. Ve ʿavâm huzûrunda anların dâsitânî[11] okunmak câiz değildir. Cümlesine hüsn-i zann olunmak lazımdır. Şe'n-i şeriflerinde çok âyât-ı şerife nâzil ve ehâdis-i kesîre vârid olmuştur. Cümlesini hak ve ʿadl üzre bilüb kıyâmedde şefâʿatlerini umarız.

Cümle Eshâb-ı Resulillah'ın
O Şehin-şâh-ı felek dergâhın

Oldular çarağ-ı hidâye encam
Radıyallhu teʿâlâ ʿanhum bize.

[14] Fahr-i kâinât (ʿaleyhi efdalu't-tahiyyât) hazretleri dünyadan irtihâl-ı şeriflerinde yer yüzünde yüz binden

[11] **Dâsitânî:** Bir vaka veya hali hikaye eden amiyane manzume. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, c.I, İstanbul 1995, s.598.

mütecâviz ashâb var idi. Cümlesi devlet-i didâr-ı Seyyidi'l-ebrâr ile müşerref olub, muktebis-i envâr ehâdis-i hidayet-nisârları olmuşdurlar. Cülmlesinin ve Hazret-i Resûl'den sonra cümle mevcûdun efdali ve nâsın hayırlusu Ebû Bekr-i Sıddık, sümme Ömerü'l-Fâruk, sümme Osman-ı Zinnureyn, sonra Aliyyü'l-Murtaza'dır, (radiyallahu teʿâlâ ʿanhum) Allah cenneti onların mekanı eylesin. Bunlar çihâr-ı yâr-ı bâ- vekârdırlar. Hilâfetleri dahi bu tertib üzeredir.

Ebû Bekir hazretlerinin zaman-ı câhiliyette ismi Abdulbekke idi. Zuhûr-ı İslâm'da Hazret-i (ʿaleyhi's-salatu ve's-selâm), Abdullah[32] tesmiye buyurdular[33]. Babaları Ebu Kühâfe Osman bin Âmir bin ʿAmr bin Kaʿb bin Saʿd bin Teym bin Mürre bin Kaʿb bin Levi bin Gâlib el-Kureyşî el-Temimi'dir. Ol âfitâb-ı risâlet ile şeref-i karâbetleri olub, yedinci babaları Mürre'de mülâkidirler. Vâlide-i ʿazizelerinin nâmı Ümmü'l-Hayr Selmî binti Sahr bin ʿAmr'dır. Ebu Kuhâfe'nin duhter-i ʿammidir. Anası dahi şeref-i İslâm ile müşerref olup, pederi feth-i Mekke'ye dek kalmıştır. Ol dahi feth gününde devlet-yâb-ı İslâm oldu. Zebân-ı bâ- emân-ı Peygamber'den sonra oğlu Sıddik'ın hilafetinde kalub, vefâtında evlâd-ı Ebi Bekir ile südüs hisseye vâris olduktan sonra [15] Hilâfet-i Ömer-i Faruk'da doksan dokuz yaşında mahmîl-i bend-i sefer-i ukbâ olmuştur (radiyallahu teʿâlâ ʿanhum).

Müşarunileyh hazretlerinin ʿAtîk deyu mülakkab olduklarında nice rivâyet gelmiştir. Biri ateşten azat olduğuçündür. Hazret-i Risalet-penâh (ʿaleyhi mine's-selâm-i ez-gâh) bir gün anların yüzüne bakıp; *her kim nardan azâd*

[32] Ashâbda Abdullah ile müsemma olanların cümlesi ikiyüz yirmi kimesnedir. Ebu Bekir'den gayri Abdullah bin Osman yoktur. Keza fi'l-Mülteka-yi'l-Menâkıb. (Müellifin dip notu).

[33] Hz. Ebû Bekr'in ismi ve lakabı hakkında geniş bilgi için bakınız; Abdurrahman es-Suyuti, *Tarihu'l-Hülâfa*, Tetkik, Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut 1998, s.30-32. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in sıfatları hakkında tüm rivayetler için bakınız, Muhammed bin Sa'd bin Müni' ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c.III, Beyrut 1996, s.100-102.

olmuş kimseye bakmak dilerse, Ebu Bekr'e baksun, buyurdu. Ve dirler ki, şeref-i İslâm buldukları günde Hazret buyurdu; *sen cehennem ateşinden azad edilmişsin,* ba^c^dehu ^c^atîk lakabıyla meşhûr oldu. İkinci, hüsn-i rûy ve hubb-ı huyları vâsıtasıyla Atik dediler. ^c^İtâkattan bi-ma^c^na'l-hüsndür. Üçüncü, tehâret-i nesebleri sebebiyledir. Ya^c^ni, me^c^âyib-i nesebiyyeden âzâd dimekdir. Dördüncü, ^c^Atik nâmında bir karındâşı kendinden mukaddem vefât itmişdi, bunlar vücûda geldikte anâ müşâhabet-i külliyesi olduğuçün ^c^Atik lakab eylediler. Beşinci, Vâlide-i mâcidelerinin evlâdı kalmazdı, Sıddik vücûda geldi. Çünki, nev-civânlık ser-haddine erdi. Ana ^c^Atik didiler. Çünkü ölümden kurtuldu, dirler. Vâlidesi ânı Hane-i Ka^c^be'ye iletti. *Yâ Rab bunu mevtten âzâd ve bana bağışlamağla beni dil-şâd eyle,* didikde rükn-i Ka^c^be'den bunu işitdi ki,[14] *Ey merhametli anne! Gerçekten sen bir çocuğa sahip oldun. Lakabı Sıddik olarak bilinir,* bu cihetden Sıddîk dahi dididiler. Yâ ol **[16]** cihetten ki, Hazret ana buyurdu ki, *Hak subhânehu ve te^c^âlâ sana Sıddik nâm eyledi.* Yâ anınçünki, kaziyye-i Mi^c^râç'da ol serveri evvel tasdik eyleyen Ebû Bekir idi. Yâ ol menba^c^u'l-câh ve'l-celâlin risâletini evvel tasdik eden merd anlardır. Ve bazı ehl-i tahkîk anın üzerinedir ki, ol ma^c^den-i sıdk ve tevfîkin zâhir ve bâtını sıdk ve istikâmet üzre kâim ve dâim olduğuçün Sıddik didiler. Sıddik içi dışı bir olandır. Sıddik'in söz, fiil, niyyet ve beşerî münâsebetlerinde doğru olan kimse için kullanıldığı da olur.

Hazreti Sıddik'in zaman-ı câhiliyette Kureyş beyninde mertebe-i kebîre ve emvâl-i kesîreleri var idi. Ve ol kavmin rüesâ ve ehl-i müşâvere ve ^c^ukâlasından idi. ^c^İlm-i ensâb ve ta^c^bîr-i hâb ve ^c^ilm-i arûz ve kâfiyede mahâreti bî-irtiyâb sahibi idi. Eş^c^âr-ı hûb ana mesûb iderler. Bu kıta^c^-i merğûb dahi anâ mensûbdur:

[14] Hz. Ebû Bekir'in annesinin söz konusu duası hakkında Süyuti de temas ederek, bir çok rivayeti kaydetmiştir. Es-Süyuti, *a.g.e.,* s.30.

Dostum hastalandı onu ziyaret ettim
Ona acıdığımdan ben hastalandım

Dostum iyileşti beni ziyaret etti
Onun yüzüne baktım ben de iyileştim.

Zaman-ı cehâlet ve İslâm'da şürb-ı hamrdan tenezzüh üzre oldular. Avân-ı bi'setten zaman-ı vefât-ı Hazrete gelince sefer ve hazarde ol Seyyidü'l-beşerden nâdir tahallüf itdi. Menâkıb ve fezâili çoktur. Lâ yuhsîhâ illallahu te^c^âlâ.

Nakalehu âsâr ve hamele-i âhbâr böyle beyân itdiler ki; ol Seyyidü'l-ebrâr **[17]** (^c^aleyhi efdalü's-salât ve's-selâm mine'l-meliki'l-cebbâr) nübüvvetle meb^c^ûs oldukları eyyâmda Ebû Bekir (radiyallahu te^c^âlâ ^c^anhu) Yemen cânibine ticarete varmıştı. Ol diyârın ^c^ilmi ve ahbârından ki ^c^ilm-i Tevrât ve İncil'de kâmil, üç yüz doksan yaşında bir pîr-i bâ i^c^tibara mülâki olub, ol pîr-i sâib-i re'y bunun simâ-yı şerifini gördükte şehir ve kabile ve isim ve lakab ve künyesini sûalden sonra didi: *Kütüb-i semâviden öyle ma^c^lûmum olmuştur ki, Harem-i Mekke'de bir peygamber-i dîn-perver meb^c^ûs olub anın mu^c^âvenet ve müzâharetiyle vezîr ve vekîli bir civân-ı zî-şân olur ki, şecî^c^-i mehâlik ve müsellemât ve keşşâf-ı müşkilât ve mufaddalât olub şikem-i bâ hikeminde hâl-i siyah ve sol uyluğunda bir nişân-ı bî-iştibâh vardır.* Sıddik ol pîr-i pür-tahkîkin iltimâsıyla ol hâl ve ol nişânı gösterdikde, Pîr didi; *Hudâ hakkıçün ol civân-sa^c^âdet-^c^ünvân sensin.* Ziyâfet-hânesine götürüb temâm-ı ^c^izzet ve ^c^azîm nasîhat eyledi. *Ve zin-hâr tarîk-i savâb ve hüdâya sâlik ve tarîka-i marziyye-i vüstâya mütemessik olasın,* deyu Şân-ı Sultân-ı ahiri'z-zamânda nice ebyât inşâ ve fezâil-i ^c^aliyyesin beyân itdi.

el-Kıssa-i Ebû Bekir

Yemen seferinden mürâca^c^at itdikde Kureyş'in a^c^yân ve kudûmundan bir cemâ^c^at ana tehniyyet-i kudûm ile geldiler. Müşârunileyh anlara temhid-i kavâ^c^id-i tahiyyatdan sonra sûal

itdi ki; *Mâbeyninizde bir emr-i garib ve şe'n-i acîb zuhûr itdi mi?* Anlar cevab ittiler: **[18]** *Ne*ᶜ*am Muhammed bin Abdullah bin Abdulmuttalib* (sallallahu teᶜâlâ ᶜaleyhi ve's-sellem) *da*ᶜ*vâ-yı nübüvvet idiyor. Âbâ ve ecdâdımızın edyân-ı bünyâdını tîşe-i endişe-i muhâlefetle kazub namuslarını berbâd itmek ister.* Ebû Bekir (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) çün bu haberi işitdi. Hudâ-i likâ-i Seyyidi'l-enbiyâ (ᶜaleyhi efdalu't-tahiyyât ilâ yevmi'l-likâ) sabr ve ârâmın bi-küllî kaptı. Ve bu manzûmun fahvâsı, levh-i dil-i bâ-hâsıl ve âyine-i seniyye-i yer sekinesinde müntekiş oldu[15].

Nazm:

Kalb gözümün arzusu hevesinde değil
Canım senin göz yaşlarının eseridir.

Anları özr-hâhlık ile menzillerine döndürüp, kendü meclis-i Risâlet-penâhi mütevecih ve rûbe-râh oldu. serâit-i selâm ve kelâm kânûn-ı sâbık-ı eyyâm üzre, cânibeynden mürâᶜât olundukda, ol sâᶜat Hazret-i Seyyidi'l-enâm anâ ᶜarz-ı İslâm itdi. Sıddik delîl ve bürhân istedi. Hazret (ᶜaleyhi's-selâtu ve's-selâm): *delilim ol pîrdir ki, seni Yemen'de gördü ve şe'nimde bu mekûla hikâyâtı sanâ bildirdi. Ve sen bâlâ-yı nâfındaki hâlî ve fahz-ı yesârındaki nişânı görüb medhimde sana ebyât dirdi. Ve senin ile benim cânibime selâm gönderdi,* deyu buyurdukda Ebû Bekr es-Sıddik (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) fî'l-hâl sıdk ve ihlâs ile *lâ ilâhe illallah Muhammedun Resulullah* deyub mü'min ve müslümân oldu.

Bir âher rivâyetde gelmiştir ki, zuhûr-ı nübüvvetden **[19]** mukaddem Ebû Bekr'e hâbda gösterdiler. Mâh âsumandan inüb büyût-ı Mekke'ye şöyle münteşîr oldu ki, hiç hâne kalmadı. Ol mâhdan anda bir kıtᶜa olmaya. Baᶜdehu ol kıtᶜalar cemᶜ ve biri birine muttasıl olub, Ebu Bekr'in kenarına düştü.

[15] Hz. Ebu Bekir'in İslama girişi hakkında geniş bilgi için bakınız; ez-Zühri, *a.g.e.*, III/98-100; es-Süyuti, *a.g.e.*, 33-35.

Bu vâkıᶜayı ahbâr-ı ehl-i kitâbdan bir muᶜabbir-i ᶜâlime sûal itdikte didi: *ᶜâlem-i bâladan bir devlet ve Cebbâr-ı aᶜladan bir saᶜâdet sana havâle ve ᶜinâyet olsa gerek, muhassıl-ı kelâm taᶜbir-i menâmın budur ki, Peygamber-i ahiri'z-zaman ve Server-i ins ü can (ᶜaleyhi salâvâtü'l-mennân) bihterin-i edyân ile mebᶜûs olâ ve sen anâ imân getürüb dâire-i mütâbaᶜat ve mübâyaᶜâtında mesûd-ı akrân olasın.* Ebu Bekr bu vâkıᶜa-ı nâfiᶜanın taᶜbîri intizârını çekerdi. Tâ ol zamana dek ki, Seyyid-i sâdat-ı ᶜâlem ve Sened-i saᶜâdât-ı ben-i âdem (sallallahu teᶜâlâ ᶜaleyhi ve âlihi ve sellem) mesned-i zuhûr-ı nübüvette mütemekkin olub anı hân-ı îmân ve ziyâfet-i İslâm'a daᶜvet itdi. Ol dahi sıdk-ı makale itmiᶜnân içün delil ve bürhân taleb itdikte, *bürhânım ol vâkıᶜadır ki, fülan muᶜabbirden sana taᶜbir ve beyân olundu,* didi. Sıddik fî'l-hâl cadde-i tasdika pâ-nihâde olup ser-defter-i ehl-i imân ve mukaddem-i âshâb-ı ᶜirfân oldu.

Hemân ol günün ahirinde ᶜAşere-i Mübeşşere'den ᶜOsman bin ᶜAffan ve Talha bin ᶜUbeydullah ve Zübeyr bin el-ᶜAvvâm ve Abdurrahman bin ᶜAvf ve Saᶜd bin Ebi Vakkas (radiyallahu teᶜâlâ **[20]** ᶜanhum ecmeᶜîn) ki, Sıddik ile silsile-i sadâkatleri muhkem ve binâ-yı meveddetleri müstahkem idi. Anın delâlet ve irşâdı ile saᶜâdet-bâb-ı İslâm ve irşâd oldular. Ve menkûldür ki, yedi kimse rıkıyyet-i küffâra giriftâr ve İslâmları sebebiyle ol kavm-i bed-girdârın bî-hadd-i îzâ ve ızrârlarını çekerler idi. Ve bu hâlâta sabr idüb İslâm'dan sebât-ı kademe saᶜy iderlerdi. Hz. Ebu Bekr meblağ-ı kesîr ile anları silk-i mülküne getürüb fî-sebilillah-ı teᶜâlâ iᶜtâk eyledi. Anlardan biri ᶜÂmir ve biri dahi Bilal-i Habeşi'dir (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhum). Sahih rivâyette gelmiştir ki, kutb-ı daire-i ᶜadl ve ihtisâb Emirü'l-mü'minîn Ömer ibnü'l-Hattab (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) ol âli cenâbın hususunda; *insanlardan fazilet sahibi kimseleri, fazilet sahibi kimseler ancak tanır,* muktezâsınca buyurdu: *Ebu Bekir büyüğümüzdür ve büyüğümüz olan Bilal'i de azat ettirmiştir.* Ve şâh-ı evliya ᶜAli Murtazâ

(radiyallahu te^câlâ ^canhu) dâima ol defter-i erbâb-ı mürüvvet ve ihsânın methinde bu dürer-i abdârı nazm ve beyân itmiştir.

Nazm:

Ebu Bekir Allah yolunda mal bakımından benim için yeterlidir
Kendi malından Bila'i de azat etmiştir

Şüphesiz Hz. Peygamber'e tüm gücüyle yardım etmiştir
İman edildiğinde "hayır" demeden icâbetmiştir

Denizin balıkları inanç bakımından onu kıskanırlar
Allah'ın o balıklara suda yaşamayı devam ettiği müddetçe.

[21] Çün Hazret-i Sıddik zümre-i ricâlin cümlesinden mukaddem imâna mübâderet ve sâirlerine delâlet üzre olub İslâm ile mükerrem oldu. *Kim iylikte bir çığır açarsa, onun ecri kendisinedir ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin sevabından eksilmeksizin ona da onlar kadar sevap yazılır,* haber-i mu^cteberi fehvâ-yı şerîfince bu ümmet-i merhûmenin cümlesinin îmânları sevâbınca dahi Ebu Bekr müsâb olacakdır.

Nazm:

Güzel bir yolu açan kimse bütün o sevabı alır
Ebu Bekir'in dinini elde edenler, dünyadaki bütün sevaba nâil olurlar.

Menkûldur ki, devlet-i İslâm ile müstes^cid oldukta kırk bin dirhem nakdi var idi. Hemân ol gün cümlesin rızâ-i Hudâ ve Resûl yolunda sarf ve mebzûl itdi. Sehâ ve kerem ile dahi müsellem-i ^câlem idi. Sabittir ki, Seyyidü'l-rüsul ve Hâdiyyi's-sübul (^caleyhi mine's-salavât-ı etemmehâ ve mine't-teslimât-ı e^cammehâ) hazretleri evâil-i bi'sette emr ve da^cvetde hafiyyeten iştiğâl buyurur idi. Ve sebil-i hakk tâliblerine nihânî-râh-ı sevâb gösterir idi. Sıddik hemişe ol serverden işâ^c-i da^cvet ve izhâr-ı din ve millet istid^câ iderdi. Hazret-i (^caleyhi's-selâtu ve's-selâm)

kesret-i a^cdâ ve kıllet-i ehibbâya binâen bu bâbda teemmül ve işâreten intizâr-ı gaybiyye **[22]** sebebiyle tevakkuf ve te^callül eylerdi. Tâ iltimâs-ı Ebu Bekr mübâlağa ile nihâyet bulub makrûn-ı ^cizz-i icâbet oldu. Pes ol server, mürâfakat-ı yâr-i gâr ile Mescidü'l-Haram'da ^cazm-ı da^cvet-i küffâr itdi. Senâdîd-i Kureyş[36] ve ol cünd-i gazab ve tayş ol mecma^cda galebe ile fevc fevc ve gürûh gürûh oturmuşlar idi. Sıddik-i ekber (radiyallahu te^câlâ ^canhu) anlardan asla endişe itmeyüb, bu manzûmun mazmûnu mülâhazasıyla:

Nazm:

Eğer soğuk kılıç benim endişelerimin üzerine
Koyacaksan, o zaman hüküm Allah'ındır.

Ayak üzere kalkub ehl-i küfrü îmân ve İslâma terğîb ve ol kavm-i bed-fi^câli ^cibâdet-i esnâmdan terhîb içün huzûr-ı Hazret-i Mustafa'da bir hutbe-i garrâ inşâ itti. Lâkin kulûb-ı ma^cyûbları ve ismâ^c-i bî-intifâ^cları üzere mihr-i hızlân ve ebsâr-ı bî- i^ctibârlarında ve gışâve-i hirmân olduğundan netice virmedi. *Vâizin nasihatı Allah'ın rüşdünü irade etmediği kimsenin kalbini açmaz.*

Nazm:

Dinleyin nasihatı kâbüle müsait değilse
Kulağına gelen güzel sözler ona ne fayda sağlar.

Çün Hutbe-i Sıddik'i istim^câ ittiler. Yek-pâre anın cânib-i şerîfine teveccüh ve hamle idüb üzerine dest-i darb ve cefâ-yı dırâz ve zebân-ı şetm ve îzâ-yı bâz ittiler. Ve ol kadar muşt[37] ve leked[38] ve na^clin ile ser u rûy-ı mübârekine urdular ki, çeşm u ebrû ve bîni-i şerifleri suret-i **[23]** ittihâda gelüb biri birinden temam temyîz olunmaz idi. Benû Temim bu hale vâkıf olub hücum itdiler. Ol bî-edebân-ı senkîn-i dil ve ol bî-dinân-ı

---

[36] **Senâdid-i Kureyş:** Kureyşin ileri gelenleri, başları, reisleri. Ş.Sami, 833.
[37] **Muşt:** yumruklamak.
[38] **Leked:** tekmelemek.

câhil cenginden anı halas idüb, *tahkîk-i vefat itmişdür,* deyu, bir rıdâ içinde hâne-i sa^câdetine götürdüler.

el-Kıssa:

Sıddik bir zaman-ı kesir-i ^cazîm bî-hûş yattı. Çün hûşa geldü anın içün bir şerbet tertîb ve müheyyâ etmişler idi. Her çend ki, mübâlağa ve ibrâm itdiler, içmedi. Ve bir zerre andan datmadı. Ve didi; *nezr itmişim ki ta^câm yemem ve su dahi içmem, tâ ol mâye-i dermân, ya^cni Seyyid-i ins ü canı (sallallahu te^câlâ ^caleyhi ve ^calâ âlihi ve sellem) selâmet üzre görmeyince.* Pes, gice olunca tevakkuf ittiler. Yollar ^cubûr-ı küffâr ve mürûr-ı ağyârdan hâlî oldukta anı götürüp şeb-hengâm mülâzemet-i server-i enâma iriştirdiler. Hazreti (^caleyhisslatu ve's-selâm) Sıddik'ı bu halde görüp ruhsâr-ı bâ-envârına eşk-revân olub dîde-i hakk-dîdeleri dürer-bâr oldu. Şefkatle hâtırını suâl ve merhâmet ile istihbâr-ı hâl itdi. Sıddik bu ma^cnâyı ^carz eyledi ki,

Nazm:

Eğer su ve ateş içinde isem göz ve kalp bakımından sevinçliyim
Eğer selâmet ararsan ikisinin arasındadır.

Sıhâh-ı Ahbâr'da gelmişdir ki, Sıddik'in ta^câmını hâsseten bir gulâmının kesbi [24] mukâta^casından iderlerdi. Bir gün ol gulâm bir ta^câm getirüp anın nazar-ı enverine kodu. Ol dahi kable't-tefahhus bir lokma tenâvül eyledi. Gulâm ise ol ta^camı tarîk-i kehânet ile hâsıl itmiş ve ol fende henüz mâhir değil imiş. Çün ma^clûm-ı şerîfleri oldu. Ol kadar istifra^c eyledi ki, ol lokma taşra geldi. Ashâbından ba^czı bu mübâlağanın sebebini sordular didi; *Hazreti (^caleyhissalatu ve's-selâm) buyurmuştur: "Haramdan oluşan her et ateşte yanacaktır", korktum ki, mebâdâ ol lokmadan bir mikdâr cesedimde ziyâdelik olup seza-yı ateş ola,* götürmüşlerdir ki, çün Sıddik'i meth iderler idi. Bunu dir idi; *Ey Allahım nefislerimizdekini daha iyi bilirsin. Ben de nefsimi onlardan dah iyi biliyorum. Allahım beni onların zan ettiklerinden daha hayırlı kıl. Onların bilmedikleri günahlarımı af et ve hakkımda söyledikleriyle beni muaheze etme.* Ve *Fezâil-i Sıddik*'da mestûrdur ki; hemişe mecâlisde mübârek dehânında seng-i rîze tutardı. Tâ lisanından tekellüm-i bi-mâlâya^cnî sâdır olmaya. Hazret-i Sıddik-i ^cAtik'in (radiyallahu te^câlâ ^canhu) şân-ı şerîfinde nice âyât-i ^cazîme ve fezâilinde çok ehâdis-i kerîme gelmiştir. *Sıhâh-ı Ahbâr*'da Ebu Derda'dan (radiyallahu te^câlâ ^canhu) rivâyetdir ki, didi; *bir gün Resûl-i Hudâ'nın meclis-i şerîflerinde idim. Nâ-kâh Ebu Bekir-i* **[25]** *Sıddık peydâ oldu. Dâmen-i câmesini çeküp ancileyn kaldırmış ki, zânû-yı mübârekleri görünür idi, Hazret-i (^caleyhissalatu ve's-selâm) buyurdu: sahibiniz, ya^cnî Ebâ Bekr bir kimse ile ^cazîm husûmet itmişdir. Pes, Ebu Bekr gelüp ba^cde's-selâm didi; Yâ Resulallah benimle Hattâb oğlunun, ya^cnî Ömer'in aramızda güft ü gûy vâkı^c oldu ve ben mübâderet gösterüb, ziyâdelik ittiğim içün ba^cde'l-müfâraka pişimân olub Ömer'in der-i hânelerine varub özür-hâhlık gösterdim, tâ benden geçüb hoş-dil ola kapusunu yüzüme bağladı.* Hazret üç kerre, *ey Ebâ Bekir Allah seni bağışlasın* dedi. Ba^cde ez-an Ömer dahi nâdim olub, Ebu Bekr'in devlet-hânesine varub anda bulmaz. Meclis-i Peygamber'e geldi. Hazret (^caleyhissalatu ve's-selâm) çün anları gördü geliyor. Renk-i rûy-ı şerîfi mütağayyir oldu. Tâ ol mertebede ki, Ebu Bekr havf idib, iki dizi üzere gelüp; *Yâ Resulallah vallahi bu kaziyyede ben Ömer'den ezlem idim,* deyu iki nevbet tekrar eyledi. Bir rivâyetde Ömer gelüb meclise oturdukda Hazret Rûy-ı mübâreklerin andan döndürdü. Ömer (radiyallahu te^câlâ ^canhu) kalkub rûy-ı şerîfi mukâbelesinde oturdu. Hazret yine yüzünü dödürdü. Ömer didi; *Yâ Resulallah, cenâb-ı şerîfine benden bir nesne irişdirmişler. Gümân iderim benden i^crâzın anınçündür;* **[26]** *ne zendegânî olsun Ömer içün ki, sen andan mu^criz olasın.* Hazret (^caleyhissalatu ve's-selâm); *sensin ol ki, Ebu Bekr özür-hâhlık gösterdi, sen kabul itmedin, be-dürüstî ki, Hudâ-yı müta^câl beni size peygamber gönderdi, evvelâ sizler tekzîb gösterdünüz,*

Ebu Bekr tasdik eyledi. Ve nefs ve malı ile bana muvâsât itdi. Şimdi siz kâdir olamadınız ki, benim hâtırım içün yâr-ı gârıma terk-i eziyyet edesiz. Ebu Derdâ dedi; *Bundan sonra Ebu Bekr'e hiç kimse îzâya kâdir olmadı ve hâtır-ı mübârekine kederden hazar ittiler.* Ve "Fezâil-i Sıddîk"da dediler; Dört fazileti vardır ki, ana kimesne müşârik olamadı. *Hz. Ebu Bekir Mağarada, ᶜarişte (gölgelik) ve defn edilen mahalde Hz. Peygamberle ikinin ikincisidir. Ve Hz. Peygamber arkasında defalarca namaz kılan kimsedir.* Ve cümle-i hâvassındandır, kendi peder ve mâderi ve evlâdı Abdullah ve Abdurrahman ve Ayişe ve Esma ve evlâd-ı evlâdı Ebu Atik Muhammed bin Abdurrahman bin Ebi Bekr ve Abdullah bin Esma binti Ebi Bekr cümle sahâbi idiler. Ashâbdan hiç birine bu fazilet olmadı (rıdvânullahi teᶜâlâ ᶜaleyhim ecmaᶜîn).

Ve huzûr-ı Peygamber'de evvel hutbe okuyup küffârı İslâm'a daᶜvet iden. Ve İslâm'da evvel mesned-i hilâfete oturan ve evvel Emîr-i Hâc olan ve evvel hilâfete vasiyyet eyleyen ve ahrâr-ı ricâlden **[27]** evvel İslâm'a gelen ve Miᶜrac'ı evvel tasdîk eden ve Kureyş'de hayat-ı pederde evvel halife olan ve bu ümmetde evvel mescit binâ eyleyen ve Resûl-i Hudâ içün evvel nefsini bezl eyleyen Ebu Bekr'dir[19]. Ve kıyâmette bu ümmetden başını evvel hâkdan kaldıran ve bu ümmetden evvel Cennet'e giden oldur. Ve cümle-i hâvassındandır ki, Hazret-i Risâlet-penâh rahmet ve re'fetde melâike-i kirâmdan Mikâil (ᶜaleyhisalatu ve's-selâm)'a ve enbiyâdan İbrahim Halil'e (ᶜalâ nebiyyinâ ve ᶜaleyhi's-salâtu ve's-selâm) anı teşbîh itdi. Ve anları Hazret-i Ömer ile (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhumâ) müşterek hazâinlerindendir ki, Peygamber (ᶜaleyhisalatu ve's-selâm) ikisini Din-i İslâm'a gûş u çeşm mertebesinde tutmuştur. Baᶜzı ehl-i tahkîk icmâlen didiler; Sıddîk'in yetmiş iki fezâil-i

[19] Hz. Ebu Bekr'in fazileti, peygambere sadakati ve ilk halife oluşu hakkında bir çok tabakat ve tarih kitapları bahsetmektedir. Bu konuda başlık atıp Ebu Bekr'in faziletleri hakkında geniş bilgiler vermektedirler. Örneğin bak; İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ,* c.III, s.100-102; es-Suyuti, *a.g.e.,* s.33-90.

hâsseleri vardır. Ashâbın hiç birinde bulunmaz. Ehâdisin kütüb-i muᶜteberesinde merviyyât-ı Sıddîk yüz kırk iki hadistir. Kelimât-ı dürer-bârler çoktur. Biri budur ki buyurdu[40]. Yaᶜni, *her kim ki, muhabbet-i Hudâ'nın hâlis şerbetini dadar ise, ol lezzet anı dünyadan meşğûl ve fâriğ ve cemi'-i nâsdan vahşi eyler.* Ve buyurmuştur: *Kadın her yönüyle şerdir, ondan daha kötüsü de onsuz olamamaktır.* Ve anın mevâᶜizindendir: *Herkes ki ömrünü ᶜabes geçürdü, zirᶜat eyyâmını zâyiᶜ eyledi.* **[28]** *Ve her kim ki,vakt-i zirᶜatinü tazyiᶜ itdiyse hasâd vaktinde peşimân olsa gerek.*

Nazm:

Boş yere ömrümüzü tükettik
Bu tüketiş için bize yazıklar olsun.

Aynı şekilde demiştir ki; *Nefsini ıslah et, insanlar sana mutiᶜ olur.* Aynı şekilde Allah'ın maᶜrifeti hakkında şunu söylemiş; *Anlayamadığını bilmek de bir bilgidir.* Ve yine buyurdu[41]. Yaᶜni, *sabr ile hiç musîbet yoktur,* yaᶜni, *ᶜâkil olan nüzûl-i mesâyibde sabr ider ki, sabr renc-i musîbeti zâil ve sâbir olanı muhalled-i saᶜâdete nâil ider. Ve cezᶜ ile hiç fâide yoktur. Belki cezᶜ fâide sevabı bâtıl ve bu babda aᶜmâli bî-hâsıl ider.*

Beyt:

Senin dertlerinden hasta olanın sabrı yok
Benim ilacım sabırdır, fakat o da ben de yok.

Beyt ve didi; *Musibetler insanın konuşmasından hasıl olur. Öyle ise ne söyleyeceklerini ve ne zaman söyleyeceğini iyi düşün. Fikr it ne diyesin ve ne zaman diyesin. Yaᶜni lâyık budur ki, gökçek kelimât söyleyesin. Ve hem vaktinde söyleyesin. Ve*

[40] Buradaki arapça ibarenin manasını müellif verdiğinden biz ikinci bir tercüme yapmadık.
[41] Buradaki arapça ibarenin manasını müellif verdiğinden biz ikinci bir tercüme yapmadık.

Fikr it ne diyesin ve ne zaman diyesin. Ya°ni lâyık budur ki, gökçek kelimât söyleyesin. Ve hem vaktinde söyleyesin. Ve eğer eyü kelâm demezsin, kendüyü ma°yûb ve rüsvây idersin. Ve eğer vaktiyle dimezsin kelâmın zâyi° olur.

Sâbit olmuştur ki, Ebu Bekr (radiyallahu te°âlâ °anhu) uzun boylu ve sefîd endamlı azacık sufrete mâil idi. Lihye-i şerîfesinden haddeyni üzre olan mûy-ı mübârekler hafif idi. Kâse-i çeşm-i Hudâ-bînleri biraz °amîk idi. Pîşâni-i sa°âdet-nişânı bir miktâr yüksek idi. [29] Vech-i vecîhleri kalîlu'l-lahm idi. Benân-ı hikmet-beyânlarının usûlü °âri idi. Ya°ni, mübârek barmaklarının dibleri etli ve galîz değil gâyet mevzûn idi. Azâr ve nıtâk-ı hâsıre-i şerîfesinde istimsâk itmez istirhâ üzre idi. Ya°ni, kurşağı mebân-ı mübârekinden aşağı iner idi. Ve ahyanen mehâsin-i mübâreklerini hınâ ve vesme boyar idi (radiyallahu te°âlâ °anhu).

Hazret-i Sultân-ı risâletin (sallallahu te°âlâ °aleyhi ve's-sellem) kayın babaları ve evvel halifeleri anlardır. İcmâlen beyân-ı hilâfetleri budur ki, ol Hazret (°aleyhi efdali't-tahiyye-i sa°âdet) ile °azm-ı âhiret buyurdukları sâ°atde Sıddik Subh[22] Mahallesi'nde kendi menzillerinde bulundular. Ana bu haber-i melâlet-eser geldi. Bir rivâyette gulâmını istihbâra göndermiş idi. *Gidüb vardım ashâbı pür-ızdırâb gördüm. Mâ-beynlerinde biri mâte Muhammed deyu çağırır idi,* söyledi. Ebu Bekr suvâr olup, *vâ Muhammedâh ve inkita° zahrâ* deyup giryân-ı Mescid-i Resûl'de mecma°-ı ashâba mültefit olmayıp, kızı Aişe'nin (radiyallahu te°âlâ °anhumâ) hânesine vardı. Hazret-i Risâlet-penâh (°aleyhi mine's-selâm) ez-gâh-ı hâb-ı ahirete varmış yatur idi. Vech-i şerîflerini açub mübârek cephesin *vâ Nebiyyâh* deyu takbîl itdi. Sonra başın kaldurub dert ile ağladı. Tekrar bir dahi açtı ve öpüp *vâ hafiyyâh* didi. Ve başın kaldurup °azîm ağladı. Bir dahi mübârek [30] yüzünü açub cephe-i şerîfesin *vâ halîlâ*

[22] **Subh:** Avâni-i Medine'den Mescid-i Resûle bir mil râh. Beniyyü'l-Hâris bin el-Hazrec menâzilinden bir mevzi'dir. (Müellif).

Taşra çıkub ashâba tezkîn ve *Muhammed ölmez* diyenleri nass ile mutma°in eyledi. Ba°dehu umûr-ı techîze meşgûl olduklarında beyne'l-ashâb hilâfet husûsunda ihtilâf-ı °azîm haberi gelüp, Ömer ibnü'l-Hattab anların mecma°ına gitmeğe Sıddik'ı tahrîz ve ibrâm itdi. Ve mebâdâ müsted°i-yi kıtâl ola, tedbîr gerektir, didi ki,

Mısra° :

Olacak olanın ilacı ne olur ki?

Pek Sıddik şuğul-i techîz ve tekfîn içün Ali-yi Murtazâ'yı Ben-i Hâşim ile anda koyub, kendü Faruk ve Ebu °Ubeyde ve muhâcirûndan bir cemâ°at ile (radiyallahu te°âlâ °anhum) mecma°-ı ensâra vardılar. Ve anlarda hilâfete evleviyyet iddi°âsın idenlerin ve bu babda sâir tereddüt üzre olanların şübehâtını keşf ettiklerinden sonra hilâfet Ebu Bekr'e tevcîh eyledi. Zirâ halîfe ta°yîni hazretden gerçi tasrîh olunmadı. Ve lâkin Resûl-i Hudâ eyyâm-ı marazlarında Sıddik'a iktidâ ve halfinde namazları edâ buyurdukları evvelen anı hilâfete ihtiyârlarına delâlet ider. Ve ba°zı ehâdisde dahi işâret çoktur[43].

el-Kıssa:

Muhâcir ve Ensâr bi'l-cümle Sıddîk'a bey°at eylediler. İllâ °Ali ibni Ebi Tâlib ve Ensâr'dan [31] Sa°d bin °Ubade (radiyallahu te°âlâ °anhumâ) Hazreti °Ali techîz-i nebevî tetimmâtı ve hark u firâk beliyyâtı vâsıtasıyla bir müddet te'hîrden sonra Sıddik'a hulûsen bey°at itdiler.

Sabitdir ki, hilâfet kararından sonra rûz-ı evvelde °ale's-seher pazara müteveccih oldu. Tâ °âdet-i ma°hûde üzre bey° u şir°a ve ticâret eyleye. Ömer ve Ebu °Ubeyde (radiyallahu te°âlâ °anhumâ) görüb didiler; *Müslümânlara vâli-yi umûr oldun.*

[43] Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi hakkında geniş bilgi için bakınız; eş-Şibli, *a.g.e.*, c.IV, s.33-40.

ᶜanhumâ) görüb didiler; *Müslümânlara vâli-yi umûr oldun. Mansıbında münâsib değildir ki, düstûr-ı evvel üzere pazara varub ticâret edesiz.* Sıddik, *ᶜiyâle ne işleyim,* didi. Eyitdiler, *mürâcaᶜat buyur Beyt-i mâl'den taᶜyîn idelim.* Pes, ittifâk-ı ashâb ile beher rûz me'kûlüne ᶜiyâli ile nîm kûsfend havâyiciyle ve melbûsların ve bir merkeb ve bir hâdim mukarrer itdiler. Bir rivâyette yılda iki bin dirhem, yahut iki bin beşyüz dirhem, yâ ziyâde taᶜyîn itdiler. Bir rivâyetde âhiru'l-emr Saᶜd hazretleri dahi beyᶜat getürdüler. Müddet-i hilâfet-i Sıddik iki sene buçuk, yâ üç ay olmuştur. Gayrı rivâyet dahi vardır.

Seyyid-i kâinât (ᶜaleyhi ve âlihi efdalü't-tahiyyât) hazretlerinin vefât-ı şerîfleri eyyâmında Müseyleme-i Kezzâb ve sâirleri daᶜvâ-yı nübüvvet ittiler. Hâlid bin Velid'i (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) serdâr idüb yirmi asker-i zafer-i mazhâr ile Yemâme-i Yemen'de mukâbele ve ᶜazîm mukâtele ile telvîs-i kizblerinden ᶜâlemi tathîr ittirdi. Ve aᶜrâbiden zaᶜîfü'l-İslâm olanların **[32]** baᶜzıları farziyet-i zekâtı inkâr idüb mürted oldular. Ve baᶜzıları *Muhammed peygamber olsa ölmez idi,* deyu irtidâda gittiler. Ve baᶜzıları dahi mürted olan kabâyile tabᶜân gayret-i câhiliye sebebiyle bu belâya mübtelâ oldular. Hazret-i Sıddik (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) bu bâbda ᶜazîm metânet ve ictihâd ve üzerlerine taᶜyin-i asker ve cihâd etmekle ehl-i irtidâdın şübhe-i ᶜinâdların keşfedüb İslâm'a daᶜvet ittirdi. Kabûl-i hidâyet itmiyenlerin vücûd-ı dalâlet âlûdların safha-i ᶜâlemden izâle ve nâ-bûd itdi[24]. Ve'l-hâsıl on iki tâife birer şübhe-i vâhiye ile tereddüd-i dâhiyesine uğradılar. Hilâfet-i Sıddik'da ol tâifenin kârları görülmeye ancak vüsᶜat oldu. İki tâifenin dahi mühimleri zaman-ı Fâruk'da nihâyet buldu.

Tavâif-i ᶜArab'dan riddetle dalâled-yâb olanların işleri görüldükden sonra serdâr taᶜyîn idüb ehl-i Fâris ve Rûm ile

[24] Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin ilk yılında meydana gelen söz konusu irtidatlar hakkında ilk dönem tarihçiler tarafından Ridde Savaşları için bakınız: Salih Arı, *Hz. Ebubekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul 1996.

ᶜizâmın husul ve nizâmının ekseri reisü'l-mücâhidîn-i fîllah Halid bin el-Velîd Seyfullah (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu ve erzâhu) hazretlerinin şemşir-i şecâᶜatleri ile zuhûra gelmiştir. Ve itdikleri nâmdârlıklar aᶜzûbe-i rüzgâr ve hayret-engîz-i ülû'l-ebsârdır. Hususen Şam Eyâleti'nde ve Yermük'de itdüğü tedbîr ve kâr u zâr Hilâfet-i refîk-i gârda hemân eser-i muᶜcize-i seyyidü'l-ebrârdır (sallallahu teᶜâlâ ᶜaleyhi ve ᶜalâ âlihi'l-ahyâr).

[33] Ve Kur'an-ı mübîn henüz cemᶜ ve tedvîn olunmayub post ve levh ve taş ağaç pareleri üzre yazmışlar idi. Zirâ dahi ziyâde âyet nüzûlü ve baᶜzıları neshi ihtimâli var idi. Çün vefât-ı Seyyid-i Kâinât ile vahy-i ilâhi münkazâ oldu. Ve Kur'an-ı Mecîd'i tamamen hıfz edenlerden bazıları Yemâm'e Cengi'nde şehîd oldu. Hak Celle ve ᶜalâ hazretleri âyât ve süver-i Kur'an'ı hülefâ-i râşîdine Hazreti (ᶜaleyhissalatu ve's-selâm)'dan maᶜlûmları gibi cemᶜ ve tertîbini ilhâm eyledi. İbtidâ bu emr-i hatîre Hazret-i Faruk'un saᶜy ve delâleti ile Sıddik mübâşeret idüb, Zeyd ibn-i Sâbit el-Ensârî hazretlerine tertîb-i me'mûr üzre cemᶜ u kitâbet itdirdi. Vallahu teᶜâlâ aᶜlem.

ZİKR-İ VELÂDET-İ SIDDİK VE ᶜÖMREŞ VE FEVTEŞ (radiyallahu ᶜanhu)

Erbâb-ı siyer böyle haber verdiler ki, Ebu Bekr-i Sıddik (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) Vâkıᶜa-i Fîl'den iki sene dört ay sonra mütevellid oldu. Ve takrîben altmış üç yaşında hicretin on üçüncü Cemâziye'l-ahirenin yirmi iki yâ üç leyle-i sülüsân beyne'l-ᶜişâyinde ahirete saᶜâdet ile nakl buyurdu. Gayri sözler dahi vardır. Esah bu rivâyetdir. Bir âher rivâyetde altmış beş yıl ᶜömrü oldu. Rûz-ı vefât-ı dü-şenbe günü ahşama karîb baᶜzılar Cumᶜa günü didiler.

Sebeb-i mevtinde didiler ki, me^{c}arif-i Yahûd'un biri ana ziyâfet idüb te^{c}amların mesmûm kıldı. Ebu Bekr [34] ve Hâris bin Kelde(?) (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhumâ) ol te^{c}âmdan yidiler. Nâgâh Hâris didi; *Yâ Halife-i Resulullah bu te^{c}âmda yek-sâle zehir vardır. İkimiz dahi bir günde vefât idecek olduk.* Pes, ol te^{c}âmdan el çektiler. Ve hemân ol gün ikisi dahi bîmâr olub bir sene çekdiklerinden sonra ikisi dahi bir günde ^{c}âlem-i dâri'l-karâra intikâl buyurdular. Ve bir kavl dahi budur ki, sebeb-i mevt-i Sıddik (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhu) derd-i pây oldu. Şeb-i gârda gezîd-i mâr olduğu ağrı gibi, mübârek ayaklarına bir zahmet peydâ olub anınla misafir-i dâr-ı ^{c}ukbâ oldu. Ve bir kavl budur ki, bir gün hava be-gâyet ıssı idi. Gusl idüb, hikmet-i Hudâ ile mahmûm olub, on beş gün sıtma tuttu. Ve dirler ki, ol hummâya sill-i zahmeti dahi munzam oldu ki, böğründe bir çiban olub hummâ-yı rıkk peyda eder. Ve dahi sıtmadan ve göbek borusundan lâğâr olmaya dirler ki, ince ağrık dirler. Sıddik'a dirler, *sana tabib getirelim.* Dedi, *beni hekim gördü.* Sual itdiler, *ne didi.* Cevâb itdi ki, *muhakkak ki dilediğimi yaparım.*

Mervidir ki, eyyâm-ı marazında ^{c}Osman ve ^{c}Ali misâli kibâr-ı ashâb ile (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhum) meşveretle hilâfeti Ömer'e tefvîz etdi. Ve dirler ki, ^{c}Osman'ı taleb itdi ki zamân-ı hilâfetde kâtibleri idi ve emr itdi; *yaz! Bu Ebu Bekr bin Kuhâf'nin Müslümanlara vasiyetidir:* [35] *bundan sonra size halife bıraktım,* bunu didi ve bî-hûş oldu. Pes ^{c}Osman anı kaleme getirdi. Ve kendi yanından Ömer ibnü'l-Hattab tahrîr itdi. Zirâ bunu Ebu Bekr'den mukaddemâ ma^{c}lûm itmiş idi. Ba^{c}dehu Sıddik hûşa gelüb suâl itdi; *ne yazdın?* ^{c}Osman yazduğunu okuyub Ömer bin el-Hattab didikde Sıddik mesrûr olub; *Yâ ^{c}Osman! Allah sana hayırlar versin,* didi. Sonra buyurdu, *Yaz! O'nu dinleyin ve itaat edin. Eğer adalet ederse, onun hakkında bilgim ve düşüncem adalet üzere olmasıdır. Eğer zulüm yaparsa her insan için yazılan başına gelir. Ben hayrı istedim, gaybı bilmiyorum. Zulüm yapanlar ileride neler olacaklarını bilecekler. Allah'ın selamı rahmet ve bereketi üzerinize olsun.* Ba^{c}dehu Hazret-i Ömer'e ve sâir Müslimine el kaldurub duâ-yı hayr itdi. Pes, ahidnâmeyi mühürledi ve memhûr sûretlerini etrafında olan ümerâ ve cüyûşâ ve hükkâma irsâl eyledi. Ve sonra Ömer'i da^{c}vet ve kendüyü halife itdüğünü ihbâr ve azîm vasiyet ve nasîhatlar itdi. Ömer didi; *Yâ halife-i Resulillah! Bu zahmeti benden dûr et ki, benim hilâfete hâcetim yokdur.* Sıddik didi; *Senin ana hâcetin yoğ ise, sana ihtiyacı var ve sana irişecektir.* Nakş-ı hatemleri, ni^{c}me'l-kâdirellah. Ve denildi, kûl Celil olan Rabbine karşı ^{c}acizdir.

Aişe-i Sıddik (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhâ ve ^{c}an ebîhâ) rivâyet ider ki, *babam* [36] *Sıddik'in marazı eyyâmının ahir günü gâh bî-hûş olub aklı gider ve gâh gelür idi. Ve ben ağlar pederim ne ^{c}aceb sa^{c}b maraz-târı oldu, dirdim. Çün hûşa gelüb bu sözümü işitdi. Didi; ey kızım! Böyle değil ki, sen didin ve lâkin Hak'dan ölüm sekeratı geldiğinde... ve sual itdi, Resul-i Hudâ (sallallahu te^{c}âlâ ^{c}aleyhi ve sellem) nice kefen itdiler? Didi., üç câme-i sefid ki, anlar da pir-ahen ve imâme yoğ idi. Sonra didi, ne gün dünyadan nakl buyurdu? Didim, dü-şenbe günü. Didi, ümit-varım, Hudâ-yı müte^{c}âle ki, mevtimi bu gün ile gece beyninde eyleye. Sonra vasiyyet eyledi. Zevce-i mutahhareleri Esma binti Ümeys'e kendüyü gasl ide. Ve oğlu Abdurrahman ya Abdullah (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhum) ana gaslında imdâd eyleye. Ve didi, hiç kimesne cesedimi bürehne görmem istemem. Pes ol leylde vefat ve ^{c}azm-ı bâğ-ı cennât eyledi.* Menkûldur ki, çün haber-i mevt-i Sıddik babası pir-i mübarek zamir Ebî Kuhafe'ye irişti. Asla cez^{c} itmedi ve hiç tağyîr olmadı ve didi: *Allah dilediğine verir, dilediğinden alır.* Pes vasiyetleri üzre gasl ve techizden sonra Ömer Faruk (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhu) Minber-i Nebevî karşısında namazını kılub Hücre-i Aişe'de oğlu Abdurrahman ve Ömer ve ^{c}Osman ve Talha (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhum) pehlu-yı kabr-i Nebevî'de (^{c}alâ sakinihi efdali't-tahiyye). Heman ol gice defn itdiler (cezahullahu te^{c}âlâ ^{c}ani'l-müslimîn ahseni'l-cezâ).

[37]EMİRÜ'L-MÜ'MİNİN ÖMER BİN HATTÂB (ᶜaleyhi rıdvânullahi'l-keremi'l-vehhâb)

Künyesi Ebu'l-Fadl ve kıle Ebu Hafsa'dır. Ve dirler; Hz. Resul-i Ekrem (sallallahu teᶜâlâ ᶜaleyhi ve sellem) ana Ebu Hafsa künye buyurmuştur. Ve huve Ömer bin el-Hattab ibni Nüfeyl bin Abdu'l-ᶜuzzâ bin Rebâh bin Abdullah bin Zürâh bin ᶜAdiyy bin Kaᶜb ibni Lüvey el-ᶜAdeviyyu'l-Kureyşî nesebi âlileri Resule cedd-i sâbileri Kaᶜb'da mevsûl olur. Maderi Hanteme binti Hâşim bin el-Muğîre ve kıle binti Hişâm bin el-Muğîre bin Abdullah bin Ömer bin Mahzûm'dur. Ashâbda Ömer ismiyle müsemma sekiz kimse idi İbnu'l-Hattab ancak bunlar idi (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhum). Kavl-i evvel üzre vâlidesi Ebu Cehl'in duhter-i ᶜammi ve ikinci kavle binaen hâheri olur. Eşrâf ve ekâbir-i Kureyş'ten idi. Cahiliyette mansıb-ı sefaret ve mufâheret-i Kureyş ana taᶜlluk dutardı. ᶜUlemâ ittifâk itdiler. Anın kesret-i ᶜilm ve fehm ve gayet zühd ve tevazuᶜ ve rıfkına müslümanlar üzre ve şiddet-i salâbet ve gılzetine(?) küffâr ve münâfıklar üzre ve kemâl-i ᶜadl ve insafı ve hakka itâᶜat ve batıldan ictinâbı ve sünen ve âsâr-ı Seyyidü'l-ebrâra taᶜzîmi ve mesâlih-i müslimîne ihtimâm ve ehl-i hayr ve fazla ikrâmı müttefik ve meşhurdur.**[38]** Ve maᶜreke-i Bedre ve Uhud ve Hendek ve beyaᶜtda ve sâir müşâhede faslında bulunub Hazret'den tahallüf etmemişlerdir. Ve zîr-i zaman-ı hilâfetlerinde bin otuzaltı şehir, tevâbiᶜ ve levâhıkıyla feth olundu. Ve dörtbin mescid binâ olundu. Ve dört bin kilise tahrib olundu. Ve bin dokuz yüz minber cenub-ı mehârib-i cevâmi'de hutbe-i Cumᶜa içün mansûb etdiler. Ve bi'l-cümle mehâsin-i meᶜâlileri hadd-ı ihsâdan hâriçdir. Ve efdâl-i fezâilindendir ki, zamân-ı hilâfet-i bâ-saᶜâdetlerinde memâlik-i ᶜArab ve ᶜAcem ehl-i İslâm'a musahhar ve müsellem oldu. Taraf-ı şarkdan fermânı tâ âb-ı Ceyhun'a revân sûy-i şimâlden nesîm-i devlet ve ikbâli tâ kurb-ı hudûd-ı Sedd-i İskender'e vezân idi. Ve nâhiye-i mağribden tâ aksâ-yı Mısır ve İskenderiyye ve tuhûm-ı Rum'a

nücûm-ı übbehet ve ᶜazameti tâlîᶜ ve cânib-i cenûbdan tâ serhâdd-i Hindistan'da süyûf-ı ᶜizzet ve şevketi lâmiᶜ oldu. İᶜlâm-ı sipâh-ı din-penahları ve saye-i haşmetin ekser ekâlîm-i cihâna saldı. Ve rü'yet-i ᶜadl ve dâd ve insâf ve sedâdı rûy-i zemin ve evc-i âsumânı aldı.

Emîrü'l-Mü'minîn evvelâ bunlara tesmiye olundu. Sebebinde ehl-i tevârîh dirler; Ömer (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) çün mesned-i hilâfetde mütemekkin oldu. Bir gün mecmaᶜ-ı ashâbde didi; Ebu Bekr'e (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhum) halîfetu Resulullah dirler idi. **[39]** *Eğer bana halife-i halife-i Resûlullah dirler tûl-ı kelâm olub tekellümü nâsa düşvâr olur.*

Pes Muğire bin Şuᶜbe (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) didi; *sen bizim emîrimiz ve biz mü'minleriz, fe-ente emîrü'l-mü'minîn,* Ömer İstihsân idüb râzı oldu. Bir rivâyet dahi iderler ki; evâil-i hilâfetde ᶜummâline mekâtib yazdıkda "*min halîfe-i Ebi Bekr*" yazardı. Bir gün ᶜâmil Irak'a gönderdi ki, iki merd-i zîrek ve cünd bana gönderin ki, ᶜuzemâ-yı ceyşinden ola. Ahvâl-ı Irak'ı ve ol memleket ahâlisini anlardan tefahhus ve tahkîk edeyim. Ol dahi Lebid bin Rebîᶜa ᶜAdîy bin Hâtem-i Tâyi (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhumâ) irsâl itdi. Anlar gelüb Mescid-i Nebevî kurbunda nüzûl ve mescide teveccühlerinde ᶜAmr ibnü'l-ᶜÂs'a mülâki olub didiler. *İhbâr eyle Emirü'l-Müminîn hazretlerine varalım,* ᶜAmr itdi, *benâm-ı aᶜlâ-yı Hudâ ki, Ömer'in haline lâyık güzel isim ihtiyâr itdiniz.* Meclis-i Fâruk'a varub *es-selâmu ᶜaleyke yâ Emire'l-Müminîn* didikde. Faruk eyitdi; *nedir aslı ve zuhûr itdi.* ᶜAmr ibnü'l-ᶜAs suret-i hali beyân idüb, *yâ Emire'l-Müminîn be-gayet güzel isimdir cenâbınıza* didi. Ol dahi kabul ve mukarrer buyurub ol günden beru ana Emirü'l-Müminîn didiler ve yazdılar.

Ammâ Faruk ile vech-i tesmîyeleri budur ki, İbn-i Abbas'dan (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhumâ) rivayetdir, didi; *İbn-i Hattab'dan* **[40]** *suâl itdim ne cihetden sana Faruk didiler? Pes İslâm'a geldiğini beyan idüb ol mahalle geldi ki, Resûl-i Hudâ'yı Müslümanlar ile istihfâ itdikleri serabdan çıkardım. Mescidü'l-Haram'a gidüb anda namaza âşikare kıyamdan sonra, ol*

sonra, ol Hazret bana Faruk didi. Ve mervidir ki, *muhakkak ki Allah Ömer'in kalbine ve lisanına hakkı koydu. Bundan dolayı O hak ile batılı ayırdettiğinden ona Faruk denildi,* hadisi vârid olmuştur. Ve Hazret'den bu tesmîye, *O kendiliğinden konuşmaz*[25] fehvâsınca dahi iledir. Yahud, kütüb-i sâlifede Faruk gelmiştir ve mümkündür ki, işaret ola. Bu kıssaya ki, müfessirler bu Ayet-i Kerime'de beyân itdiler. *Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Zira şeytana inanmamaları kendilerine emr olunduğu halde şeytanın önünde muhakemeleşmek istiyorlar. Halbuki şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor*[26]. Ki, Resul-i Ekrem (sallallahu te^câlâ ^caleyhi ve sellem) zamanında bir münâfık var idi. Adına Beşir dirler idi. Anın ile bir Yahudi beyninde da'va ve muhâseme vâki^c oldu. Yahudi didi; *gel seninle Muhammed'e varalım bizi fasl ve mâbeynimizde hükm ide,* münâfık-ı bed-baht, *Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten geri kalmazlar: size sıkıntı isteyip dururlar. Gerçekten, kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden)belli olmuştur. İçlerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız herhalde ayetlerimizi size açıklamış oluyoruz*[27], ayet-i kerimesi muktezâsınca didi; *yok Ka^cb ibn-i Eşref Yahudi yanına varalım,* Yahudi ibâ itdi. Didi; *sen hod İslâm* **[41]** *da^cvası idersin peygamberiniz Muhammed var iken Ka^cb bin Şeref'e razı olursun.* Çün münâfık Yahudi'den bunu işitti, anınla nâ-çâr pîş-i Seyyid-i Muhtâr'a varub suret-i muhâsemeleri ile mürâfa^ca olduklarında fi'l-vâki^c hakk cânib-i Yahudi'de olmağla anın müdde^câsına hükm buyuruldu. Çün ol Server'in meclis-i enverinden taşra çıktılar. Münâfık'a güç gelüb gayet-i ızdırabından didi; *ey Yahudi! Gel seninle Ömer bin el-Hattab'a gidelim* ikisi me^can anın yanına varub suret-i hali işittikte, münafıka suâl eyitdi, *sen hükm-i Resûle râzı*

[25] Kur'an, *Necm Suresi,* 3.
[26] Kur'an, Nisa, 60.
[27] Kur'an, Al-i İmran, 118.

olmayub bana geldin ki, meyânınızda ben hükm ideyim. Münafık cevabında *ne^cam* didi. Ömer eyitdi: *siz bu mekânda meks idünüz. Ben bir içerü gireyüm ve çıkub hükm ideyüm.* Devlet-hanelerine gitti ve şemşiri omuzunda çıkub derhal münafıkın gerden-i habîsini urub helâk itdikde didi, *Allah'ın ve Resulunun hükmüne razı olmayanın en güzel hükmü budur.* Yahudi havfından firâr itdi. Pes, Cebrâil (^calehisselatü ve's-selâm) nâzil olub bu ayet-i şerifeyi getürdi ve didi, *muhakkak ki Ömer hak ile batılın arasını ayırt etti.* Ve Resul-i Ekrem (sallallahu te^câlâ ^caleyhi ve sellem) Ömer'e didi, *sen Faruk'sun.*

İSLÂM-I HAZRET-İ ÖMER (radiyallahu ^canhu)

Nübüvvetin altıncı sâlında Ömer bin el-Hattâb devlet-i İslâm ile şeref-yâb oldu. Sebeb-i İslâm-ı Ömer'de ihtilâf-ı ehl-i siyer vardır. Kavl-i akvâ budur ki, **[42]** çün ayet-i kerîme *Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem odunudur. Siz oraya gideceksiniz*[48], nâzil oldu. Ebu Cehl işitdikde ayağa durub cemâ^cat-ı Kureyş içinde didi; *ey gürûh-ı Kureyş! Muhammed tanrılarınıza düşmân ider ve ^câkillerinizi sefîh ^cadd ider ve dir ki, sizin babalarınız ve ma^cbûdlarınız hîzem-i cehennemdir. Biliniz ve âgâh olunuz her kim Muhammed'i katl iderse anın benim üzerinde yüz deve ve vukiyye gümüşü olsun.* Ömer didi, *yâ Eba'l-Hakem zâmin ve kefil var mıdır?* Didi, *nakd viririm te'hîr itmem.* Ömer didi, *bi-Lât ve ^cUzza ki doğru dirsin,* dedi. *bi-Lât ve ^cUzza ki doğru dirim,* Pes, anı Ka^cbe içine götürüb Hübeli ki, ^cazîm esnâmları idi, bu kaziyye üzere şâhid tutdu. Pes, Ömer kılıcın hamâil bağlayıb ve tîr ve kemânın alub katl-i Seyyid-i ^câlem (sallallahu te^câlâ ^caleyhi ve sellem) ^cazmine revân oldu. Yolda bir şahs karşusuna geldi, nâmına Na^cîm bin Abdullah dirler idi. Ömer'e suâl itdi, *böyle tedârik ile nireye*

[48] Kur'an, Enbiya, 98.

gideŗsin? Ömer eyitdi; *giderim Muhammed'i katl itmeğe.* Na^cîm didi, *bu iş nice el virir ve eğer faraza, bu emr senden vücuda gelse Benî Hâşim ve Benî Abdulmuttalib'den emîn olursun?* Ömer ana didi, *meger din-i Muhammed'e sen dahi mâilsin eğer tahkik etsem böyledir, evvel senin fikrini görüb kârın temâm iderim.* [43] Ne^cam didi, *ben kendü babalarım dinleri üzereyim.* Pes, ikisi ma^ciyyetle revân olub Ebtah nâm mevzi^ca irişdiler. Gördüler bir kûsâle zebh îdiyorlar. Ve halk cem^c olmuş ki, anın goştunu taksîm iderler. Çünki anın ellerin ve ayakların bağlayub yatırdılar. Kûsâle zebân-ı fâsih ile tekellüme gelüb didi; *Ey Zeri^c Kabilesi! Başarılacak bir işi açık bir dille konuşan bir adam sizi Allah'ın birliğine ve Muhammed'in onun resulü olduğuna şehadet etmenize davet ediyor.* Halâik bunu işidüb kûsâleden el çekdiler. Ömer dahi kendüsüne didi, *yâ acâbâh! bi-düristi bize emr-i ^cazîm vâki^c oldu. ^cAle'l-fevr Muhammed'in işini görmek gerek ve illâ emrî istihkâm bulur.* Bir rivayetde Ömer bu hali vâkı^casında gördü.

Ve dirler yolda Sa^cd ibn-i Ebi Vakkâs (radiyallahu te^câlâ ^canhu) anâ irişdi, süâl ve cevabdan sonra didi; *Muhammed'in kavminden emîn olamazsın.* Ömer didi; *evvelâ senin mühimmin görürüm.* Sa^cd eyitdi; *sana benden dahi karîbler var hâherin ve şevheri Sa^cid bin Zeyd (radiyallahu te^câlâ ^canhumâ)Müslüman olmuşlardır.* Ömer didi, *bu sözü nice tahkik itmek olur?* Didi, *bu kelâmın nişân-ı sıdkı budur ki, anlar senin zebîhânı yimezler.* Ömer yoldan hâne-i hâherine rücû^c itdi. Hâlâ ki, sure-i kerime-i Tâhâ ol vakitde nâzil olmuş idi. Sa^cid vehâher Ömer Habbâb bin el-Erti(?) (radiyallahu te^câlâ ^canhu) hânelerine götürüb ...[29]

[29] 43. sahifenin alt satırının son satırında mütaakib sahifenin başlangıcı olan *ol* kelimesi yazıldığı halde, 44. sahifeden 48. sahifeye kadar boştur.

Bismike el-İftitâhu Yâ Fettâh

[48] MAKSAD

Şehr-i Âmid ve Musul ve Erzen-i Rûm'dan beru bu nevâh-i ihlâs ve Bitlis ve sâirlerinin fetihlerini beyân ider.

Çünki, Hallâkü'l-berâyâ celle ve ^cala hazretleri Hâtemü'l-enbiyâ Resûl-i Muhammed'ini'l-Mustafa'yı (sallalahu te^câlâ ^caleyhi ve sellem) rahmeten li'l-^câlemin gönderub cihânı şirk-i çirkinden pâk ve ma^csiyet zulmetinden münevver ve tâb-nâk itdirmek murâd itdi.

Ol şehin-şâh-ı ^câlicâh dahi lisân-ı mu^cciz beyânları ile da^cvet eyledi. Kabul etmeyenleri seyf ve sinân ile hidâyete sâ^cy idub ^câlemi Nûr-i İslâm ile münevver kıldı. Kendüden sonra Hulefâ-i Râşidîn ve ashâb-ı güzin (Rıdvânullahi te^câla ^caleyhim ecma^cin) dahi ol umurda bezl-i makdûr itdiler. Ol esnâda bu diyâr üzre dahi ki, sedd-i ye'cüc-i İran olan memleket-i Van dâru'l-emândır. Hazreti Fâruk'un matla^c-ı hilâfetlerinden âfitâb-ı hidâyet tâli^c oldu.

Muhammed bin Ömer el Vâkidî (rahimehullahu te^câlâ) yazmıştır ki, râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr didiler. Çünki, Hak sübhânehu ve te^câlâ hazretleri Emiru'l-mü'minin Fâruk'un (Radiyallahu te^câlâ ^canhu) tarafı bâhiru'ş- şereflerinden ^cIrak ya^cni Bağdâd ve Medâin cânibinde Fars Şâhı Kisra üzre

firistâde kılınan ᶜasker-i hidâyet gerdâre serdâr olan Saᶜd İbn-i Ebi Vakkâs'a (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) ebvâb-ı nusreti **[49]** meftûh kıldı ve diyâr-ı Şâm'ı Ebu ᶜUbeyd'e ᶜÂmir bin Abdullah bin el-Cerrâh ve Hâlid bin el-Velid (Radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhumâ) ellerinde feth eyledi. Ve memleketi Mısır'ı ᶜAmr bin el-ᶜAs (Radiyallahu teᶜâla ᶜanhu) yedinde teshîre getürüb Emiru'l-Mü'minin Ömer bin el-Hattab hazretlerine (Radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) Medine'de müjdeler gitti. Hudâ-yı müteᶜale hamd u senâ idub Ebu ᶜUbeyde'ye nâme yazdı ki,

"Bismillâhirrahmanirrahim"[30]

Emiru'l-Müminin Allah'ın kulu Ömer bin el-Hattab'dan ᶜAmr bin Abdullah bin Cerrah'a Allah'ın selamı üzerine olsun. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'ı hamdı sena ederim. Onun peygamberi Muhammed (S.A.V.)'e salat olsun. Bundan sonra sen kafirlere karşı savaşma konusunda büyük gayret sarf ettin, el-Cebbar'ın rızasına koştun. Sonuç gününde yapışacağın salih işler sundun, farzını yerine getirme konusunda hiçbir gün bir noksanlıkta bulunmadın, peygamberin sünnetini yerine getirdin ve Allah yolunda gerektiği gibi cihad ettin. Allah sizden ve bizden kabul buyursun bizi ve sizi bağışlasın. Bu mektubumu okuduğunda, ᶜIyaz bin Ganem el-Fıhri için bir sancak dik ve onu donat ve onu Rebiᶜa toprağı olan Diyârbekir için donat, Allah'tan bu toprakları onun eliyle feth edilmesini diliyorum. Ona Allah'tan korkup sakınmasını ona itaᶜat etmesini onu ictihâdıyla itaat etmesini tavsiye et. Allah yolunda cihad konusunda gevşeklik göstermesin. Cihâd eden mü'minlerin yollarına, Resullerin efendisine, alemlerin Rabbi tarafından indirilene ve emredilene uysun. *Ey Peygamber kafir ve münafıklarla cihad et*[31].

[30] Hz. Ömer'in Ebu Ubeyde'ye yazdığı sözkonusu bu mektub Arapça kaydedilmiştir. Mektubun tamamı için bakınız; Muhammed el-Vâkidî, *Fütuhu'ş-Şam*, c.I, Baskı yeri ve tarihi belirtilmemiş, s.96-97

[31] Metinde 49. sahifeden sonra 64. sahifeye atlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

HÂTİME

[64] Nefs-i Van'a müteᶜallık umûr ve ahbâr-ı meşhûre beyânındadır.

Maᶜlûm ola ki, mertebe-i sıhhatde bundan böyle mestûr ve maksadda mezkûr olana erişmez ise dahi mukaddemâ tashîhe binâ'en bi-ᶜavnillahi teᶜâlâ tahrire ᶜazm olundu. Yine ehl-i basîrete fâ'ide ve nasihatdir. *Şüphesiz geçenlerin durumundan ibret alanlar için ᶜibret vardır.* ᶜUkalâya sermâye-i devleti, ululardan kabul-i nasihatdir ve geçmişlerin ahvâlinden ᶜibret almak dahi ᶜâkillere ᶜinâyettir.

(Farsça Nazm Tercümesi):
Geçmişlerin sözünden bir yaprak
Akıllının nezdinde altından bir tabak

Meşhurdur ki gören görür, alan alur, basar ve basireti olmayan mahrûm kalır.

Nazm:
Görünedir, görenedir, görene
Görenedir, görendir, görene.

Siyer-i seniyye-i çâr-ı yâr-ı vefâ ve tevârih-i hülefâda (^{c}aleyhimu'l rıdvân) mestûr ve beyân olunmuştur ki, diyâr-ı Şam'dan beru bu cânibler, ya^{c}ni Ermeniyye ve Âzerbeycan'dan geçub, İrân ve Turân ve bilâd-ı şark'a varınca üzerlerine âfitâb-ı imân anların zamân-ı hidâyet ^{c}ünvânında tulû^c ve leme^{c}ân itdi. Vâkidî (^{c}aleyhi'r rahme) yazdığı üzre ki mukaddemâ zikr olundu.

[65] Bu diyâr-ı behçet-nişân, a^{c}nî Eyâlet-i Van daru'l-emân (Allah zamânın fitnelerinden korusun) dahi hicret-i ^{c}aliyyenin on yedinci ve on sekizinci târihleri esnâsında feth olunub hidâyet nûru nümâyân oldu[32]. Hilâfet-i Hazret-i Fâruk (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhu) eyyâmında serdâr-ı ashâb-ı kirâm olan ^{c}İyâz bin Gânem kibâr-ı ashâbdan İbn Ömer ve Sa^{c}id bin Zeyd ve Mu^{c}az bin Cebel ve ^{c}Ammâr ve ^{c}Abdurrahman ve Mikdâd ve ^{c}Âmr bin Mısrî Kerib ve Hâlid bin el-Velid ve sâ'irleri ile (rıdvânullahi te^{c}âlâ ^{c}aleyhim ecma^{c}in) gelüb Haleb ve Diyârbekiri etrafları ile feth idüb bu cânibe geldi. Kulb ve Bitlis ve Hizân[33] ve Kafenzir ve Me^{c}aden ve Çölemerik ve Vâstân ve sâ'irleri tâ Hoy ve Selmâs'a varınca bi'l-cümle cevânib ve etrafları ile sulhen teshîr olundu. Ancak Ahlât'da cenk ve muhârebe olundukda nice halât-ı garibe ve kerâmât-ı

[32] Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun müslümanlar tarafından fethi hakkında ilk dönem kaynakları genel bilgiler verirler. İncelediğimiz kaynaklardan hiç birinde Van'ın ilk İslâm fetihleri hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Buna rağmen Van Gölü Havzası'ndan Bitlis, Ahlat, Hizan, Erciş ve Müküs (Bahçesaray)'ın fethi hakkında bahsedilmektedir. Bununla beraber çağdaş tarihçilerin genel kanaatı; Her ne kadar kaynaklarda Hz. Ömer döneminde feth edilen yerler arasında Van'ın ismi zikredilmese de, Van Gölü Havzası'nda önemli yerlerin bu dönemde feth edilmesi nedeniyle Van'ın da aynı dönemde feth edildiği kanaatına varmışlar. Müslümanlar tarafından bölgenin fethi hakkında geniş bilgi için bakınız; el-Vâkidî, *Fütuhu'ş-Şam,* İstanbul 1304, c.II, s.106-110; el-Belazurî, *Fütuhu'l-Büldân,* çev., Mustafa Fayda, Ankara 1987, s.317 vd.; İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi-Tarih,* Beyrut 1979, c.II, s.535; Nejat Göyünç, "Van", *İA.,* İstanbul 1986, c.XIII, s.198; Rahmi Tekin, *Ahlat Tarihi,* İstanbul 2000, s.23-26.

[33] Evzahu'l Mesâlih kitabında yazar ki, Hizân nevâh-i Diyârbekir'dendir. Hizân b. ^{c}Ânûş b. Şiş. b. Adem ^{c}aleyhimü's-Selamın şehridir. (Müellifin dipnotu.)

^{c}acîbe zuhûru ile feth olunub ziyâ-i İslâm ile pür-nûr oldu[54]. Ba^{c}dehu Hazret-i Zi'n-Nûreyn (radiyellahu te^{c}âlâ ^{c}anhu) zamân-ı hilafetlerinde bu cânibler in ba^{c}zısı nakz-ı ahd itdiklerinden ^{c}Amr ibnu'l ^{c}As ile (radiyellahu te^{c}âlâ ^{c}anhu) asker gönderub tekrâr teshîre getürdü[55].

Lâkin hasret engiz Cemşid ve Cem hâlâ sedd-i ye'cücü ^{c}Acem olan Van Kal^{c}ası ol esnâda bir ulu kilise olub millet-i Nasârâ'ya kıblegâh ve kavm-i ^{c}Adîn **[66]** ^{c}ameli nice mağârât ve ^{c}acib binâlar olmağla ümmet-i sâlifeye ziyâretgah idi. Ve bu zamân gibi çok şenlik ve şehrî olmayub Vastân[56] ve etrafı sulhunda dâhil idi. Anınçün nefs-i Van futûhât-ı kadimede mufassalen beyân olunmamıştır.

Menkûldir ki, ^{c}Ömer İbn ^{c}Abdulaziz el-Mervânî (^{c}aleyhi rahmetul-Melikü'l es-Sâmedânî) hazretlerinin hilâfetleri esnâsında bu diyârda ba^{c}zı câmi^{c}ler binâ ve ehl-i İslâm'ın sükûn ve ta^{c}mirine ibtidâ olundu. Lâkin Nasârâ ve Ermeni tâ'ifesinin galebe ve kesretinden Müslümanlar çokluk karâr itmeyub nefret ve ekserî hicret itdi. Ve küffâr-ı dûzeh-karin-i bağî ve ^{c}inâd üzre mekîn oldu ve Millet-i Nasâra mezâhib-i muhtelife üzre olub, kabul-ı cizye de ihtilâf ve cidâl ve biribiriyle ^{c}azim kıtal itdiler. Ermeniyye zümresi kendülere tâbi^c olanlar ile kabûl ve Rum keferesi kabul-ı cizyeden imtinâ^c ve nükûl eylediler ve getürmeğe kudretlerinden ziyâde sîm ve zerlerin cibâl ve beyâbânda defn ve pünhân idüb Kayserden yana memâlik-i Rum'a revân oldular.

[54] Müslümanların Ahlat'ı fethi sırasında çıkan muharebeler hakkında geniş bilgi için bakınız; R. Tekin, *age.*, s.21-35.

[55] Van Gölü Havzası'nın asıl fethinin Hz. Osman zamanında olduğuna tarihçiler hemfikirdirler. Ancak H.24-25/M.645646 yıllarında bölgeyi yeniden İslâm Devleti hakimiyetini kuvvetlendirmek için Amr bin As değil Habib bin Mesleme gönderilmiştir. İbnu'l-Esir, *age.*, III/84-85; el-Belazurî, *age.*, s.279 vd.; Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî,* Beyrut 1960, II/168; R. Tekin, *age.*, s.26.

[56] Vastân günümüzde Van'a bağlı Gevaş Kazası'nın eski ismidir.

Hicret-i ᶜaliyye'nin üç yüz târihinden sonra kefere-i Nasâra yine naks-ı ᶜahd ve tuğyân idub,[37] istilâ-i Eyâlet-i Van itdiklerinde Akkoyunlu selâtininden Van'da Câmiᶜ-i Kebiri binâ itdüren Şah-ı Ermen dimekle meşhûr sâhibü'l-hayrât **[67]** ve mücâhidü'l-gazavât es-Sultân Abdurrahman (teğâmmedullahu teᶜâlâ bi'r-rahmeti ve'l-gufrân) Ahlât'dan gelüb harb-i kesîr ile rabıka-i teshîre çekdi[38]. Rivâyetdir ki, ol Pâdişâh-ı hidâyet-penâh asker-i ehl-i imân ile Van fethine teveccüh ve ᶜatf-ı ᶜinân idub Bargiri[39] sahrâsında darb-ı hıyâm zafer nizâm itdiklerinde cânib-i şarkî cibâlinden Pir-i Hüdâ bir merd-i Hüdâ gelüb ol Pâdişâha feth ve nusretle duᶜâ ve baᶜzı esrâr ᶜarz ve inhâ kıldı ve didi:

Ey Pâdişâh bu feth-i muᶜteber sana müyesser oldukda Van'a kalᶜa suht-i bünyân olacak cebel-i ebr fersâ ki kıbleye müteveccih güya ki bir saf merdim pârsâdır. Anın vasatı mukâbilî iki yüz hatve mikdârı mevziᶜde fereᶜân-ı sîm ve zer-i küffâr bed-ahter defn itmiştir. Gerektir anı ihrâc ve anınla bir bediᶜu'l-binâ camiᶜ-i şerif binâ itdiresin, tâ kaᶜbe misâli ricâlullah kıblesi olub, bu diyâr-ı Ermeniyye'de ilâ yevmi'l-

[37] Söz konusu bu isyanla X. Yüzyılda Doğu Anadolu'da baş gösteren Ermeni isyanları kast edilmektedir. N. Göyünç, "Van", *İA.*, c.XIII, s.189.

[38] Müellif İbni Nuh'un burada verdiği bilgiler tutarsız ve tarihî hatalarla doludur. H. IV / M. X. yüzyılda Türkleri Van Gölü Havzası'nda çoklukla bulunmadıkları tarihî bir gerçektir. Kaldı ki, Ak Koyunlu Devleti'nin bölgede kurulması ise XV. yüzyıla tekabül etmektedir. Ayrıca Ak koyunlu beylerinden Abdurrahman diye birine de rastlanmamaktadır. Fakat müellif'in bahsettiği camiye Ulu Cami, Cami-i Kebir veya Şah-ı Ermen Camii dendiği de bilinmektedir. Caminin adının Şah-ı Ermen olması akla Ahlat-Şahlar döneminde yaptırıldığı fikrini getirmektedir. Çünkü Ahlat-Şahlar'ın diğer bir ismi Ermen-Şahlar'dır. Ayrıca Ahlat Şahı'na da Ermen Şah denmektedir. Şah-ı Ermen ünvanını, Orta Çağ'da Ahlat'a hakim olan her beylik veya devletin başkanı kullanmıştı

Söz konusu Ulu Cami hakkında son zamanlarda yapılan çalışmalarda Cami'nin Ahlat-Şahlar döneminden sonra yapıldığı belirtilmektedir. Van Ulu (Şah-ı Ermen) Cami hakkında geniş bilgi için bakınız; Abdusselam Uluçam, "Eski Van'da Selçuklu İzleri", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1995, s.53-58; Orhan Kılıç, "Van Ulu Camii'nin Tarihi Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul 1997, sy.,130, s.56-60.

[39] Bargiri Van'a bağlı Muradiye Kazası'nın eski ismidir.

ᶜarasât maᶜbed-i salavât ve savmaᶜa-i ehl-i hâcât ola. Dergâh-ı hakdan niyâz olunmuştur ki, ana taᶜmir ve taᶜzim iden izzetle ᶜali ve celil olsun ve tahrîb ve tahkîr eyleyen her dü ᶜâlemde hor ve zelil olsun ve ol diyâr-ı ebedi emn ve berakât ile pâyidâr olub ihyâ-i şeriᶜ ve icrâ-i sünnet ile maᶜmûr ve ber-karâr olsun ve benim dâhi kabrim ol beyt-i Hudâ kurbunda olmak ricâ iderim, didi. Ve vedâᶜ idub gitdi. Şeyh Muhammedü'l-hayâlî **[68]** (rahimehullahu'l-meliki'l-muteᶜâl) muᶜteberâtdan nakl itdi ki, ol pir-i ferişteh zamiri görürler ki, defaᶜatle cânîb-i şarkide div-i cemâl nam-ı cebelden inub karşudâ kûh-ı sure gider ve akşam yine döner. Zir-i pâyende zemin tayy olunduğundan mâᶜada nice kerâmet-âsârı dahi müşâhede idenler ânın zehâb ve eyânibden su'âl itdiler. Beşâret ile cevab virub geçti. Gelüb bu hâli Pâdişâha söylediler. Ol pîr pür kemâlî görmeğe gâyet müştâk ve meyyâl oldu. Bir gün dâhi gelüb giderken istikbâline havâsdan adamlar gönderdi ki; *varın ol şeyhe ikrâm-ı tam ile iᶜlâm idin ki, bu Pâdişâh asker-i İslâm ile gazâya gidiyor. Sizi daᶜvet itdi. Müşkilleri var su'al ider teşrif buyurub huzuruna varmağınızı ricâ eyler.* Varub söylediklerinde *semᶜan ve tâᶜaten li-ulu'l-emr*[60] deyub geldi ve Pâdişâha çok nasihâtler virub nice esrârı söyledi. Ve feth-i nusret müjdesin virdi.

Çünki, ol Pâdişâh-ı nusret-penâha feth-i Van ve ol hazine ihrâc ve nümâyân olunmak müyesser oldu. Pes, ol mevzuᶜ-ı müşârünileyh de hâlâ müşâhede olunduğu üslûb-ı garîb üzre Câmiᶜ-i Kebîr'i binâ ve taᶜmîr itdi ki, derler tamamen rûy-i zeminde adimü'n-nazirdir. Hak (celle ve ᶜâlâ) hazretlerî ol Pâdişâha ve ol pîr-i agâha fazl ve ihsân ile hemişe rahmet ve gufrân eyleye ki, müddet-i **[69]** medidden beru ol hayrât ile çok ᶜulemâ. Ve fukarâ maᶜişetlenub fâidelenmişlerdir. Ve hâlâ bu ᶜabd-i fakir hidmet-i hitâbetinde olmağla hayr-ı kesîr görmüştür. Hudâ-yı müteᶜâl edâ-yı hukûkuyla hidmetinde kâ'im ve çok zamân meyâmin ve hayrını dâim idub eslâfımız ile cümlemizi

[60] Ulu'l-Emr'in söylediklerini işittim ve emrine itaat ediyorum.

mağfûr ve lütfu ile mesûn ve mesrûr eyleye. Rivâyetdir ki, ol Pîr-i hudâ tekmîl-i câmiᶜ esnâsında gelüb peydâ oldu. Pâdişâha feth ve nusret tehnîyesiyle duᶜâ kıldı. Bir nice eyyâmdan sonra, binâ'-i vücûdu sadmet-i memât ile mutezelzil olub *küllü men ᶜaleyhâ fân*[41] fermânıyla âhiretten yana hirâmân oldu. (rahmetullahi teᶜâlâ ᶜaleyh ve ahsene ileynâ ve ileyhi). Pes, işaret olunduğu üzre câmiᶜ-i şerîfin cânib-i şarkisi şimâline nazar köşesinde medfûn-ı hâk ziyâretgâh-ı ᶜârifân-ı arz ve eflâk oldu. Ve hâlâ müşâhid ve maᶜlûm-ı ehl-i idrâkdir.

Baᶜdehu cevânib-i câmiᶜde ânın şark civârı içün çok ehl-i kulûb dahi medfûn-ı mezâr oldu. Ve lâkin mürûr-ı eyyâm ile sâ'ir kubûr-ı münderis ve mestûr olub üzerlerinde binâ ve büyût ve çok vakf arâzi mülkiyetle zabt olundu. Ânınçün bi-emrillahi teᶜâlâ ol câmiᶜ-i şerîfin cevânib ve hareminde ile'l-ân evler yapub sâkin olanlar ve riᶜâyet-i taᶜzim itmeyenler felâket ve şiddetden hâlî olmuyorlar. Ve şurûᶜ itdikleri umûrları aksi olub hayr ve felâh bulmuyorlar. **[70]** Ayât-i şerife ve ehâdis-i münife mucibince âhiret ikâbı dahi mukarrerdir (eᶜâzenellahu teᶜâlâ ve iyyâkum).

li-Muharririhi:

Ben-i Ümeyye ile Camiᶜ-i Ezher, Ayâsofyâ
Dımeşk, Mısır ve İstanbul'a birer kaᶜbedir güyâ

Bu iklim içre Van'a Ulu Camiᶜ Kaᶜbe'den gayrî
Olubdur şâhid-i İslâm'a bir hâl-i ruh-i zîbâ[42].

Çünki ol zamân feth-i Van ol Pâdişâh-ı kerâmet-ᶜünvâna müyesser oldu. Sulh-ı kadîm üzre millet-i mesihin maᶜbetleri ve kiliseleri ve kalaᶜ üzre olan kilise hâlleri üzre ibkâ olunmak şartıyla kalan Nasârâ cizye kabûl idub kaldı. Şeref bin

[41] "Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak" Kur'an, Rahman, ayet 26.
[42] Hâl-i ruh-i zîbâ: İnsan yanağında, insanı güzel gösteren ben anlamındadır. Bu beyitte Ulu Cami' Van'ı güzel gösterern bir eser olarak gösterilmektedir.

Şemseddin tevârihinde yazar ki, ekser bilâd-ı kürdistân, husûsân Hakkâri Eyâleti ᶜumûmen Akkoyunlu selâtini eyyâmında Sofi Halil ve ᶜArabşâh Bey'in ihtimâmı ile zabt olunub hıfz ve hirâseti Dünbüllü tâifesine sipariş olundu. Ve Hakkâri hâkimlerinin yed-i tasarrufları ol diyârdan külliyen munkatiᶜ oldu[63]. Hülâgû[64] feterâtında Hakkâri bey-zâdelerinden biri Esed nâmında Mısır'a[65] düşüb çerâkiseye hidmet ve hurûbda şecâᶜat gösterdi ve bir eli cenk de çalunub yerine altun dest vaᶜz itmişler idi. *Esed-i zerrin-dest* deyû meşhûr olmuş idi. Hakkâri Eyâleti'ne tâbiᶜ Diz Nâhiyesi'nin reᶜâyâ ve keferesi Mısır ve Şâm diyârında seyâhat ve ᶜamel-i ᶜâdetleri olduğundan, bir gün Şâm'da Zerrin-desti görüp bey-zâdeleri olduğun bildiler. **[71]** Pes, ânı terğîb idub diyârlarına getürdüler. Mahfî sakladılar. Ol kefereye Âsurî derlerdi. Her hafta şenbe günü Diz Kalᶜası'nda olan Dünbüllü tâ'ifesine arkaları ile odun iletmek ᶜâdetleri idi. Müşâvere itdiler. Esed-i zerrin-destî baᶜzı ᶜaşiret halkı ile oduncular üslubunda silâhların hayme içinde pinhân idub kalᶜadan yana bir şenbe günü revân oldular. Kalᶜayı zabt ve Dünbüllü askerinin cenkâverlerin katl ve sâirlerin ihrâc idub istiklâl buldu. Ve bu teshîr şenbe günü müyesser olduğu içün mezbûrlara **şenbevî** lakab didiler. Kürdistân içinde kadîmî ocak ve etvâr-ı pesendide ile meşhûrân kadarlar ve nesebleri Âl-i Abbâs'a müntehî olur dirler. Ve silsilesi tertîp üzre tevârihte mazbût değildir.

Ancak tevârih-i ᶜacemde baᶜzıları takrîb ile tahrîr olunmuştur. Ve baᶜzı ecdâdların Şeref-Nâme'de beyân itdi. Ve'l-ᶜuhdetul-ᶜale'l râvi, Ekrâd tâ'ifesinin ensâbında ehl-i tevârih

[63] Müellif İbni Nuh bundan sonraki Kürtler hakkındaki konularda Şeref-Han'ın eseri Şeref-Name'den büyük ölçüde yararlanmış ve oradan özetler yapmıştır. Geniş bilgi için bakınız:Şeref-Han, *Şeref-Name*. Mısır tarihsiz, s.126 vd.
[64] Hülâgu Han Moğol mülûkundan Tûlû Han İbn Cengiz Hân oğludur. Altı yüz kırk sekizde huruc ve dokuz yıl Pâdişâh oldu ve kırk sekiz yıl yaşadı. ᶜAl-i Cengiz Çin'den huruc ve şark ve garpta kırallık ile ᶜalemi tahrip ittifaktır ki, Tufân-ı Nuh'tan sonra Cengiz vakᶜasından ᶜâzim vâkᶜa olmaya maktûlleri bi-hat oldu. bin kere bin...
[65] Çerkesler tabiriyle Mısır'da devlet kuran Memluklular'a işaret edilmektedir.

dimişlerdir. Mülk-i ᶜAcem'de saltanat sürenlerin beşincisi ki, Cemşid'den sonra Dehhâk-ı Mârân[46] oldu bin yıl saltanat sürdü.

(Farsça Nazm Tercümesi):
Onun saltanat günlerinde bu söz herkes tarafından söyleniyordu: "Onun günleri en kötü günlerdi".

Dehhâk'ın iki omuzunda iki lahm-ı zâid mâr şeklinde zuhûr itdi ki, etibbâ âna seratân dirler. ᶜAzîm zahmet verirdi. İblis-i pür-telbîs bir tabîb [72] suretinde gelüb bunun devâsı nev-civân âdemîlerin mağz ve beynisin çıkârûb sormakdır didi. Dehhâk-ı bî-idrâk dahi tecrübe idub muvâffık geldiğinden memleketinde çok nâzeninlerî maktûl ve medfûn-ı hâk eyledi. Çok nüfûs bî-gayr-i hakk zâyiᶜ ve helâk oldu. Çün Gâve-i Ahenger'in iki oğlu dahi ol mâcerâda katl olundu. Mâr güzide gibi muzdarib oldu. Gâve bir gün dükkânından çıkub demürciler önüne dutduğu postu bırağacak başına geçirdi. Feryâd-ı Dehhâk'a sebb itmeğe âğâz ile hurûca bünyâd itdi. Zulm-ı Dehhâk ile ᶜâlemi câna yetmiş derd-nâk idi. İşiden Gâve-i Âhenger başına cemᶜ olub deryâ misâl asker ile varub Dehhâk'ı maktûl ve beraber hâk itdiler. Ve Gâve Pâdişâhlık istemeyub Cemşîd neslinden Ferîdûn Pâdişâh ve kendü sipehsâlâr oldu.

Nazm:
Zehr-i mâr feleğî sende içiresin bir gün
Gülme şahım bu Cihân kaldı mı kör Dehhâk'a.

Baᶜdehu ol post-pâreyi giyenler envâᶜ-ı cevâhir ile tezyîn idub, sancakları başına bend itdiler. Ânınçün dırefşen-ı kâviyânî didiler. Sonra Devlet-i Kiyâniyân Yezdecürd şehriyâre maᶜkûs olub, ânın dahi ra'yeti şevket-i İslâm ile menkûs oldukda

[46] Müellif İbni Nuh Kürtlerin menşei hakkındaki rivayetleri tamamen Şeref-Name'den iktibas etmiştir. Dehhak ve sonrası rivayetler için bakınız: Şeref-Nam, s.19 vd; Abdulhaluk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara 1993, s.23-50.

Hazreti Ömer (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu) ol Dırefşi ihzâr idub beytü'l-mâl içün cevâhir-i bî-şumârin zabt itdiler.

Rivâyetdir ki, Dehhâk-ı nâ-pâk [73] ol marazı teskîni içün her gün iki mazlûmu katl idüb tığ-ı bidâd ile ᶜâlemde hûn-rîz ve seffâk oldu. Ol mazlûmların katline mü'ekkel olan kimse insâfa gelüb anların günde birin ıᶜtâk ve anın bedeli koyunu beynini zam ve ilhak ider oldu. Ve ol mazlûmlar efrâd-ı insândan birine görünmeyub cibâl ve bayâbânda mahfî olmak üzre *ükrudû ile'l-cibâl*[67] der idi. Ânınçün anlara Kürd demişler ki, defᶜ ve buᶜd maᶜnâsınadır. Pes, cibâl ve çöllerde zukûru ünâsıyla izdivâc idub evlâd ve ahfâdları ziyâde oldu. Ve ben-i ademdendûr. Ve bîgâne olub vahşi misâl oldular. Ve kendülerine elsine-i mukarrereden lisân-ı âhar peydâ idub evzaᶜi ğayr-i mukerrer tahsîl itdiler. Ve baᶜzıları didi cibâlde cehl anlara ğâlib olduğu içün Kürd didiler cehl maᶜnâsına niceki baᶜzı meşâyih (rahimehumullahi teᶜâlâ) didi.

Arapça Nazm:
"Emseytu Kürdiyyen ve esbehtu Arabiyyen, ey ᶜâlimen"[68].

Bir rivâyetde Kürd *şeciᶜ* demektir. Ol tâife şeciᶜ ve mutehevvir olduklarıçün anlara Kürd lakab itdiler. Ve baᶜzı hükemâ anların etvâr-ı nâhemvârıne muttaliᶜ olub el-ekrâd tâ'ifetun mine'l-cinni keşefellahu teᶜâla anhum el-ğitâ' deyu taᶜrif itdi. Ve Kâmûs'da *el-Kürd ceylun mine'l-ᶜArab* yazmıştır. Yaᶜni, *ᶜArab'dan bir gürûhdur*.

Ve bir rivâyetde asılları divlerdendir. Ol [74] cibâlde olan insân ile divler izdivâcından ekrâd-ı div-nihâd peydâ oldu. Ve'l-ᶜilmu ᶜindellahi teᶜâlâ. Evvelen iki fırka idiler birine *Kürd*

[67] Arapça beytin anlamı; Dağa sür götür.
[68] Arapça beytin manası: Kürt olarak geceledim, Arap olarak uyandım. Yani, Akşam cahil idim, sabah âlim oldum.

ve birine *lûr* derler idi. Ve hâlâ dört kısımdır. Kurmâc ve Gülehr ve Gûrân ve Lûr ve lâkin kabâyil ve nisbetleri gâyet çokdur. Kiyâniyândan Keykubâd asrında pehlivân-ı şîr-misâl, ya[c]ni Rüstem-i Zâl bunlardandır. Ve mülûk-i [c]Acem'den Hürmüz bin Nûşîrevân zamânında Behrâm Çûbin nâmdârı bunlardan şumâr itdiler. Ve Hüsrev Pervîz eyyâmında ser-halka-i [c]âşikân olan Ferhâd-ı nâ-murâd Gülehristân'dandır dediler.

Tevârih-i Şeref'de yazar ki; Afitâb-ı Nübüvvet-i Muhammediyye (sallallahu te[c]âlâ [c]aleyhi vesellem) tulû[c] itdikde Türkistân Pâdişâhı Oğuz Han halka be-gûş-i itâ[c]at olmak içün ekrâd ta'ifesinden birini ol sultân-ı [c]âlişânın Âsitân-i sa[c]âdet aşiyânlarına risâletle gönderdi. Âsitânı bûsları ile ol Kürd-i nâyâb şeref-yâb oldukda cenâb-ı risâlet-penâh ([c]aleyhi mine's-selâm ezgâh) hazretleri âgângâh itdi. Manzar-ı kerih ve tavr-ı nâ-hemvârinî görüp *ne ta'ifedensin* deyu su'âl buyurdukda *Kürdüm* deyu cevap itdi. Ol hazret buyurmuş *Hak subhânehu ve te[c]âlâ bu tâ'ifeye ittifâk virmesun, yoksa [c]âlemi harâb iderler*[49]. Ve'l-[c]uhdetu [c]ale'l-râvî. Anınçündür ki anlar **[75]** hemişe birbiriyle hilâf ve şikâk üzredirler. Ve ol zamândan beru devlet-i uzmâya nâ'il olanları nâ-yâbdır. Kezâ fî tevârih-i Şeref bin Şemseddin (rahimehullahi te[c]âlâ) *Ahlâk-ı [c]Alai*'de yazar ki, *Kürd bir tâ'ifedir. Ma[c]lûm şecâ[c]at ve furûsiyyetle mevsûmdur. Ammâ lusûsiyyet ve kat[c]-ı tarîk ekserine lâzım ve refîkdir. Şiddet-i fakr ve huşûnet [c]işe sâbir ve ğadr ve kıllet-i vefâ ve hubs-i hatr anlarda çokdur*[50]

Arapça Nazm :
Ve'ş-şerru kulli'ş-şerri fi'l-ekrâd
Li bu[c]dihim min menhihi's-sedâd

[49] Bu rivayet için bakınız; *Şeref-Name*, s.32-33. Yapmış olduğumuz araştırmada, muteber hadis kitaplarında böyle bir rivayete rastlamadık.
[50] *Şeref-Name*, s.25.

Ve fîhim li-harbin ve'l-i kıtâl
Celâdetu'l-tab[c] bi'l-[c]avâlî

Lâkin cemi[c]u'l-halk ve'l [c]ibâd
Leyset lehum kellâ vele's-semâdehu.

Anlarda nîkîdânlık[71] ve hayâ ve infi[c]âl azdır. Ve lâkin ba[c]zıları gayret ve sıdk ve salâh ve [c]ilm ile mümtâzdır. Bu kâ[c]ide meşhûrdur ki; ittifâken cins-i denîden ferd-i makbûl ve cins-i makbûlden ferd-i nâ-makbûl gâhî ola gelmişdir. Vallahu te[c]âlâ a[c]lem.

Rivâyetdir, vaktâ ki Şâh-ı Ermen ([c]aleyhi'r-rahme) Van'ı feth idub, Şimşîr ebdârlarının bakiyyesi olan küffâr-ı hâk-sâr ba[c]zı şurût ve ekser hâkileri vaz[c]-ı kadîmî ile kalmak üzre cizye kabul itdiler[72]. Bir müddet mürûr ve bir zamân [c]ubûr itdi. Millet-i Nasârâ'nın kesreti ve kal[c]a üzerinde olan kilisenin metâneti sebebiyle **[76]** etrâfda olan ümerâya merâmları üzre mürâca[c]at ve iltiyâm itmediler. Yedi yüz târihinden sonra Hakkâri'nin ekrâd-ı hoş-nihâdından Âl-i [c]Abbâs [c]adâdından olan bir mîr-i şîr-i hamîr ol kiliseyi rûbâh-i mekr ile ahz ve teshîr eyledi.

ZUHÛR-I TİMURHÂN VE GİRİFT-İ KAL'A-İ VAN

Yedi yüz yetmişde (1369) Melik Tîmûrhân İbn Emîr Turagây Semerkand'dan hurûc ve bir kaç defa[c] İrân zemine altı kerre yüz bin asker cerrâr ile yürüş ve akın itdi. İrân zemin-i [c]Acem memleketine derler ki Fırat Irmağı'yla Ceyhun Irmağı'nın ki âb-i Amid dâhi dirler mâbeynlerinde olan vilâyetlerdir ve meşhûr diyârlardır. Azerbeycân ve [c]Irâk ve Pars

[71] Nîkîdân: İylik yapma, iylikde bulunmak.
[72] Ahlat-Şahlar Devlet'nin Van'ı ele geçirmesi, devletin kurucusu Sökmen el-Kutbî (1100-1112) dönemine tekabül etmektedir. Faruk Sümer, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Ankara 1990, s.69; R. Tekin, *age.*, s.50.

ve Kirmân ve Horâsân'dır. Ba^{c}dehu yedi yüz seksen sekizde (1386) tekrar İrân ve Ermeniyye ve Gürcistân taraflarına yüriş-i se-sale[53] gelup Karabâğ'da kışlası olmak üzre ağırlanmış ve artık devvâbin Aladağ Abaka sarâya[54] irsâl itdi ve kendüsü ^{c}asker-i deryâ misâl ile Nahçıvân'dan mürûr ve Türkmân Kara Mehmed kasdıyla Bâyezid Ka^{c}lası'na uğrayub Erzen-i Rum'a yaklaşdıktda heman ol gün aldı ve Erzincan 'ı dahi elçi ile otâ^{c}a getürdi. ^{c}Avdetinde Bâyezid üzreki Âydın(?) kal^{c}ası

Farsça Nazm:
Delirân-i Kürd efken ve şîr-gîr
Hurûşende bâ cevşen ve tîğ u tîr.

[77] ^{c}asker ta^{c}yîn idub kendüsü Van ^{c}azimetiyle gârat ve tahrîb iderek Muş sahrâsından Ahlat'a ba^{c}dehu ^{c}Adilcevâz'a geldikde ahâlisi muti^{c} olmağın azîm nevâziş itdi. Ba^{c}dehu Erciş Gölü'nün kenarı ile ki şimdi Van Deryâsı dirler, mürûr ve Bend-i mâhi'den ^{c}ubûr idub Aladağ semti Abâkâ mürg-zârında ağırlığına ulaştı[55]. Ândan asker-i bî-pâyân ile Van ve Vastân cânibler ine ^{c}atf-ı ^{c}inân itdikde ol vakt anların hâkimi olan ^{c}İzzettin Şîr Bey Asker-i hazer-i peykerden havf ve hazer itmekle makarr-i hükümeti olan Vastân'ı bırakıp Van ka^{c}lasına

[53] **yüriş-i se-sale:** Üç yıllık yolu çok hızlı bir şekilde katetmek, anlamında Farça bir deyimdir.

[54] İlhanlılar Ahlat ve Van Gölü Havzası'nda Bir çok saraylar yaptırmışlardır. Özellikle bunlardan Argun Han bir çok saray inşâ etmiştir. İlhanlı Hanları ve valileri Van Gölü'nün doğu ve kuzeyinde bulunan Aladağ yaylalarında ve civarında bir hayli saray ve binalar yaptırmışlardır. Fakat ne yazık ki, henüz bunların arkeolojik kazısı yapılmamış ve ortaya çıkarılamamıştır. R. Tekin, *age.,* s.105. İbni Nuh'un yukarıdaki ifadesinden Aladağ'da bulunan bu sarayların XV. yüzyılın başlarında faal bir şekilde kullanılıyordu.

[55] Timur'un Kara Mehmed'in üzerine yürüyüşünü ve Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Van'a gelişini Faruk Sümer hoca şöyle anlatır; "...dağlarda mevki almış olan Kara Mehmedi ele geçiremeyeceğini anlayan Timur, Muş sahrasına vasıl olmuş ve burada yaylamakta olan oymakları garat ettikten sonra Ahlat önüne gelmiştir. Ahlat'ı ve sonra Adilcevaz'ı zabt eden Timur, ağırlığın bulunduğu Aladağ'a yönelmiş ve burada Abağa Sarayı çayırlığında biraz oturduktan sonra, yeniden Van Gölü Havzası'a inerek Van şehrini almış ve oradan İran'a dönmüştür." Faruk Sümer, *Kara Koyunlular I,* Ankara 1984, s.51.

tahassün ihtiyâr ve Timur ile ^{c}azm-ı kâr-zâr itdi. Şemseddin Timurnâme'sinde yazmışdır ki, Van kal^{c}ası sahrâ ortasında bir kûh-dırâz üzerinde vâki^{c} misli bulunmaz bir gâyet muhkem kal^{c}adır. Cânib-i garbisi su içindidir. Pes ma^{c}lûm oldu ki, ol zamân suya muttasıl imiş. Ammâ şimdi her cânibî kurudadır. Ancak cânib-i garbisinde Mâtûr nâm kule tahtında zülal gibi âb-ı revân-ı âsiyâ kerdân çıkub hâlâ cerayân ider. Ve deryâ bir mil mikdârı ba^{c}iddir. Ve ol deryânın ba^{c}zı havass ve ^{c}acâyibi vardır. Sultân Süleymân fethinde beyân olunur (inşallahu te^{c}âlâ). Timurnâme'de bu ka^{c}lanın bir tarafı ol zamânda deryâ olduğun ifade idub dimişdir.

(Farsça Nazm Tercümesi):
[78] Taş deryasının her dalgası bir minâ gibi,
Taze güller açılır mercan gibi

Her yağmur damlası ulaşır
Onun eğer arkasındaki yağmur damlası düşerse

Meliklere ulaşması ümid gemisinin
Kartalın felek arşına kadar uçmasına benzer.

Dirler ki kal^{c}anın şimâl tarafında vâki^{c} Melik Mehmed Taşı didikleri dağ önünde, Çakullû Çeşme üzerinde Timur bârgâhın kurub ^{c}Asker-i bî-şimârı bu kal^{c}ayı merkez-i dâr-ı ihâta ve cevânib-i erba^{c}ayı tahribe şurû^{c} itdi. İki gün muhârebeden sonra İzeddin ^{c}Ukalâsıyla müşâvere idub Timur'a teslim-i mutâvi^{c}a ahsen gördüler. Üçüncü gün aşağı inub bârgâh-ı Timur civârı ^{c}arz-ı inkıyâd eyledi. Lütf ve nevâziş görüb kal^{c}aya ^{c}avdet itdikde akrabâsından mîr Nâsiruddin kal^{c}ada kalan ekrâd ile gayret-i kürdiyye kapısını küşâd idub sulûk-ı ^{c}isyan ile ka^{c}la kapusun kapattı ve Mîr İzzeddin'i içeru komayub ^{c}inâd ve cenge bünyâd eyledi. Timur'a haber vardı. Gadab idub cenge fermân itdi. Mancınık ile ve tirândâzlik ile yirmi güne karîb muhârebe idub teshîr itdi. Ve kal^{c}a ölenlerin

ekserin dest ve gerdan beste aşağı atdı ve suya bıraktı ve Nâsiruddin iki gün eşedd-i ^{c}ukûbetle ta^{c}zîbden sonra katl itdi. Rivâyetdir ki, ol zamân şehr halkının ekseri kal^{c}anın şimâlî tarafında sâkin olurlar idi. Ve büyût [79] ve binâlar çoğ idi. Evvel gadabında Timur ânları toprağa basardı. Çok kimse helâk oldu ve evleri toprak altında kalub ^{c}iyâlleri ile çok nefs telef oldu. Ve bu eyyâma gelince toprak altından kazıldıkça eserleri zâhirdir. Ve hâlâ kal^{c}a ardında olan Mezârlık Depesi andan kalmıştır dirler.

(Farsça NazmTercümesi):
Dünyayı bıraktılar dağları fırlattılar,
Bu yer şereflilere uymaz, feleğin çarkına attılar.

Ba^{c}dehu kal^{c}anın tahribine dahi emr itdi. Şeddâd ve Âd'dan kalma binâlar olmağla kireç ve taş ile dağ üzerinde meni^{c} yapıldığından yıkamadılar.

(Farsça Nazm Tercümesi):
Onlar yok oldular, sanki gökten yıkılmış dağlar yağdı.
Sen ikbal köyünde hâkim olsan da felek o esası yıkar.

Pes Timur yine kal^{c}ayı Mîr İzeddin'e sipariş ve Kürdistân'ı ona müsellem kıldı. Ve kendü Selmâs ve Urûmî taraflarına revân oldu. Van'ı aldık da bunu târih didiler.

(Farsça Nazm Tercümesi):
O ki İran Şahı'nın kılıcını tutunca, adeta yüz burçlu ayı tuttu.
O Van'ı karargah tuttu, ulaştı adeta Van'ı tuttu[56]. Sene 789/1387

[56] Geyvân Zuhal yıldızı ki, yedinci felektedir. (Müellif)

Ba^{c}dehu Timur İrân zemine her-bâr geldiklerinde ^{c}İzzeddin Şîr bu câniblerde [80] sâ^{c}ir tâbi^{c} olan ümerâ ile bisât-ı bed selefine varırlar idi. Timur'dan sonra ^{c}İzzeddin oğlu Melik Mehmed ve Ahlat hâkimi Emir Şemseddin Bidlisî ve sâirleri Timuroğlu Şâhruh'a varub istikrâr-ı vilâyet iderler idi.

Timur'un Bağdâd'a teveccühü yedi yüz doksan beş (1395) Şevvâl'inde olub teshîrinden sonra ^{c}avdetinde Cemâziye'l-âhiri de Âmid şehrini üç gün muhâsaradan sonra aldı[77]. Âmid'den rucû^{c}unda Bitlis hâkimi el-hâc Şeref Bey şâhâne pişkeşler ve nâmdâr atlar ile gelüb muti^{c} oldu.

Timur Muş sahrâsında atların koşturub müsâbaka itdirdikde[78] Bitlis hâkiminin verdiği atlardan bir esb-i kumeyd Timur'un cemi^{c} mülûk-i atların geçti. Pes mîr-i merkûme Timur'un nazar ve muhabbeti ziyâde oldu. ^{c}Ömr-i Timur yetmiş yıl ve müstakilen saltanatı otuz altı sâl olub, sekiz yüz yedi (1405) Şa^{c}bân'ın on yedinci şebb-i çihârşenbede tevbe ve inâbet ve istiğfâr ve kırâ^{c}et ile Semerkand'da irtihâl itdi[79]. Tulû^{c} ve gurubunda didiler.

(Farsça Nazm Tercümesi):
Sultân Timur o sultândı ki,
O zengin değildi, otuz altıda ortaya çıktı.

Yedi yüz yetmiş bir yılında tahta çıktı
Yedi yüz yetmiş yedi yılında âlemi hükmü altına aldı.

Sekiz yüz beş (1402) Şa^{c}bân'ın evâsıtında sultân-i Sa^{c}îd Yıldırım Bâyezid Timur ile [81] Engüri Eyâleti'nde uğrâşdıkda

[77] Timurûn Bağdat ve Diyarbakır'ı tahribi hakkında geniş bilgi için bak: İbn-i Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Ahbârî Timur*, Matba-i Amire, İstanbul 1305, s.46-57.
[78] Timur'un Muş sahrasındaki faaliyetleri hakkında bakınız: F. Sümer, *age.*, s.51.
[79] Timur Hicri takvime göre otuz altı yıl, Miladi takvime göre otuz beş yıl saltanat sürmüştür. Yine Hicri tarihe göre, yetmiş bir yaşında, Miladi takvime göre de, altmış dokuz yaşında vefat etmiştir. Vefat tarihi H. 17. Şaban 807 / 18. Şubat 1405'dir.

şikest vâki^c olub mahbûsen Akşehir'de vefât eyledi. Sebeb oldur ki, Sultân Bâyezid Mülûk-i ^{c}Osmânî içinde bir ğadab-nâk-ı ^{c}anîd pâdişâh idi. Ba^{c}zı beyleri firâr idub Timur yanına vardılar. Ve Timur'u tahrîk idub Rûm'a getürdüler. İki asker Çubuk Ovası'nda buluşub ^{c}azîm cengden sonra, Yıldırım Hân'ın gadûb olduğundan askeri bî-vefâlığ itdi. Ba^{c}zıları Timur'a meyl ve ba^{c}zı beyleri firâr idub inhizâm mukarrer olacak vezirleri dahi şehzâde Emir Süleymânı alub kaçdılar[60].

Yıldırım Hân gayyûr pâdişâh olmağla firâr ihtiyâr itmeyub, Timur üzerine şîr-vâr hamle itdi. Âhiru'l-emr asker-i tâtâr dört taraftan ihâta idub anı dâm-ı belâya giriftâr itdiklerinde Timur ta^{c}zimle Yıldırım Hân'a bir mikdâr istikbâl itdi. Gadabından Timur'a iltifât eylemedi. Ve bir mikdâr musâhabet ve tekellüm itdi. Çokluk cevab virmeyub muhassal mağlubiyyet göstermedi. Ba^{c}dehu Timur didi: *Ey pâdişâh sen bana zafer bulsan bana neylerdin,* ol Pâdişâh ana nigâh itmeyub didi: *Seni demurden kafesde hàbs iderdim.* Pes Timur-ı bî-nûr anı kafes-i hadîd içinde habs ve mahsûr itdi. Âhir hummâ-i muhrikadan vefât eyledi (rahmetullahi te^{c}âlâ).

Oğlu Çelebi Sultân Mehmed Hân (tâbe Serâhu bi'l-ğufrân) Timur cenginde on beş yaşında Amasya Beyi idi. Timur Yıldırım Hân'ı alub [82] giderken Sultân Mehmed Amasya askeri ile ardından irişdi. Cenk idub nice eskâlın bırakdırub babasının meyyitin aldı[61].

---

[60] Ankara Savaşı Osmanlı Ordusu'nun Timur tarafından mağlup edilmesi ve Yıldırım'ın vefatı hakkında geniş bilgi için bakınız.; İbni Arabşah, *age.,* s.125-132; Mehmed Neşri *Kitab-ı Cihan-Nümâ,* c.I, Ankara 1987, s.349-355; Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi,* Haz. Vahid Çabuk, c.I, Ankara 1989, s.89-111; Şemdân-i Zâde, *Mür'i't-Tevârih,* c.I, İstanbul 1338, s.405-428; M. Halil Yınanç, "Bayezid I", *İA.*, c.II, İstanbul 1979, s.380-391; Halil İnalcık, "Bayezid I", *DİA.,* c.V, İstanbul 1992, s.233.

[61] Bir önceki dipnotta verilen kaynaklar, Yıldırım'ın vafatı hakkında da geniş bilgi vermişlerdir.

Ma^{c}lum ola ki, rûy-ı zeminin bilâd-ı ma^{c}mûrunda tahrib-i Timur ve askerinin katl ve gâret ve zulm ve fücûru ^{c}âlemde emr-i meşhûrdur. Bu muhtasarda mufassalen beyânına mecâl yokdur.

Şeyhülislam Muhammed bin eş-Şıhna[82] (rahmetullahi te^{c}âlâ) Ravzâtu'l-Menâzır nâm kitabında dir ki:

"Haleb şehrine Timur müstevli oldukda evvela ^{c}ulemâyı cem^c idub bir meclis eyledi. Biz biliyorduk ki, her diyâra vardığında ^{c}ulemâsından bir müşevveş mesele su'âl ider. Murâdına göre cevab virmeseler katl-i âmm ider. Çünki ^{c}ulemâyı yanına geturdi. Varub cümle oturduğumuzdan sonra kendü kâdısı[83] kurbunda oturur idi. Ana eyitdi, *bunlara su'âl it. Emiru'l-mü'minîn Ali ve Mu^{c}âviye (radiyallahu te^{c}âlâ ^{c}anhumâ) haklarında ne dirler.* Kâdısı dahi hâzır olan ^{c}ulemâya su'âl itdik de, ^{c}ulemâ bana teveccüh itdiler. Ve *müftimiz pîr kimesne olmağla cevabı siz verin,* deyu bana emr itdi. Ben dahi eyitdim; *bizim bu su'âle cevabımız yine sizin ^{c}alimlerinizden Hidâye sâhibinin cevabıdır ki, buyurmuştur. Hak ve ^{c}adl hazret-i ^{c}Ali tarafında ve bağy ve ^{c}inâd Mu^{c}âviye cânibindidir.* Timur işidub *hûb hûb*[84] dahi ya^{c}ni kabul itdi. Ba^{c}dehu kâdıya didi; *su'âl it. Benim bu diyârlarda muhârebâtımda iki taraftan kâtil ve maktûl* [83] *hususlarında ne dirler ve bu cevâbı dahi evvel cavâbı viren ^{c}âlim-i fesîhdir, ol virsun* didi. Kâdı yine bu fakire hitâben su'âl eyitdi. Ben didim; *Ey Pâdişâh bu su'âle Hazret-i*

---

[82] Haleb'de XIV. Ve XV. Yüzyıllarda yaşamış, aynı vasıfları taşıyan fâkih, müfessir ve tarihçi iki Muhammed bin Şıhna bulunmaktadır. Bunlardan birisi H. 739-815/ M.1348-1412 yıllarında; ötekisi ise, H.804-890/ M.1402-1485 yıllarında Haleb'de yaşamışlardır. Bunlardan ikincisinin Timur'a mülaki olması mümkün değil. Çünkü, Timur'un Haleb'i işgali sırasında henüz yeni doğmuştur. Birinci İbni Şıhna'nın ise, Haleb'in işgali sırasında şehirde saygın bir alimdir. Onun Timur'la mülaki olması ise ihtimal dahilindedir. Ömer Rıza Kehhal, *Mu'cemu'l-Müellifin,* c.XI, Beyrut tarihsiz, s.294-296.

[83] Timur'un kendi kadısı, meşhur Semerkandî Allame Nu'manuddin Hanefî'nin oğlu Abdulcebbardır. Şemdanî-zâde, *age.*, c.I, s.415.

[84] hûb hûb: Farça, güzel, iyi anlamındadır.

Resul-i ekrem cevap virmişdir (sallallahu te^câlâ ^caleyhi ve âlihi ve sellem).Vaktâ ki Timur bunu işitdi. Kâdısına ta^caccüb ile nazar itdi. Ve hâzır olan ^culemâ dahi bana bakışmağa başladılar. Öyle kıyas itdiler ki, mehâbetden havfe düşüb aklımı şaşırdım. Pes Timur didi; *Peygamber* (sallallahu te^câlâ ^caleyhi ve âlihi ve sellem) *ne cevab buyurdu?* Ben eyitdim; *Bir gün bir a^crâbi geldi didi: Biz birbirimiz ile hamiyyet ve gayretten cenk ideriz. Ya Resulellah kâtil ve maktûlümüz nice olur? Hazreti Fahr-i ^calem* (sallallahu te^câlâ ^caleyhi ve âlihi ve sellem) *buyurdu; Her tâ'ife ki i^clâ-yı kelimetullah içün mukâtele ider anlardan kâtil olan gâzî ve maktûl olan şehiddir*[65]. *Ey Pâdişâh bizim dahi cevabımız budur.* Timur işitdi. Bir mikdâr tefekkürden sonra yine *hûb hûb* didi. Pes, bir miktâr inbisât gelüb meclisden şiddet-i mehâbet gitdi. Ben dahi bâb-ı ricâyı feth idub didim; *Ey Pâdişâh-ı Hazret-i Rabbü'l-Erbâb! sana şevketle bu kadar kâm-yâblık virdi. Anın rızâ-ı i^clâsını tahsîl içün ^cibâdına rahm idub hâssaten bu diyârımızı afv etmegin niyâz ideriz.* **[84]** Yine Timur teemmüle vardı. Ba^cdehu didi; *Sizlere zarar yokdur ^cafv itdim* bunu çünki didi. Mesrûr olduk. Ve ahşam namazına dek izin virmedi. Ahşam ezanı okundu. Kalkub bizimle namazı edâ itdi. Ba^cdehu izin virdi. Menzillerimize vardık yarın duhâ vakti cümlemizi yine cem^c itdi. Meclisinde otorur iken bir gıriv u gavga kopdu. Ve Tâtâr-ı hûn-hâr der-vâze-i şehirde Haleb ahâlisine şimşîr-i ateşbâr saldı. Pes, yine *recâ ve afvınıza* ve fakirin *ey Pâdişâh!* deyu ilticâ itdik. Def^caten adam gönderdi ve didi; *Benden değildir, ittifâkı olmuşdur.*

Ancak Hudâ-yı ^callam azgun mahlûka beni teslît-i intikam itmiştir. Pes Haleb dahi sâ'ir diyâr gibi çengâl-ı zülmünden halâs olmadı.

---

[65] Sözü edilen konu Timur'un meclisinde geçtiğine dair başka kaynaklarca da ifade edilmektedir. Ancak İbni Şıhna'nın Timur'un alimleri topladığı mecliste bulunup bulunmadığından söz edilmemektedir. Konuşma aynen nakledilmesine rağmen, Timur'a istediği cevabı veren zatın Haleb ülemasından Hafız Harezmî olduğu kaydedilmektedir. Şemdani-zâde, *age.*, c.I, s.415.

Rivâyetdir ki, Sa^cdeddin ve Seyyid Şerif'i (rahmetullahi te^câlâ) ba^czı seferlerde götürub meclisinde ve suvâr olub giderken yanınca mubâhese-i ^cilmiye iderdi. Çünki Seyyid ile Sa^cdeddin'in biri biriyle ihtilâfı ve ba^czı te'liflerinde ahed-i hümânın âhara mugâyiret ve hilâfı vardır. Bir gün Sa^cdeddin ile hem-rikâb giderken gördü. Önce Seyyid'in atı cevelân iderek gidiyor. Timur imtihân içün eyitdi; *Ey Sa^cd bak gör Seyyid de henüz hevâ^c-i nev-civânlık olmağla nice esb-rânlık idiyor.*

Sa^cd eyitdi; *Ey Pâdişâh! eğer ol esb fehm ve iz^cân eylese ki, Seyyid senedde ne kadar ^cilm ve ^cirfânı vardır, hevâya pervâz-ı iftihâr idub eflâkda cevelân ider idi.* Bir gün dahi Seyyid ile **[85]** hem-rikâb olub, Sa^cd'ı önce gider gördü. Gâyet âheste-pîrâne at sürüyor Seyyid'e eyitdi; *Ey Seyyid! bu Sa^cd katî sustdır. Gör esbini ne şekil kâhilâne sürüyor. Nazar iden hufte ve nâim zan ider.*Seyyid (kuddise sirruhu) didi; *Ey şâh! eğer ol at Sa^cd'ın ^cilm ve fazlından âgâh olsa ve ne kadar eskâl-ı ^culûm götürdüğün bilse, yürümeğe takatı olmaz. Belki ayakları zemine batub yürüyemezdi.*

Bunun emsâli Sultân Murâd-ı râbi^c (tâbe serâhu) zamânında Hüdâyî Şeyh Mahmud Efendi ile Şeyh Cihângir'in (rahimehumullahi te^câlâ) tâlibleri beynlerinde ba^czı nizâ^c ve muğâyiret olmağla, şeyhler beyninde dahi münâferet var dirler idi. İmtihân içün bir gün pâdişâh Şeyh Mahmud'a bir mikdâr hediyye gönderir. Şeyh almaz, *şimdi bizim ve tâliblerimizin ihtiyâcımız devlet-i pâdişâhide yokdur,* dir. Ve pâdişâha hayr du^câ eyler. Pes ol hediyyeyi fermân üzre götüren adam şeyh Cihângir'e götürür. Alub haz eyler ve du^câ ider. Pâdişâh bunu bilub tecrübeyi kendülerden su'âle mevkûf ider. ^cÎd karîb imiş. Evvel Şeyh Mahmud pâdişâha varır. Esnâ-i kelâmda pâdişâh dir ki; *Şeyhlere münâsib bir hediyemiz size varır almazsız Şeyh Cihângir alurlar.*

Şeyh Mahmud ider; *Pâdişâhım anlar bir deryâdır dökme bir cîfe ile televvüs getürmez.* Ba^{c}dehu Şeyh Cihângir geldikde ana bu hitâbı aks eyler. Şeyh der; *Mahmud Efendi bir ^{c}ankâdır [86] pâdişâhım. Cîfeye meyl itmez.* Şeyh ^{c}Aliyü'l-kârî el-Hanefî (rahmetullahi te^{c}âlâ) Reşidiyye şerhinde dir ki: Timur bir gün melûl olmuşdu. Bir muthik nedimi var idi, yanına geldi. Timur'u güldürmek için didi: *Ey Pâdişâh! bir garib kelâm işitdim. Falan vilâyet kâdısına bir kimse gelür dir: falan kimse Ramazân orucun ekl itdi. Şâhidler var. O kâdı dahi dimiş nolaydı biri dahi namazı ekl itse ikisinden dahi halâs olurduk.* Timur işidub, gazaba geldi. *Emr-i dinden gayri muthik bulamadın mı?* didi. Ve ol muthike darb-ı ^{c}azîm ve ta^{c}zîr-i beliğ itdirdi. Pes, Allahu te^{c}âlâ merhamet itsun din-i İslâm'a ta^{c}zîm idene. (İnteha).

İbn-i Hacer eş-Şâfi^{c} (rahmetullahi te^{c}âlâ) ba^{c}zı te'lîflerinde dir ki; ^{c}Ulemâdan biri Timur'u ba^{c}de'l-mevt rüyasında cennetde görür. Su'âl ider[66]; Timur dir ki: *Evlâd-ı Resûle ve ^{c}ulemâ ve ehl-i kabûle ta^{c}zîm eylerdim. Anınçün Hudâ-yı Mennân benden selb-i imân itmedi.* Bunun misâli meşâyihden biri Haccâc-ı Zâlim'i ba^{c}de'l-mevt rüyâda dâğ kadar olmuş ve cîfeden murdâr kokmuş görür. Dir; *Azabım şedîddir ve lâkin el-hamdu lillahi te^{c}âlâ imânım refîk olmuşdur.* Su'âl ider, *Ey zâlim sebeb nedir?* Haccac dir ki; *Asla himâyemi rencide itmedim ve ^{c}özürsüz sünnet-i ^{c}asrı terk itmedim.*

Sekiz yüz (1398) târihinden sonra bu diyâra ve Azerbaycan ve Ermeniyye ve cevânib-i erba^{c}aya hükümet iden Uzun Hasan didikleri Sultân Hasan bin Bâyezid Bey (rahimehullahi te^{c}âlâ) çok zamân ihyâ-i din ve i^{c}zâz-ı ^{c}ulemâ ve meşâyih-i ehl-i yakîn ile saltanat sürdü. Lâkin kaza-i Rabbânî de hikmet-i samedânî mahfî olmağın. Sekiz yüz altmış bir (1457) de Hasan-ı Tavîl gayret-i mülkiyye hasebiyle Fatih [87]

[66] Sualin ne olduğu metinde belirtilmemiştir.

Sultân Mehmed'in (rahimehullahi te^{c}âlâ) oğlu Mustafa Bey'i gaflete şeb-hûn idub hayli askerin kırdı. Sene-i mezbûrede Sultân Mehmed Fâtih (tâbe serâhu) sefer idub Uzun Hasan ile Bayburt sahrâsında uğraşdı. Âher Uzun Hasan'ın tedbiri kasîr olub münhezim ve askerinden iki bin miktârı adam maktûl ve esir oldu. Ve ordusu tâlân ve yağma ve oğlu Zeynel'in başı kesilub bedeninden cüdâ oldu[87]. Sultân Mehmed ile sefer-i merkûmde Mevlânâ ^{c}Ali bin Mehmed el-Kuşcu (Rahimehullahu te'âlâ) hem-râh idi. Sebebi oldur ki, Mâveraünnehr meliki olan Uluğ Bey bin Şâhruh bin Timur'dan sonra Uluğ Bey'in, Uluğ Bey'in evlâdından pâdişâh olanlar mevlânâ-yı mezkûrun kadrini bilmediler ve sezâ olan ^{c}izzetin tutmadılar.

(Farsça Nazm Tercümesi):
Zaman ateşe mahrem olanlara nam verir
Fasıl fasıl günahlar tamamlandı.

Pes Hacc-ı şerîf içün isti'zân ve bilâd-ı Rûm'da tavattuna ^{c}atf-ı ^{c}inân idub, Tebriz'e geldikde mezkûr Sultân Hasan-ı Tavîl meks itdurub, ikrâm-ı ^{c}azîm ve in^{c}âm-ı cezîl itdi.

Ba^{c}dehu Sultân-ı Âl-i ^{c}Osmân Sultân Mehmed Hân (tabe serâhu bi'l-gufrân) hazretlerine müsâlaha içün bir risâletle irsâl eyledi. Ve yine dönüb Tebriz'e gelmeğe şart ve ^{c}ahd ittirdi. Vaktâ ki varub Sultân Mehmed'e buluşdu. Hasan-ı Tavîl'den ziyâde ikram-ı cezîl olunub zülâl-i şehri-yâri de sâkin olmağa emr ve işâret buyruldu. Mevlânâ-yı mûmâileyh dahi emr-i

[87] Ak Koyunlu Devleti'nin ortaya çıkışı, Uzun Hasan'nın Devlet'in başına geçmesi, Ak Koyunlu Devleti'nin Van Gölü havzasındaki faaliyetleri, Uzun Hasan-Fatih Sultan Mehmed'in arasındaki mücadele ve Müellif İbni Nuh'un temas etmeye çalıştığı Otlukbeli Savaşı Osmanlı Ordusu'nun tuzağa düşürülmesi ve saire hakkında geniş bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: M. Halil Yınanç, "Akkoyunlular", *İA.*, c.I, İstanbul 1993, s.251-270; V. Mınorsky, "Uzun Hasan", *İA.*, c.XIII, İstanbul 1986, s.91-96; İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, c.II, Ankara 1988, s.94-105; Şerafettin Turan, "Fatih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi Ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.III, Ankara 1965, s.4-5; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA.*, c.II, İstanbul 1989, s.270-274.

risâlet tekmîlinden sonra İstanbul'a ^{c}avdete ^{c}ahd itdi. Varub eda-yı risâlet itdikde dâvet için pâdişâhdan adamlar gelüb her menzilde bin dirhem masraf olub ta^{c}zim-i tam ile İstanbul'a gönderdiler. Mevlânâ Hoca-zâde (^{c}aleyhirrahmetün bi'z-ziyâde) İstanbul kâdısı idi. ^{c}Umûmen ^{c}ulemâ ile Üsküdar'a geçüb istikbâl itdiler. Pâdişâha mülâkadda **Muhammediye** nâm bir hesâb risâlesi ihdâ kıldı. Sultân Mehmed Hân, Sultân Hasan-ı Tavîl muhârebesine revân odukda anı dahi refîk ve hem-^{c}inân eyledi. Ol seferde ^{c}ilm-i hey'ete müte^{c}allık bir risâle telîf idub, ^{c}Irâk-ı ^{c}acem fethine müsâdif düştüğü için ism-i risâleyi **Fethiyye** didi[68]. Yine İstanbul'a geldi. Hoca-zâde oğluna kız virub ve anlardan oğluna kız aldı. Pes Edirne'de merhûm ve medfûn oldu. Bir rivâyetde İstanbul'da merhûm olub harem-i Ebû Eyyübi Ensâri'de mihmân oldu (radiyallahu te^{c}âlâ anhu)[69]. **[88]** Nasuh Pâşâ der-i devlete taleb ve mühr-i vezâret ânâ ihsân olundu.

Mukaddemâ Van kullarının mukâbele defterleri Diyârbekir'de olub eşâmeleri ânda kayd olunur idi. Ol esnâda merhûm Nasûh Pâşâ ricasıyla Van'a gönderilmiştir. Ve hala Van'da kayd olunur. Târih-i mezbûrda sükkân vilâyete noksan gelüb mukaddemâ tevsi^{c} için yapılan bedenlere za^{c}af ve tezelzül ^{c}ârız olmağla Van Beylerbeğisi Çabuk Mehmed Pâşâ yakdırdı, eski yerine çekdirub binâ eyledi.

[68] Ali Kuşçu Timurlular devrinde Semerkant'ta yetişmiş, daha sonra Osmanlı ülkesinde büyük bir şöhret kazanmış olan Türk astronomi ve matematik bilginidir. Uluğ Bey'in 1449'da öldürülmesinden sonra koruyucusuz kalan Ali Kuşçu, Timurlular'ın sarayından ayrılarak, Hac maksadıyla Mekke'ye giderken Tebriz'e uğrar. Burada Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan büyük ilgi görür ve buradan elçilik görevliyle Fatih Sultan Mehmet'in katına gönderilir. İlmine hayran olan Fatih'in ısrarı üzerine elçilik görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü. Dönüşü sırasında yol boyunca törenlerle ve armağanlarla karşılandı. Fatih 1473'de Uzun Hasan üzerine yaptığı sefere birlikte götürdüğü Ali Kuşçu'yu dönüşte Ayasofya Medresesi'ne müderris tayin etti. Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *DİA.*, II, İstanbul 1989, 408.

[69] Buradan itibaren yüz otuz sekiz senelik vuku^{c}ât aslı olan Kitab-ı Perişân cild'de zayi^{c} olmuşdur. Ma^{c}a't-teessüf biz de öyle noksan olarak karşuki sahifeden ... (iki kelime okunamadı). Nasuh Pâşâ'nın sadâreti 1015, Fatih'in Uzun Hasan'la muhârebesi 877. Bu kitabta Van vuku^{c}âtının açık kaldığı müddet 138 senedir. (Müellif çıkması).

Bin yirmi birde (1612) Şâh'dan sadrâ^{c}zamı Kâdıhân mev^{c}ûd olan dû-sad bâr ipek ve ^{c}ali hedâyâ ile karâr-ı sulh için Devlet-i ^{c}Aliyye'ye vardı. Müsâ^{c}de buyurulmayub ne kadar esir dahi var ise halâsa mevkûf kılındı. Mezkûr elçi husûs-ı merkûmu ta^{c}ahhüd eyleyüb dergâh-ı ^{c}ali çâvuşânından mukaddemâ ^{c}Acem'e ilçi varub meks iden meşhur İncülü Çâvuş'un ademileri ile tekrar Şâh'a vardı. Esirleri ^{c}umumen cem^{c} ve bin yirmi iki (1613) de mezkûr dû-sad bâr ibrişim ile ^{c}Acem'den Burun Kâsım[90] İncülü Çâvuş refâkatiyle getürdüklerinde sulha rızâ ve karar virildi[91].

Bin yiğirmi üçte (1614) Van Beglerbeğisi Elmacı Mehmed Pâşâ bâ-fermân-ı ^{c}âli Şâh ^{c}Abbâs cânibinden Nahçıvân Hânı Emir Güne ile Hoy Nâhiyesi'nden sinor kat^{c} itdiler. Târih-i mezkûrda Nasuh Pâşâ'nın şenâ^{c}atı zuhûrundan **[89]** katl olunub ve Pâdişâh gadaba gelmekle Veziri Mehmed Pâşâ'yı ^{c}Acem ^{c}azmine serdâr itdi. Gelüb yirmi dörtde Haleb'de kışladı. Ol târihde Van Vâlisi Elmacı Mehmed Pâşâ bir ağasını serdâr idub Van kulu ve ekrâd begleri ile Silmâs'a akın itdirdi. Vardılar etrafını yakub yıkub hayli dil ve baş ve ganâyimle geldiler.

Ol sâl ki bin yiğirmi dörtde (1615) Van Tekeli Mehmed Pâşâ'ya ihsân olunub geldi. Birinci günden sonra Van kulun ve ekrâd beglerin bir ağasına koşub Rumiye cânibine akın itdirdi.

[90] İran elçisi olan Kasım İncili Çavuş ile beraber İran'dan Osmanlı Sarayı'na elçi olarak gelmiştir.

[91] 1021/1612'de Osmanlı-İran münasebetlerinin, Osmanlı aleyhine neticelenen ikinci safhasıdır. Bu tarihte İstanbul'a gelen Safevi elçisi Nasuh Paşa'nın ısrarı üzerine I. Ahmet tarafından kabul edilmiş ve yapılan antlaşmada Tebriz, Nahcivan, Revan ve Şirvan yıllık iki yüz yük ipek karşılığı İran'a bırakılmıştır. Söz konusu bu ipeklerin de İran'dan alınması Osmanlı Devleti'ne oldukça sıkıntı vermiştir. Bu olaylar ve bu dönemde İran ile olan münasebetler için bakınız; Mustafa Naima Efendi, *Tarih-i Naima*, bas. Yer. ve tar. yok, II, 93-95; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi* , Hazırlayan, Bekir Sıtkı Baykal, II, Ankara 1992, 318; Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Yayınlayan, Mümin Çevik-Erol Kılıç, VIII, İstanbul 1985, 134-138; Bekir Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.278-279; Orhan Kılıç, *a.g.e.*, s.103.

Rumiye Hânı Mukaddem Hân kal°aya kapandı. İl vilâyetin yağma idub on bin mikdârı esir ve mâl-ı kesir ile °avdet itdiler. Ve yine târih-i mezbûrda Tekeli Pâşâ kendusü Van kulun ve ekrâd beylerin alub Silmâs'da Tebriz Hânı Pir Budâk üzerine akın itdi. İskender Depesi nâm mevzi°de iki cânibden alâylar mukâbil oldu. Bir taraftan Van kulu ve birinden Mahmudî Zeynel Bey kızılbâş alâyına at saldıklarında (bi-°avnillahi te°âlâ) bozub üç bin mikdârı kızılbâş ta°me-i şimşîr âbdâr olub, Pir Budâk Hân'ın başını °azîm ganâyimle alub döndüler.

Bin yiğirmi beşde (1616) Serdâr Mehmed Pâşâ °azîm asker ile Haleb'den Revân üzerine akın ettikde, Emir Güna Hân on bin tüfenk-endâz ile kal°aya kapandı. İki ay muhâsara ve cenkden sonra **[90]** şiddet-i şitâ hücümundan serdâr kalkub Erzurum'da kışladı. Lâkin Kars'a karib üç dört bin adam savukdan ve bî-hadd hayvan aclıkdan helâk oldu.

Bin yiğirmi altıda (1617) Halil Pâşâ serdâr gelüb Diyârbekir'de kışladı. Târih-i mezbûr Ramazân-ı Şerifin yiğirmi altıncı günü Van Beglerbegisi Tekeli Pâşâ Van kulu ve ekrâd beglerin ve Diyârbekir askerin dahi alub Nahcıvân'da Şâh °Abbâs üzerine akın itdik de, bir nice menzil varıldıkda Bidlis hâkimi Ziyaeddin Hân bir gece giruye firâr itdi. Hakkâri hâkimi Yahya Beg ile sözleri birdir deyu pâşâya i°lâm itdiler. Pâşâ dahi adam gönderub mîr-i merkûmu yanına da°vet itdikde °aşâir ağaları men° ve °inâd ve giden adamlar ile cenge bünyâd itdiklerinden ağalar ve bey-zâdelerden kırk ellisini helak idub Yahya Beg'i getürdüler. Pâşâ yanında alıkodu. Halk dağıldıkdan sonra begin adamlarından Azabşîr nâm bir kürd-i bed-gâm fırsat bulub pâşâyı hançer ile urub şehid eyledi. Begi götürüb firâr ider iken °asker haberdâr oldu. Beg'i ve tevâbi°ni bi'l-cümle ta°me-i şimşîr abdâr idub °avdet itdiler. *Pâşâ be-guşt* (1026) ol merhûmun şehâdetine târihtir.

Sâl-ı merkûm ki bin yirmi altıda (1617) Emir Güna ve Kârçigay Hânlar **[91]** otuz bin mikdârı kızılbâş-ı bed-ma°âş ile Erzurum'u bir hafta muhâsara ve etrafını tâ Erzincan'a ve Bayburd'a varınca virân idub °avdetinde °Adilcevaz ve Erciş ve Bârgiri'den ateşler yakub Van'a çıkdılar.

Üç gün oturak ve etrafını yağma ve ihrâk idüb Tebriz'e revân oldular. Târih-i mezbûrda güyâ İslâm'a imdâd içün otuz bin Tâtâr Sinâb'a çıkdı[92]. Bâği Tâtâr meşhurdur şenâ°atlerinden ateşler yandı. Serdâr Halil Pâşâ'ya geldiler.

Diyârbekir'den anları Cezire ve Musul etrafında kışlaya gönderdi. Ol târihde Sultân Ahmed Hân (tâbe serâhu) dahi âhiret ihtiyâr itdi. Oğlu Sultân °Osmân sabi olduğundan karındâşı Sultân Mustafa'yı Pâdişâh itdiler. Halim ve selim Pâdişâh idi. Çokdan mahbûslar dahi var idi. Cümlesin ıtlâk ve Sultân Ahmed'in habs itdugü Burun Kasım'ı hilâtleyub Diyârbekir'de serdâra gönderdi. Yine ol esnâda İstanbul'un ricâl-i devleti kıyâm itdiler. Ve *sulbî oğul var iken karındâşa saltanat kânûn değildir,* deyu halk iki taraf olub °azîm fitne ve muhârebe ve çok adam helâk oldukda def-°i fesâd içün Sultân Mustafa ihtiyârı ile saltanatı Sultân °Osmân'a fâriğ oldu.

Bin yirmi yedi (1618) de Serdâr Halil Pâşâ Diyârbekir'den kalkub Şa°ban-ı Şerif'in gurresinde dâhil-i Van ve on beşinci günü Tebriz cânibine revân **[92]** oldu. Tebriz'den Erdebil °azîmetiyle üç menzil hareketden sonra Karçigay Hân Sâzâd Köprüsü 'nde °azîm °asker ile oturduğu haberin câsûslar getürdü. Serdâr dahi Erzurûm Beglerbeğisi Hasan Pâşâ'yı Serâsker ve Tâtâr Hân'ı ta°yin ve Van Beglerbeğisi Elmacı Pâşây'ı Van °askeri ile çerhacı olmak üzre Karçgay üzerine gönderdi. Kızılbâş °askerine karib olduklarında Tâtâr tizlik idub tedbirsiz uğraşdı. Askerin girusu gelmedin iki cânibde der-

[92] Naima Kefe'den gelen bu Tatarların kırkbin olduğunu kaydeder. Naima, *a.g.e.*, II, 150.

kemin olan kızılbâş çıkub Tâtârı ihâta itdiler. ^{c}Azîm kâr-zâr ve iki tarafdan çoklar ta^{c}me-i şemşîr âb-dâr olub inhizâm ve Tâtâr târumâr oldu.

Elmacı Pâşâ'yı esîr idub götürdüler. Şâh ikrâm itdi. Ve hil^{c}atler giydürüb musâlahada şart olunan iki yüz haml ibrişim ile serdâra gönderdi. Yine Van'a gelüb nizâm-ı beled ve âsâr-ı hayra sa^{c}y-ı beliğ itdi. Kurâlar[73] harâb ve re^{c}âyâ perişân olmuşdu. Ta^{c}mir ve re^{c}âya levâzımatın virub cem^{c} eyledi.

Ba^{c}dehu Van'da merhûm olub Hüsreviyye Câmi-i Şerifi'nin cânibi garbisinde medfûn oldu. Sa^{c}y-ı meşkûr ve sâir ehl-i hayr ile kabirleri pür-nûr olsun. Ol günlerde kuyruklu yıldız zuhûr itdi. Bin yiğirmi sekizde (1619) merkûm elçiye ruhsat virildi.

Bin otuzda (1621) İstanbul ile Üsküdâr beyninde deniz dondu. Şöyle ki bir ay **[93]** mikdârı yol olub geçildi dirler[74]. Bir defa^{c} dahi Hicret-i ^{c}aliyyenin yüz ellisinde[75] ve bir dahi Hazret-i ^{c}Îsa (^{c}alâ nebiyyinâ ve ^{c}aleyhi's-salâtu ve's-selâm) zamânında donmuş ve vallah'u te^{c}âlâ a^{c}lem ve ahkem.

Bin otuz üçde (1624) Bağdâd'ı iki ay muhâsaradan sonra kızılbâş-ı bed-ma^{c}âş aldı. Alınduğundan beş sene

---

[73] Kurâ; Karyenin çoğulu olup, köyler demektir.
[74] Naima da 1030 /1621 tarihinde Ocak ayındaki şiddetli soğuktan bahsetmektedir. İstanbul'a on altı gün aralıksız kar yağdığını ve Boğazın donduğunu Sarayburnu'ndan Üsküdar'a yaya geçildiğinden söz etmektedir. Bunun üzerine İstanbul'a erzak getiren gemilerin işlemediğini ve dolayısıyla yetmiş dirhem ekmek bir akçe, etin vukiyyesi on beş akçe olduğunu kaydeder. Ayrıca bir çok tarihçinin de bu seneki kışın şiddetinden bahsettiğini söyler. Naima, *a.g.e.*, II, 185-186.
[75] 150/767 tarihinde İstanbul ve Karadeniz'de şiddetli bir kış yaşandığı belirtilmektedir. İstanbul Boğazı ve Karadeniz'in donduğu iki ay buzların çözülmediği ifade edilmektedir. Şamdan-i zâde'nin verdiği bilgiye göre, Kefe'den İstanbul'a buz üzerinde tüccar kervanı gelmiş. Şamdan-i zâde, *a.g.e.*, I, 221. Naima da aynı konuya deyinirken şu ifadeyi kullanmıştır; "Hicretin yüz yirmi birinci (M.738) salında bir defa dahi vaki olduğu (İstanbul Boğazı'nın buz tutması) kefere tarihlerinde ve Cenabi'de mesturdur". Naima, *a.g.e.*, II, 186.

mukaddem Bekir nâm bir adem müteğallibeden Bağdâd içinde zuhûr ve ahâli-i Bağdâd'ı iki bölüb çok fesâd ve şürûr itdi. Âhiru'l-emr iki cânib içerüden ve taşradan muhârebe iderler iken Vali-i Bağdâd Yûsuf Pâşây'a beden üzerinde kurşun dokunub helak oldu. Ve ^{c}ayn-ı mekr olan Bekir fırsat bulub ^{c}azabân ağası Mehmed Kanberî ve re'islerini etbâ^{c}aları ile katl idub Bağdâd'ı zabt eyledi. Devlet-i Aliyye'den Bağdâd, Süleymân Pâşâ'ya virildi uğraşmadılar. Hâfız Ahmed Pâşâ nice pâşâlar ve ^{c}azîm ^{c}asker ile gelüb muhâsara itdikde Bağdâd'da ^{c}azîm tâ^{c}un ve ziyâde kahtlık dahi olmuş idi[96]. Merkûm Bekir, Şâh ^{c}Abbâs'a Bağdâd'ı virmek haberin gönderüb, Şah dahi zabtına ^{c}asker ile Safî Kulu Hânı gönderdi. ^{c}Asker-i İslâm ile bir müddet muhârebeden sonra kahtdan ^{c}aciz olub Hâfız Ahmed Pâşâ kalkdı. Amma Bağdâd'ın tesliminde müsâmaha itdiler. Sonra Şâh'a haber gidüb kendü geldükde Bekir'in oğlu Mehmed Ağa bir gice haber salub kızılbâşdan bir mikdâr ^{c}asker iç kal^{c}aya **[94]** getürdü. Bağdâd'ı zabt itdiler. Mehmed'e ri^{c}âyet ve babası Bekir'e ve ^{c}ammisi ^{c}Ömer Efendi'ye iki ay siyâsetden sonra ikisini dahi Şâh katl idub üç ay Bağdâd'ta oturdu. Ba^{c}dehu Bağdâd'ı merkûm Safî Kulu Hân'a virüb yüz bin mikdârı ^{c}avrat ve kız ve oğlan esir alub gitdi. Ol esnâda (el-^{c}İyâzu billahi te^{c}âlâ) itdikleri şenâ^{c}at ve fücûr firavun zamânında olmamış idi[97].

Bin otuz yedide (1627-1628) Şâh ^{c}Abbâs bir zahmete mübtelâ olub fevt ve oğlu Safi Şâh oldu. Ol eyyâmda sâbıkâ Yeniçeri Ağası Hüsrev Paşa Bağdâd üzerine ta^{c}yin olunub uzakdan muhâsara eyledi. Ve etrafında çok işler gördü.

---

[96] İstanbul ve civarında 1625'de meydana gelen veba (taun) salgını ve kıtlıktan (kahtlık) yüzlerce insan ölmüştür. Hammer, *a.g.e.*, IX, 58.
[97] Hafiz Ahmet Paşa'nın 1035/1625-1626'da Bağdat ve çevresinden Kızılbaş'ları çıkarmak için giriştiği sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Söz konusu muhasara Naima ve Hammer'de tafsilatlı bir şekilde anlatılırken, Peçevi Tarihi'nde muhtasar olarak anlatılmaktadır. Müellifimiz İbni Nuh ise, konuyu gayet kısa bir şekilde ifade etmiştir. Peçevi, *a.g.e.*, II, 380-382; Naima, *a.g.e.*, II, 359 vd; Hammer, *a.g.e.*, IX, 58-68.

Karşısına hayli kızılbâş ile Rüstem Hân geldi. Zafer bulamadı ve Bağdâd içinde ^{c}azîm tâ^{c}un var idi. Safi Kulu Hân mürde olub Bağdâd Bektâş Hân'a virildi. Şâh Safi'den sonra oğlu Şâh ^{c}Abbâs olub sikkesinde ^{c}Abbâs-ı Sânî kazdırdı ve ba^{c}dehu oğlu Süleymân ve hala anın oğlu Hüseyin Şâh olmuşdur.

Bin kırk sekizde (1638-1639) Hudâ-yi müste^{c}ân ehl-i sünnet gülistânına nesîm-i nusret esdirüb Gâzî Sultân Murâd İbn es-Sultân Ahmed (tâbe serâhu) üç kere yüz bin ^{c}asker ile Bağdâd üzerine vardı. Kırk gün muhâsaradan sonra Bektâş Hân kılıcın boynuna dakub bârigâh-ı Pâdişâha emân dileyü geldi. Pâdişâh merhamet buyürub bi'l-cümle içerude olan kızılbâş **[95]** silahların bırakub çıkmağa izin oldu. Ehl-i Bağdâd hânlarının ^{c}ahdine tehallüf ve silah virmeğe. ^{c}inad itdiler. Pes, ^{c}umûmen kılıçdan geçmeğe fermân olunub şöyle kırdılar ki, kandan seyiller revân oldu. Sâl-ı mezbûr Şa^{c}bân'ın yedinci günü rûz-ı Cuma^{c}da zabt-ı Bağdâd ru'us-ı menâbirde esmâ-i çihâr-ı yâr-ı pâk-nihâd (rıdvânullahi te^{c}âlâ ^{c}aleyhim ecma^{c}in) zikr-i hayır ile yâd olunub merkad-ı İmâm-ı A^{c}zam ve akdem (rahmetullahi te^{c}âlâ ^{c}aleyh) izhârı ile âbâd olundu[78].

Rivâyetdir ki, Sultân Murâd (tâbe serâhu) ^{c}azm-ı Bağdâd itdüğü esnâda bir gün Şeyh Nûri hazretlerine tebdîl varır. Dirki; *Ya Şeyh! murâdım varub Bağdâd'ı teshîr ve levs-i rafazadan tathirdir ne dirsin mansûrmuyum.* Şeyh itdi, *pâdişâhım küffârdan hiç olmazsa iki kimse fi^{c}illeri ile ^{c}amel eyler isen mansûrsun.* Hünkâr bunu işidüb be-gâyet-i gazabla çıkub gitdi. Ve fi'l-hâl Şeyhü'l-İslâm Behâyı Efendiy'i getürdüb Şeyh'e ^{c}itâb-ı istiftâsı kasdı ile mâcerâyı söyledi. Ve Nûri mecnûn imiş. Öyle su'âle böyle hata sözle cevab virdi didikde Behâyı[79] (rahmetullahi te^{c}âlâ) didi; *Hünkârım Şeyhin cevabı sevabı mutazammındır. Ya^{c}ni dimekdir. Sehâ ile ^{c}adl gerekdir ki*

[78] IV. Murad'ın Bağdat'ı fethini mütaakip yapmış olduğu imar faaliyetleri için bakınız; M. Cavit Baysun, "Murat IV", *İA.*, İstanbul 1979, VIII, 625-647.

[79] Bu Bahayi olmayub Yahya Efendi merhûm olacaktır. (Müellif çıkması).

biri ^{c}adet-i hâtem ve birisi fi^{c}il-i Nuşirevan'dır. Ve bu iki haslet nerede olur ise nüsret mukarrerdir. Pâdişâh işitub hemen ol gün Üsküdar'a geçmeğe fermân itdi. Ve bir bülend-âvâz Türkmân **[96]** kocası getürüb hatt-ı hümâyun ile me'zûn itdi ki, her gün ^{c}asker ile suvâr olub gider iken gelüb pâdişâh'ın karşısında diye ki; *ey Pâdişâh ^{c}askere güvenme ve kuvvetine dayanma Allahu ^{c}azümü'ş-şân uludur, âna muti^c olub andan imdâd iste.* Ol pîr dahi her gün böyle diyerek vardılar feth müyesser oldu.

Târih-i merkûmdan bir sene sonra Sultân Murâd ^{c}âzîm-i âhiret olub karındaşı Sultân İbrahim nâil-i sâltanat oldu (tâbe serâhumâ). Ve ^{c}Acem'de Şah Safî dahi dünyadan bir âh olub oğlu (revân-zede sâlehu) ^{c}Abbâs Şah oldu.

Bin otuz üçde (1624) çünki kızılbâş Bağdâd'ı zabt idub ol esnâda Hind'den Kandehâr'ı dahi aldıklarında mağrûr olmağla etrafına akınlar idüb gâret ve şürûra başladı. Selman Hân Erciş'i basub bî-had mâl ve esir ile ^{c}Acem'e revân olduğunda Van'a haber geldi. Merhûm İsmail Ağa ve Ahmed Ağa Van kulu ile ^{c}ale'l-fevr binup ^{c}Acem toprağında yetdiler. Bi-avnillahi te^{c}âlâ götürdükleri emvâl ve üserâyı bi'l-cümle aldıkdan mâ^{c}da nice bâş ve dil ve ganâimle ^{c}avdet itdiler.

Bin kırk ikide (1632-1633) Mahmudî[100] Kürd Murâd Van Kal^{c}asın sereka itdi. Ana Dilku Murâd dirler idi. Sâbıkan

[100] Hoşab'da bulunan Mahmudî Kürt beyleri Osmanlı Devleti zamanında Van Beylerbeyi'ne bağlı olarak seferlere iştirak ederlerdi. Mahmudî beyleri hakkında mevcut kaynaklar içinde en çok bilgi veren Şeref-Han'ın eseri Şeref-Name'dir. Bu eser XVI. Yüzyılın sonuna kadar olan dönem hakkında geniş bilgi vermektedir. Şeref-Han, *Şeref-Name*, Neşreden, M.Ali Avni, Mısır, tarihsiz, 388-389. XVII. Yüzyılın ortalarında Hoşab'a uğrayan Evliya Çelebi de Hoşab Kalesi ve halkından söz etmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahat-Name*, Neşreden, Ahmed Cevdet, IV, Dersaadet 1314, 272-274. Mahmudî Beyleri ve Hoşab Kalesi hakkında bilgi veren çağdaş eserler ise; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, I, Ankara 1960, 137-146; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, II, Ankara 1996, 530. Mahmudî Beyleri'ne ait sanat eserleri hakkında önemli bir çalışma da, Mehmet Top, *Hoşap'taki Mahmudî Beylerine Ait Mimarî Eserler*, Ankara 1998.

bir takrîb ile sol kolda nefer ba^{c}dehu [97] kethüda olub ma^{c}zûl oldukda Hoşâb Beg'i Zeynel Bey'in iğvâ ve itmâ^{c}iyla şehr-i Rebi^{c}ü'l-evvelin bir Cum^{c}a gicesi bekçiler ile söyleşüb elli kürd getürüb kal^{c}aya çıkdı. ^{c}Ale's-sabah haber oldukda sol kol ağası Ahmed Ağa, sağ ağası olan ^{c}ammisi İsma^{c}il Ağa ile müşâvere idub merkûm Kürd Murâd'ın Hoşâb'dan imdadına gelecek ekrâda karşu bir mikdâr süvar cerrâr ta^{c}yîn itdiler. Pâşâ Azabân Ağası Mehmed Ağa ile şehre nâzır sulukdan ve İsmail Ağa Halil Kethüda ile İskele Kapusu'ndan ve Sol Kethüdası Mehmed kethüda maturdan Kîcî kulesine yürüş itdiler. Her tarafdan ikdâm olundu. Kal^{c}anın demur kapusunda cenk kızdı. Top ve tüfenk havfinden kapuya varamadılar. Ahmed Ağa'ya haber geldi. Ve vâfir sîm u zer getürüb etbâ^{c}ı ile Kîcî Kulesi'ne vardılar. Van bahadırlarından ileru gidub ikdâm idenlere kabza ile sîm u zer virub in^{c}âm itdi. Fi'l-hâl merkûm demur kapıyı ihrâk idub içeru girdiler. Ol ekrâd-ı bed-nihadın ve anlar ile ittifâk eden ehl-i fesâdın cezasın virdirub, Dilki Murâd'ı ve Dizdârı katl ve Mescid-i Şerif önünde kazuka urdular. Cuma namazından mukaddem yine kal^{c}ayı zabt ve teshîr ve levs-i Ekrâd'dan tathîr ittiler.

Ma^{c}lûm ola ki, bu serhadd-i sedide vali olanlara tegâfül ve ifrât-ı tama^{c} harâmdır. [98] Ve zâbit olanlara din ü devlet gayreti vâcibdir. Evâilde a^{c}dâdan gâfil olmazlar idi. Bu şehrin taşrası içerusune düşmandır. Hatta cins-i Ekrâda esâme ve ocaklarda dirlik verilmez idi. Ve hâricden mesâlih için gelen Ekrâd'ın maslahat görüp çıkınca silahın şehir kapılarında alıkorlardı.

(Arapça Nazm Tercümesi):
Bütün kötülükler Kürtlerdedir
Bu kötülükler ise insanı istikametten uzaklaştırır.

Ve şimdiye gelince beldemizde iki mezhep Hanefi ve Şâfi$^{c\imath}$den mâ^{c}dâ yoktur. ^{c}Ale'l-husûs ehl-i sünnet ve cema^{c}atten

mâ^{c}dasın tavattuna komazlar. Hudây-ı Mute^{c}âl bid^{c}atdan ve din u dünyâda hemişe afetden emin eyleye âmin.

Bin kırk üçte (1633-1634) Tebriz hânı Rüstem Hân Kürd Murâd hadesi içün tama^{c}-ı hâme düşüb Şah-ı gümrâhdan istizân ile seksen bin kızılbâş getürüp Van üzerine geldi. Ve kırk altı gün muhkem muhâsara ve çok fetâretler eyledi. Ye'cüc-i ^{c}Acem seddinin ejderleri, ya^{c}ni Van zafer-aşiyân dilâverleri çıkub leyl u nehâr mukâtele ve kâr-zâr ve düşmen şikârlıktan hâli olmadılar. Kızılbâştan evvel baş getüren Bıyıklı Şerif idi. Nefs-i Van'da Katırcı Çeşmesi üzerinde olan Mescid-i Şerif'i evvel binâ eyleyen ve zamân-ı Süleymân itdüğü nâmdârlıklar dâsitan-ı zamân olmuştur. Bunun emsâli çoklar dahi [99] düşman haddin bildirdi. Gerçi kızılbâş seybeler sürüb hendeke lağımların yetürdü ve şehri ihâta ve kendi za^{c}amlarınde tazyik itdiler. Ve lâkin bi-lutfillahi te^{c}âlâ hüsn-i tedbir ve gayret sahibi merd-i delîrler bulunduğundan ^{c}adây-ı bed-me^{c}ab fırsat bulub zafer-yâb olamadılar.

Diyârbekir ve Erzurum vâlileri Murtaza Pâşâ ve Halil Pâşâ eyaletleri ile imdada geldiklerinde uğraşmadan kalkub me'yûs gittiler[101].

Eğer müşârünileyhimâ paşalar ittifâkta bulunsalar idi ^{c}asker-i surh-ser ^{c}umûmen zir u zeber olurdu[102]. Ve ol vakit vilâyetimizde ^{c}ulemâ ve sulehâ ve merdân-ı müstecâb-ı duâ çok var idi.

---

[101] 1043/1633'de Van, İran askerleri tarafından işgal edilmiştir. İbni Nuh Tebriz Han'ı Rüstem Han'ın Van'ı işgal ettiğini belirtmesine rağmen, Naima, Hanlar hanı Tohta Han'ın Van'ı işgal ettiğini kaydeder. Naima, *a.g.e.*, III, 157. Hammer ise, 1633'deki Van'ın işgali hakkında yüzeysel bilgi vermektedir. Hammer, *a.g.e.*, IX, 164-165.

[102] Diyarbakır Beylerbeyi Murtaza Paşa ile Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa arasında serdarlık konusundaki anlaşmazlık sebebiyle aralarının açık olduğu, bu sebepten Van'da az bekledikleri ve kendi eyaletlerine doğru yola koyuldukları belirtilmektedir. Naima, *a.g.e.*, III, 157.

Ve Şeyh Maksûd ᶜAli el-Halhâlî (ᶜaleyhi rahmetullahi'l-muteᶜal) hirâş-ı kızılbâşdan terk-i diyâr idüb bu cânibe gelmişdi. Ol kayalıkta(?) Van'da bulunub nice kerâmetleri görülmüşdür. Sonra varub Müküs'de merhûm oldu. Ömr-i şerifleri doksan iki sâldır. Bin kırk dört (1635) şevvâlinin on birinci şenbe günü mahmel-i bend-i cenâb oldu (rahimehullahu teᶜâlâ). Halen merkadi anda ziyaretgahtır. ᶜUlûmi Mevlâ Hüseyin Halhâli'den ve tarikâtı Şeyh Emir Kâse-girân Buhari-i Nakşibendi'den ahz itmiştir.

Rivâyet idermiş ki, üstâdım bana bir gün didi; *Maksûd:* **[100]** *Müküs için şöyle denilmiş ve duyulmuştur. Gördüm ve duydum ki, güzel bir yerdir. Havası güzel toprağı alımlıdır. Bu işaretden sonra ol makâma rağbetim oldu. Ve dahi andan misafir-i âhiret olduğumu bildim.* Didi; *ve ol pir-i Hudâ mevti çok zikr eylermiş ekser bu kelimâtı söylermiş;*

(Farsça Nazm Tercümesi):
Ya bu hafta ya gelecek hafta
Ne gidenim gitti ne giden geldi.

Çok kütüb-i nefise te'lifleri vardır (kuddüse sırruhu). Ve Azâz lakabı ile maᶜrûf olan el-ᶜÂlim el-ᶜÂmil eş-Şeyh es-Seyyid Mahmud İbn-i eş-Şeyh es-Seyyid Muhammed el-Urmeddî en-Nakşibendî (kuddise sirruhumâ).

Ol muhâsarada Diyârbekir askeri ile bu vilâyetin imdâdına gelmiş idi. Asılları Urmiyye'den olub Kızılbâş-ı küfür-fâş tasallutu sebebiyle Van'a geldi. Horhor nâm bahçeyi alub bir zamân kaldı. Lâkin baᶜzı kimselerden nâ-hemvâr evzâᶜ gördü. Diyârbekir'e teşrîf idub anda vatan dutdu. İle'l-an evlâd ve ahfâdı ol diyâra kerâmet ihsân ve bezl-i nimet ile ziynet-i resandırlar (zâdehumullahu teᶜâlâ selâhen ve ihsânen) ve mukaddemâ Van'ın Camiᶜ-i Kebir'inde hatîb olan es-Seyyid İbrâhim ve es-Seyyid Hızır efendilerin babaları eş-Şeyh es-

Seyyid Ali ve dedeleri eş-Şeyh es-Seyyid Ahmed **[101]** el-Merağî (rahmetüllahi teᶜâlâ ᶜaleyhim) ol muhâsarada hayatda olub tîr-i duᶜâ-i pâkileri cünûd-ı aᶜdâyı hebâ ve helâk idenlerden idiler. Ve mezkûr eş-Şeyh Ahmed ol muhâsara eyyâmında mahmil-i bend-i ahiret oldu. İkisinin dahi nazm ve nesirde inşâ ve te'lifleri vardır. Şeyh Ahmed'in kelimât-ı nasîhat-simâtındandır.

Nazm:
Gabuk-ı zulmet-i nefs içub ger oldun ve kör
İç imdi aşk sabuhunu mest-i dîdâr ol

Gönül kökü ufkundan saadetin subhu
Ağardı ey mey gaflet-i humar-ı hüşyar ol.

Bu dahi anın gazeliyâtındandır.

Nazm:
Dil ruşen olmaz Ahmed cevr oku değmeyince
Bî-revzen olsa hâne muhtaç olur ziyâya.

Ve oğlu Şeyh Ali'nin Reşhâ-i kelimâtındandır.

Nazm:
Ezân-ı derbeste-i midârem hemişe hâne-i hudrâ
Ki ez bigâne hali mikunem kaşen-i hudrâ.

Beyâ Seyyid Ali benzer ezîn kesret-i çu mî hâhî
Be-bağ-ı âlem vahdet nişân-ı dâne-i hudrâ.

Her ki herdem derd-i hod sâred sahınhâ-yı ateb
Gerçi der zâhir-i sahn guyed ve lâkin ebkemest.

Müşârünileyh paşaların beyinlerine kudûret vâki olduğundan Kızılbaş ile cidâle meyl itmediler. Yine mezkûr Ahmet Ağa Van dilâverlerin çıkarub Kızılbaş güçlerin de

şaşırdılar. Ve çok ganâyim ve baş ve dil aldılar. Ve ol gün bu fakirin hânemize getirdükleri bir dest âsiyâ[83] henüz duruyor. Ve Kızılbaş firarından **[102]** sonra Osmanluya namdarlığı yaramayub Murtaza Paşa Ahmed Ağa'yı katl ve malın zabt eyledi.

Bin kırk beş (1635) Rebiü'l-ahirinde sâhibü'l-cihâd Gâzi Sultan Murad (tâbe serâhu) Van'a gelüb teşrîf itdi[84]. Revan'ı alub Tebriz'den berü etrâfı tahrib ve mülk-i İran'ı mütezelzil itdikden sonra gelub Van Kal'ası sahrasında harb-ı hiyâm olunub bir nice eyyâm ve meks ve ârâm buyurdılar. Ve şehir içine dahi teşrîf idub Defterdâr Arslan Efendi'nin hânesine nüzûl ve üç gün tevâkkuf itdiler[85]. Ba^cdehu varub bin kırk sekizde (1638) Bağdad behişt-abâdi feth eyledi ki mukaddemâ zikr olundu.

Ol esnâda Van kullarına Diyarbekir'den ihsân olunan elli bin kuruş mevâcib bedeli Harburut[86] Eyâleti bi'l-cümle Van'a ihsân[87] olundu. Târih-i mezkûrda Revan dâhil-i Memâlik-i Âl-i Osman olmuş iken bir nev^c ile Kızılbaş zabt itdi. Sonra Şah Safı sulh ricâsıyla Devlet-i Âliyye'ye adamlar gönderdi. Müsa^câde olunmayub Mustafa Paşa me'mûr ve gelub Rüstem Hân ile karâr-ı sulh ve kat^c-i sinor olundu ki henüz ol sulh bâkidir.

---

[83] dest âsiyâ: El değirmeni demektir.

[84] IV. Murat'ın Revan ve Tebriz seferi sırasında tutulan günlükte, padişahın Van'a gelişi ve Van'daki faaliyetleri anlatılmaktadır. IV. Murat 17 Rebiu'l-ahir 1045 / 30 Eylül 1635 Pazar günü Van'a geldi. Özalp (eski adıyla Ronahor yeni adyla Çaybağı Köyü'nden) ve Erçek Gölü üzeri Van'a gelmiştir. IV. Murat Van'da altı gün kalmıştır. *IV. Sultan Mura'dın Revan ve Tebriz Seferi Ruznâmesi,* (Yayınlayan, Yunus Zeyrek), Ankara 1999, 100-104.

[85] Sefer Ruznamesi'nde bulunan kayıtlardan da anlaşıldığı üzere padişah Van Defterdarı Arslan Efendi'nin evinde kalmıştır. "*...Van Eyâletin gerü (yine ona) mukarrer idüb ve ev sahibi olan Defterdar olan Arsan Efendi'ye Defterdarlığın dahi mukarrer idüb...*", Y. Zeyrek, *a.g.e,* 101.

[86] Elazığ'ın Osmanlı Devleti zamanındaki ismi Harpt'tur. Ancak belgelerde Harburut şeklinde yazılır.

[87] Ruz-nâme'de dağıtılan ülufenin miktarı verilmezken, Diyarbekir hazinesinden mevâcibinin dağıtıldığı kaydedilmektedir. "*...ve Diyarbekir hazinesinden ülufelerin ta^cyin buyurdular...*". Y. Zeyrek, *a.g.e,* 102.

Bin ellide (1640) Tebriz'de zelzele-i-kübrâ olub çok binalar virân ve dâhil ve hâricinde otuz bin, bir rivâyetde elli bin insan ve hayvan helâk ve bî-cân oldu. Bin elli altıda (1646) Van'da ^cazîm zelzele oldu. **[103]** Ve Cami-i Kebir'in cânib-i garbisi[108] yıkılub çok binalar harab ve üç bin mikdârı nefs telef olmağla çok ciğerler kebab oldu. Ol esnâda vilâyet ahâlisi yine iki taraf olub birbirine ^cadâvet iderdi. Hatta def^c-i belâ içün hâcet namazına çıktıklarında alât-ı harb ile çıkarlar idi. Yaramaz niyetlerinden üç dört ay mikdârı zemin hareketden hâli olmadı. Bahar eyyâmı idi. Halk taşradan ve hâymelerde sâkin olub çok sergerdanlık çekdiler (^ciyâzen billahi te^câlâ).

Bin elli sekizde (1648) Sultan İbrahim yedi yıl saltanatdan sonra â^cyân-ı İstanbul re'y ile maktûl olub, ferzende heft sâlesi Gazi Sultan Mehmed Padişah oldu. Bin elli dokuzda (1649) Van Eyâleti'nde Hoşab Kal^cası'n Mahmudî Süleyman Bey mukeddemâ muhkem binâ itmekle mağrûr olduğundan serkeşliğe mâil oldu. Şemsi Paşa-zâde Vâli-yi Van Mehmed Emin Paşa mezbûr beyin üzerine sefer içün asker cem^cinde olub Ahlat ve Adilcevaz ve Erciş asâkiri gelur iken, Mahmudî askeri men^c içün yollarına vardukları haberi geldi. Sağ kol ağası meşhûr Hüseyin Ağa dahi kethüdası olan Semendirli-zâde Mehmed kethüdaya Van kullarında bir mikdâr adam gelecek askerin imdâdına gönderdi. Gülle nâm kârye kurbunda Mahmudî gafleten Vanluyu **[104]** basub hayli fetâret ve Mehmed Kethuda'yı katl itdiler. Bin altmış (1650) da mezkûr Mehmed Paşa Hoşab'ı muhasara itdikde, Bedlis Hakimi Abdal Hân üç bin atlu ile Hoşab imdâdına varır iken, Bargiri nâm kasabaya geldikde mezkûr Hüseyin Ağa Van kullarından altı yüz süvâr düşman-şikâr ile bir gice pinhân ordudan çıkdı. Bargiri'de Bedlis askerin bozdu. Hân dâhi geldüğü cânibe firâr itdi. Bin altmış bir (1651) de mezkûr Hüseyin Âğa'nın yahşiliği yaramayub Van'dan ihracına sa^cy itdiler. Bir kaç eyyâm şehrin Tebriz Kapusu'na muttasıl olan kal^ca taşında kapandı.

---

[108] cânib-i garbisi olması gerek.

Kavminde gaddarlık olduğundan gördü olmaz. Çıkub gitdi. Timar ve ze^{c}âmetlerin, kul hâssı ve mâl ve menâlin yağma ve hânesini harâb itdiler. Ol esnâda merkûm Süleyman Bey Hüseyin Ağa'nın ihrâcına imdâd içun yeniçeri tâifesinin müzâheretiyle gelub kal^{c}a ardında ordusun kurdu. Evbaş-ı Ekrâd şehre girub oğlan ve kız sevdâsıyla şenâ^{c}ata şurû^{c} ittiklerinden gılmân-ı Van'ın gayreti galeyân idub şehirde bulunan ekrâdı ve yeniçeriden onlara mu^{c}in olan ehl-i fesâdı darb ve harb ile şehirden ihrâç ve ba^{c}zısını katl itdiler. Sonra çukub Mîr-i merkûmun ordusun basdılar. Merkûm Mîr dâhi ardına bakarak kaçdı. Ol tarihde Celalî Hasan Paşa zuhûr **[105]** itdi. Murtaza Paşa üzerine me'mûr olub anı makhûr eyledi. Ve mezkûr Hüseyin Ağa çıkub dört beş sene Osmanlı'da seyahatdan sonra Van'a gelürken Bargiri'de merhûm ve medfûn oldu. Hüseyin Ağa'dan sonra Kılıç-zâde Mustafa Ağa'yı Sağ Kol Ağası itdiler.

Ol eyyâmda müceddid-i dîn-i Ahmedî Vanî Mehmed Efendi ^{c}âlemde seyahât ve şöhretinden sonra tekrar Van'a geldi. Çok bid^{c}âtlar ref^{c} itdi. Ve lâkin ba^{c}zı hüssâdın cevrinden hazlanmayub gitdi. Ama mezkûr Mustafa Ağa âna gâyet ikrâm eyledi. Hatta ba^{c}zı vakit câmiye vardıklarında kendi eliyle mumâileyh efendinin pabucunu kaldırır idi. Talebelere ve hizmetkârlara vermezdi. Hak Te^{c}âlâ sa^{c}ylerin meşkûr ve kabirlerini pür-nûr eyleye.

Bin altmış dört (1654) Ramazan'ın yirmi sekizi yevmü'l-erba^{c}a öğlesinde yarım saat mikdarı güneş küsufa varub bazı nücûm zuhûr itdi. Bin altmış beşde Bedlis tâbi^{c}-i iblis olmağla Melek Ahmed Paşa üzerine varub hayli yağma ve Abdal Hân'ı vilâyetinden ihrâç ve iclâ itdirdi[89]. Bin yetmişde (1660) ^{c}azîm tâ^{c}ûn olub Van'da nice nâzeninler zîr-i türâb ve

[89] Melik Ahmet Paşa'nın Bitlis Hanı Abdal Han üzerine yürümesi, arasındaki savaş öncesi haberleşmeler ve saire hakkında geniş bilgi veren Evliya Çelebi, söz konusu bu tarihte Bitlis'te bulunduğundan Bitlis Hanı'nın yenilgisi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* Yayınlayan, Ahmed Cevdet, İstanbul 1314, IV/194-200.

çok canlar kebab oldu.

Bin yetmiş birde (1661) Çetrefil oğlu Ahmet Paşa Van şehrinin varoşların ta'mir **[106]** kal^{c}asın muhkem binâ idub âsâr-ı hayr gökçek hükümet ile ismini ibkâ eyledi. Ol sene Receb'inin yirmi sekizi çiharşenbe günü vakt-ı zuhûrda Şems'in nısfı küsûfa vardı.

Târih-i merkûmda merhûm Koçi Bey Mesçidi'ni Akçalu Kaya Çelebi Ali Câmi^{c}i yaptırub, karşısında mümtâz medrese binâsına şurû^{c} itdi. Bin yetmiş dört (1663-1664) de Firarî Kara Mustafa Paşa Van'a vâli gelub mezkûr Kaya Çelebi'yi katl ve ekser emvâlin zabt ve evlâd ve ensâbın perâkende kıldı. Ba^{c}dehu Çend Dademoğlu Ağa'yı basar diyânetli Mehmed Ağa'nın karâbeti olduğundan ikdâm ve nezâretiyle mezkûr cami^{c} ve medrese tekmîl olundu. Sa^{c}yleri meşkûr olsun. Ol zamandan beru ahali Van'da âncelin hasenâta sa^{c}y iden nihâyet ve pâyân buldu. Ve ağniyâ şöhret-i kâzibeye mâil ve sâ^{c}-yi tarîk-i şeytân oldu. Târih-i mezbûrda Emir Yusuf Paşa Van'a vâli gelub Bedlis üzerine gitdi. Varırken Ahlat'a karîb Nemrud Dağı kurbunda Hoşâb Beyi Evliyâ Bey askeri ile Bedlis imdâdına varıyor diye haber geldi. Van kulu binub merkûm dağda mukâbele ve ^{c}azîm mukâtele olundı. Hoşâblı bozulub kırk elli Yezidî esir ve maktûl oldı. Kalanı firâr **[107]** idub paşa dahi ^{c}avdet itdi. Ol esnâda mezkûr paşa bir gice Van'dan tekrar binub gafleten baskın ve Bedlis'de çok fetâretler eyledi.

Bin seksen (1669-1670) de Girid otuz seneden beru döğülür iken fethinin mujdesi gelub ^{c}azîm donanma ve ehl-i İslâm şenlik ve şâdumânlık oldı. Târih-i merkûmda müceddid-i din-i Muhammedî Kayseriyeli Karabaş Ali Efendi Van'a gelub bir seneden mütecâviz va^{c}z ve nasihatla çok münkerât def^{c} ve ru'yet-i şer^{c}i ref^{c} itdi. Sa^{c}y-i meşkûr ve kabri pür-nûr ve ânâ mu^{c}in olan a^{c}yân dahi mağfûr ola.

Bin seksen ikide (1671-1672) Rumiyye hanı Mehmed Ali Hân'ın gönlüne sünnet ve cemaât nûru lemân idub iman ile Van'a geldi. Devlet-i ^{c}Aliyye'ye ^{c}arz olundu. Adilcevazî Topal

Hasan Ağa me'mûren gelub Asitâne'ye götürdü. Bin seksen beş (1674) de taraf-ı devletden Van'a vâfir kurşun ve barut ve sâir cephâne mühimmâtı ve anbarlar dolub kal^{c}a ta^{c}mîr olmağa hazine geldi.

Bin seksen sekiz (1677-1678) de Van'dan mâ^{c}zûl Abdullah Paşa giderken Hoşab Beyi Şemseddin asker gönderub Erciş'in Ârşâd nâm karyesinde gafleten gârat itdirdi. Ammâ Koca Ömer Paşa, sonra geldikde intikâmın aldı. Bin seksen dokuz (1678) da Hazret-i Hallakü'l-berayânın emâneti olan re^{c}âyâ ve berâyâ üzerlerine Kürd Bekir Paşa zulmü revâ gördüğünden ahâliy-i vilâyet imtizâc **[108]** itmedi. Ve nasihât-ı ^{c}âlimân sem^{c}ine girmedi. Ol zamanda re^{c}âyâ-perver ağalar ve gayret-küster ihtiyarlar var idi. Paşa'nın cebbârlığı cenge müncer olub iki tarafdan çokdan maktûl oldu. Paşa ile Yeniçeri ittifâk idub bir nice eyyâm kal^{c}adan şehre top ve tüfenk uruldu. Ve handa olan levend ve şekâvet-peymend etrâfda tüfenk ile ba^{c}zı kimseler helâk itdiler. Bir gece üzerlerine dilâverân-ı Van hücûm itdi. Paşa dahi umûmen etba^{c}ıyla levend imdâdına gelub üç sa^{c}at mikdârı şedîd cenk oldu. Ahiru'l-emr zâlimler makhûr olub bâb-ı hanı ihrâk ve levend-i bî-sûd-mendî tefrîk ve Paşa'yı dahi sarayına rucû^c ittirdiler. Ol gice seksenden mütecâviz top uruldu. Bi-sun^{c}ullahi te^{c}âlâ hiç bir kimseye zarar olmadı. Bir kaç günden sonra makam-ı mağlûbiyetde Paşa nedâmet-i çeşmin açub terbiye ve müsâlaha olundu. Ba^{c}dehu Erzeni'r-Rum'dan, Mevlânâ Veli Efendi hazretleri müvelli gelub fasl ve nizâm virildi. Mumâileyh Efendi (rahmetullahi te^{c}âlâ ^{c}aleyhi) Erzeni'r-Rum vâlisi Canpolat-zâde Hüseyin Paşa'ya tahrîr itdiği i^{c}lâm mektûbunda ba^{c}zı ahvâli nazm idub buyurmuşdur.

Nazm:

Gelmez kaleme dem-i şikâyet
Mümkün değil eylemek hikâyet

[109] Bir ateş-i fitnedir ki sönmez
Bir cemre-i şu^{c}ledir ki dönmez

Sulh ile salâh olanda peydâ
Bir fitne dahi olur hüveydâ

Zulm ateşi çekti çün zebâne
Mazlûm beyim düşer ziyâne

Mazlûmların bu dûd-ı âhı
Zulm ateşine yeter güvâhı

Oldukda müşerref ey ser-efrâz
Bir bir kıluruz bu zulmü ibrâz.

Bin doksan bir (1680) de Hoşab üzerine Pesyân'ın Mehmed Bey'i askeri ile gelur iken Hoşab Beyi Şemseddin Bey Van'dan istimdâd eyledi. Van Kulu Hoşab'lu imdâdına varub, ^{c}azîm mukâtele ve tarafeynden çoklar esir ve maktûl oldu. Tarih-i merkûm Ramazan-ı Şerifi'nin gurresi salı günü Canpolat-zâde Hüseyin Paşa Pesyân muhârebesine varılmağa izni olmaduğundan sağ kol ağası Kaya Çelebi-zâde İshak Ağa'yı ve mukâbeleci Hadım Mehmed Efendi'yi ve Çirtâvî oğlu ihtiyar Ali Çelebi'yi getirub kal^{c}ada boğdurdu. Rivâyetdir ki rûz-ı mezbûrda sülehâ-i ülemâdan iki kimesne biri bu fakîrin peder-i büzürkvârı, biri dahi Tebriz Kapusu Mescidi'nde imam olan Abdullah Efendi (rahimehumullah-ı te^{c}âlâ) bir maslahat içun mezbûr İshak Ağa'ya vardılar. Ol iki maktûller dahi hâzır imişler. Müsâ^{c}de itmezler. Ve mumâileyhumâ efendilerin hâtır-ı **[110]** şerîflerine bârid-i kelimât ile inkisâr verirler. Abdullah Efendi der ki: *Ricamızı kabul itmediniz. Eziyet niçün eylersiz.* Pederimiz (rahimehullah-ı te^{c}âlâ) dir ki: *Böyle kelâm-ı pür-melâm sezâ ve lâyık değil belki sizlere zarardır. Zirâ âsârda vârid olmuşdur. ^{c}Alimlerin eti zehirlidir; koklayan hastalanır, çiğneyende ölür.* Bunu işittiler dahi ziyâde ısrâr itdiler. Bi-hikmetillahi te^{c}âlâ hemen ol sa^{c}at çavuşlar gelub paşa kal^{c}aya gitdi. Sizi dahi da^{c}vet idiyor dirler. Mezbûrlar fikre düşüb tereddüd ve meşveret iderler iken, isti^{c}câlen tekrâr adamlar geldi. *Taktirler yerine geldiğinde, tedbirler boşa çıkar,*

fehvâsınca imtisâlden gayri çâre bulmayub ecel-gâhlarına vardılar.

Mısra^c^:
Salih insanlara karşı büyüklük taslayanlar düşecektir.

Mazmûnunca vardıkları gibi katl olunub ol hâl-ı ^c^ibret-i me'el sâbit oldu. Târih-i mezbûr Zi'l-hicce'si evâilinde bir kuyruklu yıldız zuhûr itdi. Evvelinde bir arşun mikdârı iken sonra bir ^c^azîm minare kadar olub on beş günden sonra gâib oldu.

Bin doksan dört (1682) Muharrem'inin yirmi dördü Cum^c^a günü Abbas Ağa-zâde Murad Ağa, sağ kol ağası iken fevt olub Çelenkli Ali Paşa'ya Hüsrev **[111]** Paşa-zâde Süleyman Bey'i ağa itmek murâd itdi. Kul tâifesinin nâ-hemvârları kabul itmedi. Halkı tahrîk idub Cami^c^-i Kebîr'e cem^c^ ve Süleyman Bey'in malını yağma ve evlerin ihrâk ve nice sefk-i dimâ itdirdiler. Ve lâkin gayret-i ilâhi şer ve fesâda cem^c^ olanları dutar ve mesâcid-i şerifeye ^c^izzet etmeyenler hor ve zelîl olur. Ve umûr-ı dünya içun ol mevâzi^c^-i mübârekeye dolub ihtirâm itmeyenler felâh bulmaz ve hayır görmezler. Ve li-hazâ merhûm Süleyman Bey Âsitâne'ye varub, kapuçu başıyla geldikten sonra, ol evbaşa baş olanların cezaların Koca Ömer Paşa virdirdi.

Nâbî:
Çok görmüşüz zevâlini gaddâr olanların
Hengâm-ı fıruhtunda dil-âzâr olanların

Sabun pend itmez eser-i habes tab^c^ına
Asl-ı denî cibilleti murdâr olanların

Zilletdedir karârı eğer sağ olarsa rah
Kütâh olur hayâtı sitemkâr olanların.

Sâl-ı merkûmda Koca Ömer Paşa Van'a geldi. Ordusuyla çayırda oturub etraf beyleri muhâfazaya gelmek içun buyruldular gönderdi. Hoşab Beyi Şemseddin hayli asker ile gelub çayırda kondu ve Pesyân Beyi ile da^c^vası olub ihzâr olunmak ister iken, Paşa huzûrunda ba^c^zı nâ-pesendîde vaz^c^ı olub sâbıku'z-zikr Abdullah Paşa'nın dahi yoluna asker gönderub gâret ittirdüğünden Ramazan-ı şerifin yedinci dûşenbe günü **[112]** merkûm beyi otak önünde Ömer Paşa katl itdirdi. Askerine firâr ve fetâret düşüb ordusu yağma olundu. Paşa-yı müşârunileyh bu nâm ile cevânib-i erba^c^ada dâsitân oldu. Ve mehâbeti memâlik-i Kızılbaş'a tezelzül saldı. Târih-i merkûm da mezkûr Paşa mukeddemâ Süleyman Bey vak^c^asında câmi^c^-i şerife cem^c^ ve eykâz-ı fitneye sebeb olanları teftîş idub sağdan Şatıroğlu İbrahim Ağa'yı ve Kâtib Kasım Efendi'yi ve Recep Çavuş'u ve soldan Nalband oğlu Abdulkâdir Ağa'yı ve Çerağ oğlu Mustafa kethüdayı üç ay kal^c^ada hapisden sonra Cumâdü'l-uhrânın üçüncü Çihârşenbe gicesi boğdurub Çerağ oğlunu ıtlâk itdi.

Bin doksan altı (1685) Zi'l-ka^c^de'sinin nısf-ı Cum^c^a gününde ^c^âlim-i rabbani ve fâdıl-ı samadânî muâllim-i Sultanî eş-Şeyh Mehmed Efendi eş-şehîr bi'l-Vanî ^c^âzim-i ^c^âlem-i cinânî oldı. Erkân-ı devletin mühîn-i dîn-i devlet olanların iğvâsıyla Rebih bozgunundan sonra Burusa'ya nefy olunmuş idi. Ânda medfûn oldu (rahmetullahî te^c^âlâ ^c^aleyh ve şekere sa^c^yehu ledeyhi).

Ol günden sonra bi-hikmetillahi te^c^âlâ revâç ve revnâk kalmadı. Ve devlet nizâm-ı evvelin bulmadı. Tokat müftüsü Rızâî İshak Efendi (rahimetullahi te^c^âlâ) Vanî Efendi'nin vefâtında rumuzlu bir latif mersiye dimişdir. Ba^c^zı ebyât-ı **[113]** pür-nükâtı budur.

Nazm:
Gelmedi ol zât-ı âlî himmete
Bir ser-i mû denlu dünya kıymete

Ger felek bin devr dönse bir dahi
Nâil olmaz böyle şirin sohbete

Bâr-ı gamdan yüklenür âher göçer
Kim gelurse bu sarây-ı mihnete

Ey dirîğâ şems-i ᶜilmin gaybeti
Büsbütün dünyayı saldı zülmete

On birinci yüzde dehrin yok yüzü
Nısf-ı sâni hâmisi bedre yete

Vanî-i fâzıl rızâ-yı cumᶜâda
Gitmesi tarih-i rihlet-i cennete.

Sene 1096

Bin doksan yedi (1686) Şevvâl'inin âhiri çihârşenbe kuşluğundan sonra Süleyman Bey Paşa Çayırı'nda Bedlis hakimi Nuh Han'ın çadırından çıkub atına binerken yıkılub gerdan-ı şikest oldı. Hânesine götürdüklerinde âhirete gitdi. Ecelsiz kimse olmaz ve hiç bir nesne mevte mâniᶜ olmaz. Ol bey çok beliyye ve mehâlikden halâs olmuş merd iken böyle az nesneden helâk oldu. Nefsinde bir zâbit ve fukarâya hâmi ve yaramazın cellâdı kimesne idi. Andan sonra kul tâifesi tarîklerinden çıktılar. Ve hâriçten Kürd ve Türk karışub ocaklar bozuldu. Güya zabt u rabt anınla gitdi. Ve ağalık umûru hetm olub nihâyete yetdi. Ve hikmet ile *hetm-i Van* ânın fevtine tarih düşmüşdür. Hudâ-yı müteᶜâl ânın ve ancileyin dîn ü devlet gadri olan **[114]** zâbitlerin ruhların şâd eyleye.

li-muharririhi:
Çünki ağa-yı muhterem Süleyman Bey
Ecel âvâzesinden işitdi nidâ

Kuş-ı cana irişdi hâtifden
Hetm-i Van deyu bir harîk sadâ.

Bin doksan dokuzda (1687-1688) Gazi Sultan Mehmed bin İbrahim Hân maᶜzûl ve karındaşı Sultan Süleyman padişah oldu.

Târih-i mezkûrda vâli-yi Van sahibü'l-ᶜizz ve'l-ihsân hazinedâr Ali Paşa (ᶜaleyhi'l-mağfire mâ yeşâ) Bedlis'i muhâsara itmiş idi. Ol sebebden ki Bedlis Hânı Gılmân-ı Van mevâciblerinin edâsına mümânaᶜat eylerdi. Ol esnâda Van Kalaylı Ahmed Paşa'ya ve Erzeni'r-Rûm müşârunileyh ᶜAli Paşa'ya ihsân olunmağın merkûm muhâsara eyyâmında Kalaylı Ahmed Paşa cedd ve sürᶜatle Cidde'den gelub Bedlis Kalᶜası'na çıkdı. Hân'a iᶜânet ve asker kaldır deyu ᶜAli Paşa merhûma buyuruldu. Ve Van Kulu'na ısdâr ve ihânet eylediğinde Paşa-yı müşârunileyh Erzeni'r-Rûm'a teveccüh ve Van Kulu dahi Van'a ᶜavdet ve Kalaylı Paşa'yı Van'a koymamağa ᶜahd ve ᶜazîmet itdiler. Sene-i mezbûre Safer'inin on beşinci Cumᶜa günü Paşa, Van'a bir saᶜat karîb İskele Karyesi'ne geldi. Mukaddemâ karşısına adamlar gönderdiler. *Sizinle imtizâç olunmaz. Padişâh-ı ᶜâlem-penâh hazretlerine iᶜlâm olunub haber gelmeyince şehre girme,* didiler. **[115]** İsgâ itmedi ve giden resûllere eziyet kıldı. Pes ahâli-yi Van'dan ᶜâkibet-endîş olmayanlar rûz-ı mezbûrda çıkub menzil-i mezkûrda Paşa'yı karşulayub ceng ve gâret ile geru döndürdiler. Paşa Bargiri'ye vardıkta bu cânibde ᶜulemâ ve ᶜukelâ cemᶜ oldılar. Paşa'ya adamlar gönderüb Van'a getürdüler. Ve gâret olan envâlin istirdâd ittiler. Van'dan maᶜzûl olub gitdikden bir müddet sonra mezkûr paşa mühre nâ'il ve vezîr-i aᶜzâm oldı. İntikâm sadedine düşünce sadâretden ᶜazl olundu.

Bin yüz (1689) Zi'l-kaᶜde'sinin yirmi sekizinci Salı günü Van Vâlisi Kâtil Hasan Paşa sağ ağası Camuscı-zâde Mehmed Ağa'yı ve sol ağası Şaᶜban Ağa'yı ve çavuşlar kethudası Caᶜfer Ağa'yı Erdemid Karye'sinde ziyâfete götürüb katl eyledi. Anların yanınca olan ve hevâdârlık hevâsı ile laf

uran gürûh-ı tâbe nefer heman kamçıya kuvvet şehr-i meferr buldılar. ᶜÂkil olan bundan ᶜibret alub hakda hükkâma itâᶜat ve sû-i karînden ve erâzil-i etbâᶜdan be-gâyet nefret itmek gerekdir.

Bin yüz bir (1689) Muharrem'inin evâhirinde Van müftüsü Saru Ömer Efendi'yi ve Hüsreviyye müderrisi Hamza Efendi'yi ruhları şâd ve kabirleri rahmetle âbâd olsun. Mezkûr paşa bölük gönderdi. Müftünün hânesinden getirüb sarayında altı [116] gün habs itdi. Sonra ᶜulemâ ve aᶜyân ricâları ile ıtlâk eyledi. Ammâ verese-i enbiyâ olan ᶜulemâ inkisârı ol paşayı rezil-i rûz-kâr itdi. Bin yüz iki (1690) Rebiᶜü'l-evvel'inin yirmi birinci Cumᶜa günü salât-ı fecrden sonra Van'da arz hareket eyledi. Bi-kudretillâhi teᶜâlâ. Adilcevaz'da ᶜazîm zelzele olub çok binalar hedm ve helâk-ı nüfûs oldı. Sâl-i merkûm Receb'inin nısfı rûz-ı Cumᶜa Van sahrasında ᶜazîm sel seylân idub bağçelerde çok maᶜmûru virân itdi.

Bin yüz üçde (1691-1692) Sultan Süleyman misâfir-i ahiret olub karındaşı Sultân Ahmed ibn-i İbrahim Hân nâil-i saltanat oldu.

Bin yüz altıda(1694-1695) Sultan Ahmed dünyadan rıhlet idub birâder-zâdesi Sultan Mustafa ibn-i Mehmed Hân câlis-i serîr-i saltanat oldu.

Bin yüz on bir (1699) şehr-i Rebiᶜü'l-evvel'inin yirmi sekizinci Çehârşenbe gününün zevâli vaktinde küsûf-ı şems olub bir buçuk sâᶜat mümtedd ve baᶜzı seyyâre zâhir oldu. Memâlik-i maᶜmûre-i Osmaniye'de küsûf ve istiskâ ve bunların emsâli umûr imâmetine her diyarda câmiᶜ-i kebîr hutebâsı me'mûr oldıklarından ol rûz-ı ᶜibret endûzda ehl-i Van Paşa Çayırı'na cemᶜ olub bu fakîr iki rekᶜat namaza imâmet itdi. Ve âfitâb-ı ᶜâlem-tâb ol girdâbdan rehâ-yâb [117] olunca duᶜâ ve tezarruᶜ olundu. Hudâ-yı mennan hâyırlar ihsan eyleye amin. Mekr-i mesâib-i din ve devletten ol rûz iki musibet zuhûr ve bürûz itmiş. Biri müceddid-i din-i Muhammedî Sivas müftüsü Tefsirî Mehmed Efendi (ravvehalehu teᶜâlâ ruhehu ve efâza ᶜâleynâ fütuhehu) rihâl-ı ᶜulûm ve fazilet-i birle mahmil-i bend-i

ahiret olduğu ve Betlis dahi Komansa(?) Kalᶜası eman ile küffâr-ı bî-imana teslim olunduğudur.

Gerçi Şems ve Kamer'in küsûf ve hüsûfları ᶜibâdı tahvîf ve istiğfâr ve tevbelerine tenbih içun olduğu hadis-i şerifde mübeyyendir[110]. Ve lâkin bunun emsâli haller ancileyin günlerde zuhûr itmek yine ol tenbihe te'kid-i nebih olduğu muᶜayyendir.

Nazm:
Tevbeye gel aklın eğer var ise
Aybını gözle hünerin var ise.

Nazm:
Ömr âfitâbı irdi ecel mağribine yâ ilah
Bi'l-emn ve'l- hidâye icᶜâl gurûbuna.

Bin yüz on beş (1703-1704) de Ebu'l-Nasri'l-Gâzi Ahmed Han İbnü'l-Gazi Mehmed Han (dâme nasrehu ilâ nihâyet-i zaman) karındaşı Sultan Mustafa ᶜâzlinden sonra zinet-bahş serir-i saltanat-ı Âl-i Osman oldu. Ol eyyâmda Âsitane-i Devlet'de cemᶜiyyet olub, Sultan Mustafa'yı (tâbe serâhu) saltanatdan maᶜzûl [118] ve Feyzullah nâm şeyhulislamı iki oğlu ile maktûl itdiler. Ol fitne-i ᶜuzmâya sebebiyet töhmeti ile hezârân kimesne kimi nefy, kimisi katl olundu.

li-Muharririhi:
Ne fetretler ne ibretler olubdur bin yüz on beşde
Nasihat ᶜibret alsun her görenler böyle devrânı

Zamane görüşünden gâfil olmaz kim ki âkîldir
Kimi güldürse bir sâᶜat hemişe ağladır ânı.

---

[110] Güneş ve Ay tutulmalarında kılınması sünnet olan *Küsûf ve Hüsûf* namazları ve bu sırada yapılması gereken dua ve ibadetler için bakınız; Abdullatif ez-Zebidî, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Tercüme; Ahmed Naim, III, Ankara 1985, 312-350.

Ol şeyhulislâm (rahimehüllahül ᶜallâm) mühikk ve mühakkik ve fünûn-ı şettâda musannif ve müdakkik kimesne idi. Mazlûmen şehid olub makbûl-ı Rabb-ı mecîd olduğu mercûdur. Ve lâkin bu kazaya uğraduğu hemân etbâᶜının umûr-ı ᶜörfiyyeye ihtilâtları ile kesret-i tamaᶜ belâsından oldu. *Nefsimizin kötülüklerinden ve kötü ᶜamellerimizden Allah'a sığınırız.*

Bin yüz yirmi (1708) de ᶜulemâya ikrâm ve ᶜâmmeye inᶜâm sahibi Vâli-yi Van Çerkez Mehmed Paşa (nâle mine'l-hayri mâ yeşâ) bâ-fermân-ı ᶜâlî elviye beylerinden mutiᶜ olanları sâhibü'l-irfân Bedlis Hâkimi Mehmed Said Hân ve Hizan Hâkimi Şehid Murad Hân gibi ümerâyı getirub Van'ın aşağı bedenlerin ve yukarı kalᶜasın tamamen taᶜmîr itdirdi.

Bin yüz yirmi üç (1711) de Vezir-i aᶜzam Baltacı Mehmed Paşa Moskov keferesi üzre taᶜyîn olundı. Kral-ı bed-faᶜâlın bir müddetden beru gelüb Âl-i Osman sınurunda oturub galebe sevdâsıyla mukâbele hayalinde iken bi-ᶜavnillahi teᶜâlâ **[119]** münhezim ve makhûr olub Azak ve sâir kalᶜaları alındı. Ve fetih-nâmeler gelub ehl-i İslâm mesrûr oldu.

Bu târihler esnâsında şehrimizin ᶜulemâsından çok füdelâ ki birisi feleğin sad sal devrinde ancak vücûda gelur. ᶜUlûm ve fezâil kârbânıyla mihmân-saray-ı cinân oldular. Saᶜyleri meşkûr kabirleri rahmetle pür-nûr olsun.

Bin yüz yirmi dört (1712) Safer'inin yirmi birinci leyle-i sülüsânın dördüncü sâᶜatında Yahya Efendi-zâde fâzıl-ı devrân üstazü'l-küll bi-Van el-ᶜârifü's-samedî üstadımız Çelebi Abdurrahman Efendi ishâl-ı ᶜulûm ve ᶜirfân ile mahmil-i bend-i diyâr-ı cinân oldu. (tayyeballâhu teᶜâlâ türâbehu ve ceᶜale'l-cenne me'bahu heştâd sâl) Bir pîr-i pür kemâl idi. Evkâtını dekâik-i ᶜulûma sârıf ve fünûn-ı müstaᶜmelede istikâmetle ᶜârif olmağın yalnız bi'z-zât telâmizinden müftü ve müderris ve bu mertebelere irişmiş yirmiye karîb ᶜâlim cenazesinde hâzır idi. Ve rûz-ı mezbûrda bi-kudretillahi teᶜâlâ baᶜde'l-defn yer debrendi. Kemâ fî yevm vefât-ı ᶜUbeydullahi'l- ahrâr ve

Sâhibi'l-mesneviyyi'l-mevlâ Hüdâvendigâr (ᶜaleyhimâ rahmetullahi'l-meliki'l-gaffâr).

Bin yüz yirmi altı (1714) Saferü'l-hayrinin on dokuzu leyle-i sülüsânın sülûs ahîrinde birader-i can-beraberim müfti-yi Van Bedreddin Ömer Efendi ᶜâzim-i cinân oldu **[120]** (ravvahallahu teᶜâlâ rûhehu ve zâde maᶜa valideyhi fî gurefi'l-cennât fütuhehü). Velâdetleri bin yetmiş dört (1664) Zi'l-hiccesinın evâsıtında olub ᶜömr-i şerîfi ᶜulûm ve ᶜibâdete masrûf ve ᶜuluvv-i himmet ve umûr-ı dinde salâbet ve gayretle mevsûf kimesne idi. Kasâid-i ᶜarabiyye nâzmında İbn-i Farız-ı sânî ve Fârisî ve Türkî ebyâtında mazhar-ı vâridât-ı rabbânî olmuş idi. Tefsîr ve hadîs ve fıkh-ı şerîfe dâir te'lîf-i nâdireleri var. *Enisu'r-Rems fî Âyeti Ceri'ş-Şems* anlarındır. Ve *Eşrefü'l-Vesâil fî Evsâf-ı Seyyidi'l-Evâhir ve'l-Evâil* ve dâhi *Tevârîhü'l-Eimme* anın müellefâtındandır. Ve *Kaside-i Nûniye*'sinden bir nice beyt teberrüken tahrîr olundu.

Nazm:

Fetehnâ bismi Fettâh li-fethi'l-hayr ᶜünvân
Şekernâllahe zâ- ᶜavnin fe-hakku'l-ᶜabdi şükrân

Teᶜallamnâ'l-fünûne'l-aşk vehbiyyen ve kesbiyyen
Kar'anâhu min üstâzin ve mâ sehvün ve nisyân

Müftün bi's-saᶜd ezmânu ve haze'l-vaktü irbân
Fakîrü'n-nâs hayrân ganiyyü'n-nâs sekrân

Tamesseknâ bi-hablillahi hazâ ᶜurvetün vüskâ
Tavekkelnâ ᶜalellahi fe-niᶜme'ş-şey'u teklân

Elâ büşrâ lenâ yâ maᶜşere'l-İslâm iz künnâ
Li-dâᶜin ümmeten levlâhu mâ li'l-kevni imkân

Resûlün ismuhu Ahmed nebiyyun kadruhu emced
Halîlun hulkûhu esᶜad mine'l-hallâk burhân

Fe-yâ Rabbe'l-verâ innâ ᶜabîdun cüd binâ verham
Meᶜâsînâ kesîrun lâ lehâ addün ve hüsbânü

Ve nercüllâhe gufrânen li'zenbi'n-nâzimi'l-Vanî
Ve li'l-eslâf ve'l-ahlâf mimmen fihi imân.

[121] Tamam kaside altmış bir beyitdir. Latîf tağazzülü var. Ve Fahr-i ᶜâlem (sallâllahu teᶜâlâ ᶜaleyhi ve sellem) hazretlerinin hilye-i şerîfleri ol nazm-ı münîfde münderic olmağla şedâid ve beliyyât defᶜ içün ve husûl-ı merâm niyyetine okumak ve dinlemek ve götürmekde te'sîr-i ᶜazîm var. Ve bir müsâfir berr ve bahrde götürse asla zarar görmez. Ve aᶜdâ askerine karşı okunsa münhezim olurlar. Ve her bâbda havassı bî-hadd ve bî-hisâbdır. Ve *Kaside-i Hâiye*'si ki, iktizâ-i eyyâm sebebiyle Feyzullah Efendi içün ki, Devlet-i ᶜAliyye'de Şeyhu'l-İslâm idi. Tahrîr eylemişdi. Altmış beyitdir. Ol dahi tamam belâğat üzre rumûz ve nükâtı müştemildir. Anın ebyâtındandır.

Nazm:
ᶜİlim kervanları etraftan onun eşiğine doğru yola çıktı
O'nun eşiği basılan yer olarak devam ettiği halde ziyarete gelenleri yüceltti.

Ve bu ebyât dahi ânlerin güftâr-ı kerâmet âsârındandır.

Nazm:
Günahları af edici Allah'a hamd ettik.
Sıkıntıları defᶜ eden Allah'a şükür ettik.

[122] Ol zât südde-i simâtın mersiye ve târîh-i vefâtı bu fakirin kalemi ile böyle nazm ve tahrîr olundu.

li-Muharririhi:
Revnakı gitdi âh dünyanın
Kalmadı iᶜtibârı akrânın,

Ey gönül bu cihânda neylersin
Gitdi nûru çû çeşm-i giryânın,

Dilî nidem çû kalmadı dil-dâr
Nitmeli cânı gitse cânânın,

Kime dil-dâresin bu ᶜâlemde
Kalmağa bunda var mı imkânın,

Bestekâre neden olur çare
Nerden olâ derde dermânın,

Uçtu elden hümâ-yı devlet vay
Bûm-i vahşet dutuser eyvânın,

Bu fenâ dârına ğurur olmâz
Yok bekâsı bu dûn-i devrânın,

İstinâdın Hüdâ'ya mehâkimdir
Vechi yokdur gönül bu şekvânın,

Ki hüdâvend-i melce-i züᶜafâ
Rahm ider hâline zaᶜîfânın,

Lâkin ey cân zarûri gamlar var
Ciğerin yandırır müslümânın,

ᶜÂlimin fevti mevt-i ᶜâlemdir
Cebri olmaz bu kesr-i kübrânın,

Sülmetü'd-dîn musîbetü'l-İslâm
Didiler nâmına bu hüsrânın,

Ağlasûn inlesûn bu derde Cihân
Dîde döksün demîyle bârânın,

Hemdemim hâldâşım karındâşım
Mecma^{c}ı bu dil-i perişânın,

Hayfa der-i dâ driğ gitdi Ömer
Hasreti haşre kaldı hicrânın,

[123] Müfti-i Van ibn-i mevlâ Nuh
Bir ^{c}imâdıydı belde-i Van'nın,

^{c}İlm u ^{c}iffet metânet ve himmet
Cümle zâtında cem^{c} idi ânın,

Neşr u te'lîf ve nazm u fetvâda
Revnakıydı ricâl ve büldânın,

İ^{c}timâd itmeğe şeri^{c}atla
Mislini görmemişdi devr ânın,

Sa^{c}yi meşkûr ve hatırı mesrûr
Ecri mevfûr olâ o yektânın,

Ruhu Cennet'te şadumân olsun
Lütfüne mazhar ola Rahmân'ın,

Dahil-i Cennet ola (1126) tarihdir
Fevtine ol ferîd-i ^{c}irfânın.

Bin yüz yirmi yedi (1715) de Bedlis Hâkimi sâhibü'l-^{c}irfân Mehmed Said Hân ve Hoşab Beyi Zeynel Bey ^{c}azl ve

yerlerine âherleri nasb içun üzerlerine sefer olunmağa müekked ve mükerrer fermânlar vârid oldu. Ve lâkin Van askeri ittifâk ve Kürdistan itâ^{c}at itmediler. Vâli-yi Van Bayburt'lu Murtaza Paşa imtisâlen li'l-fermân Bedlis niyyetiyle Tatvan nâm mahalden revân oldı. Asker kalîl olmağla bir kaç gün meksden sonra Bedlis'e itâ^{c}at mektûbları irsâl olunub bi-hasebi'l-iktizâ ^{c}avdet olundu.

HARB-I YEZÎDİYÂN DER SAHRÂ-YI CÂNİK BÂ -VANİYÂN

li-Muharririhi:
Hüsn-i tedbîr ile tevekkülden
Kimse ömründe olmadı gamnâk

[124] Olmasa ittifakı bir kavmin
Olur a^{c}dâ elinde cümle helâk.

Bin yüz yirmi yedi (1715) Şevvâl'inde Canik Muhârebesi vâki^{c} oldu. Sâl-ı merkûm Şevvâlinde merhûm Murtaza Paşa kal^{c}a-ı Hoşab teshîri içun makarr-i iğvâ olan Abâğâ nâm mahalde Yezîd-i pelîdin evvela kahr ve tedmîrleri kasdı ile Bargiri yolundan teveccüh eyledi. Ammâ çi fâida asker-i Van tamâm gitmedi. Ve sonra giden yetmedi.

li-Muharririhi:
Memleketler harab ider iki hâl
Hâne kî dizer biri, öbrü ihmâl,

Kimde h··bs-i derûn hiyanet var
Akibet ol seyr o payımal-ı zevâl.

Meğer mûkeddemâ anlara Van'dan haber gitmiş. Ve ehl-i fesâd bunda kalanların ^{c}inâd kemrin(?) berketmiş. Hoşablı dahi Yezid'in bütün asker-i şeytan-rehberin önce salub dört bin

mikdârı süvarisiyle gerdâr ile pünhân karşu gelmişler. Paşanın kapu halkı ile Van'dan varan asker dört yüz elliye ancak bâliğ olurdu. Çıkdıkları günün üçüncü günü şehre altı sâᶜat Canik nâm karye ile Bedhaşân karye beyninde merkûm Ekrâd Yezîd-i bed-nihâdın cerhacı idub asker-i İslâm üzre gafleten hücum ve hamle ve ᶜazîm mukâtele itdiler. Bu cânibden dahi baᶜzı dilaverân-ı Van şir-i jiyân gibi hücûm idub, Yezîd'in gürûh-ı mekrûhun rû-gerdân ve cenk-âverlerin [125] hâk ile yeksân itdiler. Ve lâkin bizim askerden dahi kâdı niyâbetiyle varan Yekçeşm Kürd Abdullah Efendi ve Katibü'l-yemîn Ahmed Efendi ve merhûm Saru Müfti'nin birâder-zâdesi sahibü'l-hayr el-Hac İbrahim ki, Van'da Dizmân Süleyman Ağa Mescidi'ni Cumᶜa Câmᶜi yaptırmışdı. Ve sâirleri şehîd oldular. Hudâ-yı müsteᶜân râhmetiyle ânları şâdu-mân eyleye. Paşayı dâhi müteᶜaddid mecrûh ve esir idüb Bedhaşân'da beylerine götürdiler. Ammâ bir kürk ilbâs itdirub heman ol gün askere gönderdi. Bu vakᶜanın ikinci günü Van'da kalan ve infirât iddiasın kılanlar bu fakiri ve faziletli Osman Efendi'yi iᶜtizârnâme ile şehre getürmek içun paşaya karşu gönderdiler. Varub Göçeni nâm karyede mülâkâtdan sonra paşa baᶜzı vekâyiᶜ ve ahvâli kendü lisânı ile rivâyet eyledi. Böyle hiyânet ve bu mertebe şenâᶜat fetihden bu zamana gelince olmamış idi.

li-Muharririhi:

Rûz-i isneyn nısf-ı şevvâl-i şerîf
Gam-fezâ günlerde eyyâm-ı harîf,

Yüz yirmi yedi binden sonra sâl
Zâhir oldu ol şenâyiᶜ böyle hâl,

"İtdi gafletden nice şerler şurûᶜ
Pür-nifâk olmakdan âfetler tulûᶜ,

Tâğî olmuşdu yezidî sekleri
Bir bahâne oldu şerre begleri,

[126] Gice gündüz nehb u gârat sefk-i dem
İtdiler, artdı şekâvet dem be-dem,

Haklarında emr-i âlem imtisâl
Kalᶜ kamᶜıçün vürûd itdi misâl,

Ol pelîd üzre varılmak iktizâ
İtdi varıldı bi-fetvâ-yı Hüdâ,

Cünd-i şeytân daha kaldırdı ᶜalem
Ehl-i İslâm'a kati kıldı sath,

Çıkmadan asker tamâmı Van'dan
Ol Yezidi şiddet-i tuğyândan,

İki menzil gelüb itdiler hücûm
Kurb-ı şehre füc'eten ceng-i rücûm,

Cânik'in düzünde bu kerb ve belâ
Oldu sahrâ sanki deşt-i kerbelâ,

Dâmen-i kûh-ı Bedhaşân lâle-zâr
Hûn ile taşları oldu laᶜl-dâr,

Pirlüdan paşaludan düşen şehîd
Altmış üçdür cümle maktûl-i Yezid,

Molla Abdullah yek-çeşm ᶜulûm
Olmuş idi cinsine ᶜayne'l-fühûm,

Maᶜrifet-i yemmî yemînin kâtibi
Hacc İbrahim hayrâtın âbı,

Neslinin mümtâzı çavuş-ı yesâr
Yerlülerden bist u heft olur şemâr,

Namdârân-ı dindârân haciyân
Nazeninler vardılar sûy-i[91] cinân,

Oldular zulm ile maktûl Yezid
Versun anlara Hudâ ecr-i şehid,

ᶜÖşri ancak var idi gulemân-ı Van
Kim o cenk içre bulundular ᶜayân,

Anlarında esp-i lağır bî haber
İçlerinde ceng idici elli er,

Neylesünler leşker-i aᶜdâ-şirâr
Hep ᶜadüvv-i müslimîn dört bin süvâr,

[127] Gerçi bir kaç kimsemiz oldu şehîd
Erdi paşaye cerâhatlar şedîd,

Lâkin oldı ânların zikri cemîl
Umarız Mevlâ vire ecr-i cezîl,

Gayret-i dîn ola bu günler berîd
Kahrolub bula cezâlar ol Yezîd,

Hak teᶜâlâ bab-ı lütuf ide küşâd
Bu diyare vire adl u ittihâd,

Kavmimiz insâf ide dil-saf ola
Tâib ola mazhâr-ı eltâf ola,

Yoksa deryâ-yı gazab eylerse hoş
Sadmet-i kahr-i ulûhiyyet hurûş,

[91] Buradaki "suy" kelimesi "sui" kelimesi ile karıştırılmaması gerekir. Suy: Taraf, cihet, yön anlamına gelir. Sui: Kötü anlamına gelir.

Cümle olur garika-i bahr-i belâ
Nik u bed aᶜlâ eğer ednâ olâ,

Ağalarla kethüdalar-ı nâmdâr
Cenge ikdâm itdiler bi'l-ızdırâr,

Şirnir gibi tiğ-i abdâr
Çektiler ânları kıldılar tebâr,

Hak teᶜâlâ yüzlerin ide sefîd
Olalar dünya ve ᶜukbâda saᶜîd,

Fâikü'l-akrân Ahmed Beg yemin
Şîrdâr-ı evvel nâmdâr-ı ehl-i din,

Anlara gösterdi dâd-ı kâr-zâr
Dahi Yusuf Ağa maktûl-i yesâr,

Sağ bölüğün kethüdası şir-dâr
Eyledi cengine tahsîn-i rüzgâr,

Aldı anlardan şecâᶜat-ı kâfi
Dost ve düşman söyler oldu nâmını,

Şehsüvar-ı arsa-i nân ve niᶜam
Şahbâz-ı evc-i ihsân ve kerem,

Nâmdâr-ı vakt Mahmud kethüdâ
Hayırda ola muᶜᶜni ol Hüdâ,

Ol veliyy-i niᶜmet olsun dâsitân
Ta kıyamet nik-i nâm ile ᶜayân,

[128] Olsa kendü gibi üç dört şir-i nir
Ol Yezid olurdu hep zir u zeber,

Bir ᶜacâyib ittifâk-ı nüktedir
Dört dahi olsa olur bu nükte dûr,

Anınçün geldi hâtıfdan nidâ
Derd ile tarih Mahmud kethüda.

Ve'l-hâsil Paşa Van'a ᶜavdet eyledi. Sözünde sâbit ve bir metin adam idi. Bu vakᶜadan mukaddem fesâd-engîz olanlara esefâ itmediği gibi, sonra dahi meşreblerine müsâᶜde itmedi. Mecrûh oturur iken bir Cuma günü baᶜde salâti'l-Cumᶜa bu fakiri götürüb dedi; *Bu gece rüyada gördüm, beni bir kimse arkasından götürüb gitdi. İki kimesne dururlar idi, anların yanına iletdi.* Sual itdim, *beni götüren kimdir?* Didiler, *Hz. Osman'dır* (radiyallahu teᶜâlâ ᶜanhu). Bu fakirden taᶜbîr istedi. Hayr ile te'vîl itdim. Bir miktar tefekkürden sonra didi: *Bunun tabiri budur ki, aᶜdânın hilâf-ı inhâsından yarın başıma bir yakası kirlü adam gelür. Amma Rabb-ı teᶜâlâ hazretleri bunlara layıkların vire. Bizden sonra gelen vâlileri görüb bu halk kadrimi bilsunler. Vallahu teᶜâlâ aᶜlem fi'l-vâki.* Mûceb-i ihtilâl olanlar mukaddemât-ı kâzibe tertîbi ile devlet-i ᶜaliyyeye mahzâr itmişler.

(Farsça Nazm Tercümesi):
Arzuhali kanımla yazdığımı hatırlıyorum
Yapma etme ki, arzuhaller bir şey yapmadı o da boşa gitmesin.

[129] Sâl-ı merkûm Zi'l-hicce'sinin beşinci günü Ballu Mehmed Paşa'nın mütesellimi İsmail Ağa gelüb, ol sâᶜat Murtaza Paşa'yı kalᶜa-bend ittirdi. Yâran-dâşı Silâhor Frenk Abdullah Ağa gelüb Camuscu-zâde Defterdâr Halil Ağa'da misâfir oldu. Paşa'nın katline fermân olduğundan mâh-ı merkûmun yedinci çiharşenbe günü kalᶜada katl olundu. Ve malı Beytü'l-mal'a zabt olundu. Mezkûr Silahor'da Halil Ağa'nın dahi katline fermân olduğundan mâh-ı merkûmun,

yedinci çiharşenbe günü kalᶜada katl olundu. Ve malı Beytü'l-mal'a zabt olundu. Mezkûr Silahor da Halil Ağa'nın dahi katline ferman olub, eceli hânesinde mihmân imiş. Bin yüz yirmi sekiz (1716) Safer'inin on üçüncü Perşenbe günü anın dahi başı sarayda kesülüb Murtaza Paşa'nın başıyla Asitâne'ye irsâl olundu.

Nazm:
Dayanma çerhâ her ne kadar üstüvâr ise
Yirin, efendi, altı da var üstü vâr ise.

Pend-i sûd-mend isteyen hükkâma hakda itâᶜat idüb biri birine umûr-ı dünya için ᶜadâvet itmesun ve ᶜâkibet-i ahvâlı fikr itmeyub dünya-yı gaddâra tekyelenmesun.

Nazm:
Merhamet umma gönül bu girdiş-i bîdâddan
Kimse maksûd almamışdır bu harâb- âbâddan.

ᶜUkelâ-i ehl-i ᶜirfâna zâhir ve nümâyândır ki, bu eyyâmda olan evzâᶜin cümlesi şerᶜ-i şerîfe mutâbık olmaduğından mâᶜadâ vilâyet nizâmına dahi muvâfık değildir. Nakz-ı ᶜahd ve hulf-i vaᶜd ve kizb ve iftirâ ve sâir zemîme ve fücûrlar şâyiᶜ oldu. Emr ve nehîyde ᶜâlimler ᶜâmmi ve aᶜyân olanlar zalemeye [130] muᶜîn ve hâmi oldular. Fe-neᶜûzu billahi min şurûr-i enfüsinâ ve min seyyiâtı aᶜmâlinâ. Fukârâya feryâd-res yokdur, hallerîn hükkâma ᶜarz itmeğe komazlar. Sitem-i ateşe yanmış bir hafif arzuhale zafer bulsa ahvâlini ᶜaks iderler. Elinden şekvâ itdiği zâlim-i hâkim yanında veli idub bu mazlûmu divâne ve deli dirler. Ve hükkâm başda ve işde olanlara kapılmak ve bi'l-cümle ısğâ idub ânlerın ihtiyarınâ kanâᶜat itmek sezâ-vâr değil iken ol müfsidlere iᶜtimâd idub fukarânın bi'l-külliye hânesin harab ve berbâd iderler. Bu zamane halkı dahi âlâm-ı rüzgârdan ᶜacib ᶜilletlere giriftâr oldular. *Bir müddet bu vilayet harab olur,* sözü lisânlarında

evrâd-ı şeb u rûz oldu. Ve bir vakit dahi ah bize bir Hülâgo, ah bir levendi çok hâkim deyu du^{c}â ider oldular. Hikmet-i Hudâ ile istedikleri cümle hüveydâ oldı. Kaht ve galâddan harâb ve zulm ve nifâk ve belâdan virân ve yabâb olmağa yüz dutdu. Ve hükkâmda merhamet kalîl olub levend-i sitem-i peyvenden itdiği ve ideceği şenâyi^c dahi zaman-ı Timur'da zuhur itmemiş idi. *Tembellik sürüyor, çoban uykudadır, sürü başıboştur ve kurtta hazır bekliyor.* Ehl-i ^{c}irfâna ^{c}âkibet miratında böyle harekâtdan hüsrân-ı nümâyân olduğu içun, ba^{c}zı nesâyihi müştemil vâkı^{c}ât-ı zaman nazm ile tahrîr ve beyân olmuş idi. Tenbîh ve tezkîr içun **[131]** bunda dahi tahrîr olundu.

li-Muharririhi :
Ba^{c}de hamd u şükr Hallâk-ı cihân
Hem tahiyyât-ı resul-i ins u cân

^{c}Ayn-ı ^{c}ibretle bak ey cân ^{c}âleme
Gör neler gördün irişdin ne kereme

Ol Hudâ'nın fi^{c}lî bî çün ve çıra
Hikmetin izhâr ider her mâcerâ

Enbiyâ gönderdi cümle hayr u şerr
Fark olundu kalmadı reyb u keder

Bu tasarruflar bu etvâr-ı cihân
Kudretinden her biri bir dâsitân

Bende bilmez gerçi kâr encâmını
Lîk saymak farzdır fercâmını

^{c}Akl u dîn ehli olur pür i^{c}tibâr
^{c}Âkibet ahvâlini eyler şimâr

Âh kim eyyâm-ı pür âlâmdır
Vaktimiz bir şüphelu eyyâmdır

Ey diriğa-i ehl-i ilmin râğbeti
Kalmadı halk içre ^{c}ilmin izzeti

^{c}Âlimi sevmezler illâ ki ^{c}avâm
Tab^{c}ına göre meger diye kalâm

Düşme koşma söz mizâcı söylesin
Kendunü herkesle yeksân eylesin

Gerçi artar ra^{c}betin ^{c}inde'l-kibâr
Lâkin olur hâyme-i dîn râhnedâr

^{c}İlm bilmekdir değildir okumak
^{c}İlm zarfına ^{c}amel lâzım komak

^{c}Âlimim demek âmelsizdir hatâ
Bir mecâzî iddi^{c}âdır iddi^{c}â

^{c}Âlimin sözüne etmezsen ^{c}amel
Resmimiz kânûn dirsin ey değel

Bir musîbet derde uğrasan eğer
Yine ^{c}âlimlerden istersin zafer

[132] Gelunuz mâ-beyne bir imdâd idin
Dirsin dermân idin irşâd idin

Ammâ istersenki şer^c-i Mustafa
Tab^{c}ına uygun ola ey pür-cefâ

Kazım-ı gayz ve def^c-i şehvet hûbdır
Hilm ve sabr itmek kati merğûbdır

Müslümânlığın ölübdür ey Âtâ
Aciğin gelince ya acınca tâ

Bir münâfik bir müdâhin olsa ger
Ânı eylersin işinde râhber

Bunu bilmezsin delil olsa gûrâb
Menzil-i tabi^c^lerin olur harâb

Fâzl-ı ^c^âlim oldı tab^c^iyyet sana
Yok nazar-gâhice bir hakdan yana

Hak kelâmı sana mihnetdir harc
Hakka giden kimseye dersin hemec

Böyle böyle gitdi ^c^ilm u ^c^âlimân
Doldu meydan mashara ve câhilân

Bir musibet hod vefât-ı fâdilûn
Gitdi bu günlerde nice kâmilûn

Her biri ser-defter-i fazl u ^c^ulûm
Her biri gavvâs-ı deryâ-yı fuhûm

Şehrimizde her biri yed-i berhemâ
Rahmetullahi ^c^aleyhim dâimâ

Bir alây dilsiz ağızsız kalmasun
Devr-i cevr ile elemle dolmasun

Gaflet ile kimimiz sekrândır
Fakr u zilletle kimi hayrândır

Eyleyin arslanları rûbe-mizac
İhtiyâç oldu cihânda ihtiyaç

Merhâmetler eyleye Rabb u ilâh
Vire semt-i muhlîse bir doğru râh

Bu diyârı bir tecellâ eyleye
Fazlına lâyıkları i^c^tâ eyleye

[133] Yok ta^c^allüm hâli mekteb medrese
Kalb-i tâlib doldu fikr u vesvese

Neylesun kalmadı esbâb-ı neşât
Ma^c^rifet pazarı götürdü bisât

Varmaz oldu cami^c^a ehl-i namaz
Kılmıyorlar sıdk ile hakka niyâz

Bu salat ve bu ^c^ibâdet bu siyâm
İsmi kaldı söylenur beyne'l-enâm

Her biri ya^c^ni kemâl üzre değil
Cümle emr-i zi'l-celâl üzre değil

Şer^c^ ve sünnet defterin tay itdiler
Kaldurub bid^c^atları hay itdiler

Menzil-i fussâk ma^c^mûr ve küşâd
Oldu ^c^âlem lehv ile mesrûr ve şâd

Dinlemezler olmazsa tanbûr-i bûr (helâk)
Okusan meclisde tevrît u zebûr

Va^c^z ve nasha eylemezler i^c^tibâr
Kıssa-hân cem^c^ olurlar bî-şimâr

Sem^c^ kılmazlar ezan Kur'an ile
Saz olanda gûş iderler cân ile

Ve ay sayıldı me^{c}âsiler mubâh
Emr-i m^{c}arûf nehy-i münker gitdi râh

İrtişâsız işe kılmazlar kıyâm
Fikr olunmaz var ceza yevmel-kıyâm

Kâılar hırsızlığıyla sâbıkâ
Mahfî eylerlermiş ahz-i irtişâ

Şimdi deh yek deyu te'vilât ile
Âşikâre oldu tezvîrât ile

Göklere çıkmakda feryâd u figân
Ez fakîr ve ez za^{c}if ez ^{c}âcizân

Da^{c}vet-i mazlûmi ref^c eyler gammâm
Sine sine zâlimin olur sihâm[1]

İhrâz it ah-ı mazlûmândan
Red olunmaz cânib-i rahmândan

[134] Dinleniz ey kavm-i gaflet-i perverân
Böyle kavmi kahreder Rabb-i cihân

İhtiyâre pire ra^{c}iyyet kalmadı
Merhâmet yok tıfla şefkât kalmadı

Nân nemek kadrin bilur az kaldı az
Saklamaz oldu zamanda kimse râz

[1] İşarettir, Camiu'l-kebir'de Taberânî rivayet ettiği Hadis-i Şerife ki buyurdu: "-*İttekû da^{c}vete'l mazlûm fe-innehâ tahmilu ^{c}ale'l-fihâm, "Yekûlu Allahu te^{c}âlâ ve izzetî ve celâlî, le-ensurenneke ve lev ba^{c}de hîn"* (Müellife) Zülme uğrayanın (mazlûmun) bedduasından sakınma konusunda yukarıdaki hadisin çeşitli varyantları rivayet edilmiştir. Hadisin genel anlamı; *Mazlumûn bedduasından sakının*... Bu hadis ve varyantları hakkında bakınız: Muhammed el-'Acluni, *Keşhu'l-Hafa ve Müzilu'l-Elbas*, I, Beyrut 1351, 39.

Ağniyâda merhametden şemme yok
Dillerinde lütf ve ihsân sözü çok

Hep kerem ehli galat-bahş oldular
Anın içün halk serkeş oldular

Bed-asl ihsânın ile bed olur
Asl-pâke lütf idersen ^{c}abd olur

Şol ki iyilik bilmez itmez şükr-i nâs
Ni^{c}met-i Mevlâya da kılmaz sipâs[1]

İtme küfrân eylesen bir yahşi fikr
Olur ol küfrân ziyânda iki küfr

Bir fakire kıl kerem dirsen eğer
Ol ganî söyler cevab-ı pür-zarar

Halkı yağmâ mı idersiz ey keşî
Güç ile olur mu hiç ihsân işî

Yahşi olsa ol fakir ol nâ tuvân
Ana da virirdi mevlâ rızk u nân[2]

Böyle der bu sözleri küffâr-ı dâr
Bilmez ihsânda nice esrâr var

Ol Hudâ'nın bî-aded nimetlerin
Bunca lütf u devlet ve izzetlerin

[1] *Lâ yeşkurullâhe te'âlâ men lâ yeşkuru'n-nâs* hadisine işarettir (Müellif). Sipas kelimesi teşekkür anlamına gelir. Yukarıdaki Hadis'in manası: Allah'a şükretmeyen, insanlara da teşekkür etmez.

[2] Telmih ve işarettir. Bu ayet-i kerime mefhûm-ı şerife *Kâle'l-lezine keferû li'l-lezine âmenû enu^{c}imû men lev yeşâallahu et^{c}ameh* (Müellif). Manası: Kâfirler mü'minlere dediler ki; Allah'ın dilediği takdirde bol bol rızıklandıracağı kimseyi doyurmak bizim mi işimiz. (Kur'an,Yasin/47)

ᶜAynına almaz yine şekvâ ider
Azacık noksanını belvâ ider

Harç ider nâ-hak yere malın hebâ
Masrafım çok deyub eyler iştikâ

Akçe pulun oğluna huddâmına
Nisbet eyler yahud deyn devvâmına

Yaᶜni ki olmaya bir ehl-i imtizâç
Ânâ derdin ide ᶜarz-ı ihtiyâç

[135] Lîk fahr eylerse ger ᶜünvân ile
Sallanur Kârun ile Hâmân ile

Vaᶜdeye eyler vefâ ehl-i sefâ
Hulf-i vaᶜd olur cefâ ender cefâ

Dimeden iş işleyendir merd-i tâm
Dirse itse merd nâkıs ona nâm

Söylese itmese zen, bil ânı zen
Dise itmese olur nim zen

İden istihkâk içun ifnâ-yı hâl
Kaldı ayaklarda zâr u pay-mâl

Taşradan gelse eğer bir ecnebi
Kürd-i nâdân ola yâ Türk-i gâbi

Anı şehzâde sanurlar bu Ali
ᶜİlm ile yâ zühd ile Hızır ve Veli

Çıksa bu günlerde deccâl-ı şedîd
Ana tapmazlarsa pes gayet baᶜîd

Halk ister şöhrî kesb-i iştihâr
Baᶜzılar itdi tebeddüle şiᶜâr

Baᶜzılar hilm ve ᶜibâdet hacc ile
Baᶜzılar fazl ve fesâhat lecc ile

Cümleye mevlâ hulûs ile ᶜamel
Vire taklîd ola tahkîke bedel

İᶜtibâra geldi her beyhûde dûn
Ehl-i arz han-ı mezelletde zebûn

Olmayan erbâb-ı mansıb kullanur
Türlü nâ-hemvâr yollar telenür

Böyle tedbîr böyle iş böyle cevâb
Nice kılmaz ᶜâlemi birden harâb

İtdiler İskender'e bir gün suâl
Az zamanda nice büldân böyle hâl

Yer yüzün cümle müsahhar eyledin
Düşmana ᶜayşi mükedder eyledin

Didi itdim kâre erbâb-ı ihtiyâr
Virmedim nâ ehle mansıb hiç kâr

[136] Anın içun var mülkümde nizâm
Söylenur bu nâm ilâ yevmi'l-kıyâm

Şimdi vâliler kuzzât-ı bî safâ
Müstahak erbâba eylerler cefâ

Hubb-i mâl ve havf-ı şirretdir sebeb
Ki anlara manzûr olur her bî edeb

Ah kim erbâb-ı dâniş bâ kemâl
Hâk üzre meskenetde pür-melâl

Gussa-i gayretle giryân oldular
Ateş-i fakr içre büryân oldular

Bil kabûl itmez bu hâli Zü'l-celâl
İştikâmız ol Hudâ'ya küll-i hâl

Yok safâ-yı vakt hiç bir fertde
Söylersin her biri bir derdde

Kalmadı bir meclis-i envâr-bahş
Yokdur ey cân merdum-ı esrâr-ı bahş

Doğru bu kim kâbiliyyet kalmadı
Kimsede bir hüsn-i niyyet kalmadı

Gerçi baştandır bu güne ihtilâl
Doğrulur hâl inşaallâhu te^c^âlâ

^c^Asrımız da hâl-i dilden bâ-haber
Az kaldı bir sadîk-i hoş nazar

İnkisâr ehline bir hâtır nevâz
Nûr-ı ^c^irfân ile ehl-i imtiyâz

Mustafa Paşa hafidi kâm-kâr
Ol Mehmed Bey ferîd-i rüzgâr

Var ise şimdi odur zeynü'l-beled
^c^Ömrü olsun ^c^izz ve devletle ebed

Ol veliy-i ni^c^met ve ^c^âli himem
Dâyim olsun hayr ile beyne'l-ümem

Verd-i kalbî salmasun eyyâmdan
Tab^c^-i pâkî dûr ola âlâmdan

Ba^c^zı ahbâb-ı sa^c^âdet yâb var
Evliyâ-yı ni^c^met ve âlî tebâr

[137]Cümlesi olsun Hüdâ'ya ber-murâd
Her dü ^c^âlem olalar mesrûr ve şâd

Seyyahâ bilen fazilet rağbetin
Gadr ile içen şehâdet şerbetin

Bende-i muhtâc Mahmûd kethüdâ
Mağfiretler ânâ çok kıl ey Hüdâ

Fazlına yokdur Hüdâ'ya intihâ
Rahmetindir ehl-i cürme müntehâ

Mevce-i deryâ-yı rahmetden ^c^abîd
Ey kerîm olmazlar asla nâ ümîd

Yine geldim söze dinle ey hümâm
Kalmasun kalbinde ğamlardan gümâm

Bul muvâfık kıl münâfıkdan hazer
Bedlere yar olma ey cân-ı peder

Olmaz oldı dost düşmandan temyiz
Anın içun hor olur merd-i aziz

Derd-i dil dil-dâre şerh olmak gerek
Her kişi akrânını bulmak gerek

Olmasun nâ-merde merd olan celis
Uygun ister sana olanlar enis

Sûret-i insanda çok hayvan olur
Heyet-i ^{c}ârifde çok nâdân olur

Kimi insan görünür hınzırdır
Kimi hârdır sûreti tezvîrdir

Gerçi mesh olmaz bu ümmet sureti
Lîk kalbi mesh olur hem sîreti[1]

Sûrete bakma sakın tezyinden
Sen Hüdâ-bîn ol sakın hod-bînden

Sözde sabit merdim kâmil-i âyar
Can feda eyle bulursan bî şümâr

Hurda-bîn olma işinde dostun
Degme ^{c}aybına bakılmaz dostun

^{c}Aybsız yâr isteyen kalur vahîd
^{c}Aybdan âdam olur mu hiç b^{c}aîd

[138] Kimya dehr içre sâdık yardır
Vuslatı fırsat firâkı nârdır

Hatırın açub hoş-âmed söyleyen
Sana düşmandır mizâcın gözleyen

Dost odur ki sana doğruyu diye
Ol değil ki sana doğrusun diye

Bu sözü bizden mukaddem ehl-i hâl
Tecrübe idub dediler bî melâl

---

[1] Bu mefhum Tefsir-i Celaleyn'de "*fe innehu âsimun kalbuhu*" tefsirinde mesturdur (Müellif). Manası: ...bilsin ki onun kalbi günahkardır (daima vicdan azabı çeker). *Kur'an*, "Bakara", 283. Celaleddin Suyuti, *Celaleyn Tefsiri*, I, İstanbul tarihsiz, s. 45.

Yahşî günde dost olan çokdur sana
Dost odur düşen günü dostun âna

Yemek içmek dostu mânend-i meks
Cem^c olub tatluya eylerler heves

Başa gelse bir muhâlif rüzgâr
Her biri bir yana olur tarumâr

Hep erâzil-perver oldular bu nâs
Nef^{c}i anlardan iderler iltimâs

Hurmayı hâr muğeylandan ^{c}aceb
İder mi âkil olanlar hiç taleb

Ehl-i şerrin def^{c}i lâzımken sanâ
Niçun eylersin şirâre ittikâ

Yola anlarla sürersen kârını
Neyledin nâmûsu netdin ârını

Bu zaman etbâ^{c}ına itme gurûr
Mâl u câha aldanub itme sürûr

Cem^c olan başuna başın aldırır
Mâla hırsın ^{c}izzetinden saldırır

Künye oldu ^{c}âleme ebu'l-fenâ
İbn-i Âdem künyesidir ebu'l-cefâ

Fâniden umar mı hiç kimse bekâ
Hem cefâdan umulur mu hiç vefâ

Mesned-i gafletde olma tekyedâr
Gözün aç olmaz bu ^{c}izzet pâyidâr

Kerem olur mu her zaman pazar-ı zülm
Yanına kalmaz senin âzâr zülm

[139] Niçun eylersin dili dilden cüdâ
Sırrını kalbinde bilür ol Hudâ

Yani kalbinle lisânın bir gerek (bize)
Fikr ile dilde beyânın bir gerek

İttifâk ile cihân teshîr olur
İftirâkından kişi tahkîr olur

Ayru düşse küsufunda gürk[92] alur
İstikâmetden çıkanı merg[93] alur

Ayrılan noksan olur rüsvâ olur
Katre katre cem^c olur deryâ olur

Merd olan olmaz refikinden cüdâ
Zen dahi olsa anı görmez revâ

İttifak içre olur her feth-i bâb
Kıl ^{c}amel vallahu a^{c}lem bi's-sevâb

Bu halâyik şimdi bir haslet bulub
Bu ^{c}aceb ânınla hem rağbet bulub

Bâ külli işler sûret-i hakdan gelur
Söylese inkâr-ı mutlakdan gelur

Düşmanınla rûz u şeb cevlân ider
Sonra dostum der sana deverân ider

[92] **Gürg:** Farsça kurt, canavar demektir.
[93] **Merg:** Farsça ölüm demektir.

Sa^{c}y ider katline dek kardâşını
Düşman ağzına atar yoldâşını

Sen ^{c}aceb ana inanmış yarsın
Gör ne denlü gâfil ve bî-arsın

Kâni ^{c}aklın kâni gayret kâni ^{c}ar
Sen teni bî-^{c}ar kimse kanda var

Büyüğe ^{c}izzet itâ^{c}at sende yok
Küçüğe şefkat ri^{c}âyat sende yok

Gice gündüz zikr u fikrin güft u gû
Hep ^{c}abes söz zemm ü gıybet herze gû

Göhçe da^{c}vâ kılursun gâhice
Fi^{c}le gelmez fikr kıl bir gâhice

Nefretin var kurbdan ebrâr ile
Cem^c olursun günde yüz eşrâr ile

[140] Dem urursun dürlü hezeliyâtdan
Dinlemezsin ^{c}ilimden âyâtdan

Âhiret tedbirine nisyânsın
Bak nice müslim nice insânsın

Nâdir oldu şerm kalmadı hayâ
Zulmet aldı dilin yoktur ziyâ

Bu revşle din gidub dünya gider
^{c}Âkil olan bu sözü hoş derk ider

Padişahın kuluyum hak bendesi
Hem resûlün ümmeti efgendesi

Dirsin ve da^c^vâ kılarsun rûz u şeb
Hiç birinin emrini itmezsin taleb

Zî sefâhât zî hasâret zî cefâ
Râzı olmaz bunlara ehl-i vefâ

Kişi ekdüğün biçer dirler işit
Al nesâyih ululardan bir iş it

Mest olan içer garâmet ^c^âkibet
Şerr eken biçer nedâmet ^c^âkibet

Kala^c^-i şer^c^in koparan taşını
Verir yerine evvel başını.

Böyle işlerde hasâret görünür
Derd-i zahmet dürlü afet görünür

Bunların sonu helâk u ızdırâb
^c^Âkil isen kıl bu işten ictinâb

Kârhâne sahibi yokdur meğer
Seni dutar dutmasan pendi eğer

Sanma ey ^c^âşık bu sözler tezkiye
Nefsime ola temeddüh-i tahliye

Vasf-ı hâl vâki tibyândır
Hâli fehm itmez kişi nâdândır

Gözde ^c^illet olsa görmez âfitâb
Sinede olsa maraz bilmez hitâb

Hep marazdır hep garaz beyne'l-enâm
Şehrimiz eyyâmımız bulmaz nizâm

[141] Fi^c^limizdir fitne ve şerre sebeb
Görünce gelmekde âsâr-ı gazab

Bizi tutmuşdur bu keyfiyet gider
Lîk gitdi sem^c^imiz gitdi basar

Görmez oldı gözümüz noksanları
Goş kılmaz goşmaz bürhanları

Ah kim bâd-ı firâk esmekdedir
Hemdeminden hemdemi kesmekdedir

Cem^c^ ider bu dehr-i ^c^işret gösterir
Ayırır hasretle ^c^usret gösterir

Hayf kim hep gitdiler ferzâneler
Kalmadı gamhâr olan merdâneler

^c^İzzet ehli nâmdârân gitdiler
Yerlerin gür zen gibiler netdiler

Mülkü yakdı sarsar-ı zulm u tebâr
Ehl-i diller gönlü oldu tarumâr

Beynimizde var şıkâk ve var nifâk
Cehd çok esmez nesîm-i ittifâk

Bir taraftan ^c^asker kahd u galâ
Gelmeli oldu belâ üzre belâ

Dem urur hubb ve meveddetden yana
Muhtekîr hem habbe göstermez sana

Aldı ekrâd dahi dört etrafımız
Gör mahşeri böyle hâl eslâfımız

Çıkdı elden ittibâʿ ve maʿdelet
Anlara meyl itdi ehl-i memleket

Kalmasun nân dîyânı dirdi cihân
Şimdi cümle sözlerimiz nân u nân

Kesbimizdir böyle hâl-i aʿmâlimiz
Dönmeyince fiʿl dönmez hâlimiz[1]

Ah kim dâd olmuyor dâd ehline
Kuş urulmaz şimdi feryâd ehline

Derd çok dermânı yok yokdur tabîb
Ola mı bir merd-i dîn perver-nasîb

[142] Şevk-i şerri gülistân-ı ʿayşden
Ayura nûşu zehirlü nîşden

Dest-i mazlûmu duta dem-sâz ola
Ehl-i hak hâl ehline hem-râz ola

Kaldıra Şerʿ-i Muhammed rü'yetin
Okuda insâf u ʿadlini âyetin

Sâye-i lütfunda muhtâç u fakîr
Emn ü rahatla bulalar dest-gîr

Olalar dest-i sitemgerden halâsı
Başlarına bulalar cây-ı menâsı

Yoksa yakar cümleyi nâr-ı sitem
Nestağisullahe min mahfe'l-kerem

---

[1] Bu, ayet-i şerife mefhûm-ı şerifine işarettir. *İnnâllahe lâ yugayyiru mâ bi-kavmin hatta yugayyuru mâ bi-enfüsihim(?)* (Müellif)

Defʿ-i münker dîl ile ʿâlimlere
Vâcib oldu kahr ile hâkimlere

İtseler defʿinde zerre iğtifâl
Ol mezâlim anlaradır ol vebâl

Umarız kim ol kerim ol kâr-sâz
Çâre-sâz ola bu derde çâre-sâz

Çünki bunca ihtilâl itdi zuhûr
İttifâkı buldu bu sözler südûr

Derd-i devrân şemmesi oldu beyân
ʿÂrife âzdan olur çoklar ʿayân

Derd var bu sinede deverân ider
Yandırır cân u ciğer büryân ider

Söze tahrîre gelür bi'l-ıztırâr
Hayurlusu olmakdır isem tevbe-kâr

Tevbeye gel dergeh-i Gaffâra gel
Nâdim ol cân ile istiğfâra gel

Tövbe yâ Râbb hatâ takrîrine
Hâtıra semʿa kalem tahrîrine

Yâ mucîbe'l-ʿabd Gaffâre'z-zünûb
İstecib fadlen ezil ʿanne'l-ʿuyûb

Nahnu garrkî fî-bihâri'l-dehşeti
Kad fukidnâ fî-kıfâri'l-vahşeti

[143] Boynumuzda maʿsiyetlerden resen
Hâlenâ havvil ilâ hâlin hasen

Sinemizi kineden pâk eyle sâf
Ente Mevlâ neccinâ mimmâ nehâf

Dilimiz hıfz eyle fuhş u herzeden
Vahtimi'l-ᶜömre bi-imânin hasen

Hem habîbine salât ile selâm
Âline ashâbına eyle temâm

MAKTEL-İ YEZİDİYÂN VE İNTİKÂM-I ŞÜHEDÂ-İ VAN (ᶜaleyhimü'r-rahme ve'l-gufrân)

li-Muharririhi:
Söyle ey bülbül-i ᶜacâyib-i dâsitân
Ta ki açsun dürlü güller gülistân

Çün mukarrerdir ᶜivazla intikâm
Nekbeti giceler bulur iyliği dayim râsitân.

Bin yüz yirmi sekiz (1715-1716) Muharrem'inde Ballu Mehmed Paşa Yezîd'e zehr-i intikâm işrâb idub diyâr-ı dûzeh-karârların harâb itdi. Mîr-i mîrân-ı mumâileyh Van mansıbına gelür iken târih-i mezbûrda gayret-i dîn u devlet zuhûr idub Van askeri umumen Bargiri'de istikbâline varmağa buyuruldu gönderdi. Asker-i Van (*nasarahumullahu teᶜâlâ bi'l-hayri fî külli âvân*) Yezîd-i pelîtden ahz-ı intikâm tâlib ve cûyân olduklarında bi'l-cümle ittifâk ile revân oldular. Ve kullarundan gayrı cânında gayret olan yiğitler dahi kemer-i hamiyyet-i der-meyân idub gitdiler. **[144]** Kürdistan'dan kimseye haber gitmedi. Ve kul beylerinden asker taleb olunmadı. Ancak Ahlat ve Adilcevâz ve Erciş askerinden gayret-i cinsiyyet hasebiyle kârvân-ı ceyş olanları gelub dilâverân-ı Van dahi Ağbulak nâm karye sahrâsında paşa-yı mumâileyhe mülâki oldular. Yedi binden mütecâviz asker ile Yezid'in Abağa nâm diyâr nikbet-i medârlarına deryâ misâl akın idub ele giren Yezid'i taᶜme-i şemşîr-i ab-dâr ve menâzil-i belâ nâzillerin tahrîb ve tarumâr itmekle şurûr ve şekâvetlerinden ᶜibâd ve bilâda te'min ve Cânik Sahrâsı'nda tuğyânlarından şehid olan müslümanların hüzünlerine teskîn hâsıl oldu. Ol günler şiddet-i şitâya vâkiᶜ olub Demirkapu nâm mahalle varınca ol dâr-ı tuğyânı harâb ve vîrân itdikden sonra Hoşab cânibine teveccüh olundu. Mahmudî'den bir fert zâhir ve nemûd olmayub kura ve kasabâtların tahrîb ve ekrâd-ı şekâvet-nihâde tamâm-ı tahvîf ve terğîb virildi. Ol berf ve bürûdet hengâmı erbaᶜîn eyyâmında otuz gün mikdârı bu asker-i nusret-rehber ol diyârda safâ ve selâmetle devr ve güzâr idüb bir kimsenin burnu kanamayub mansûren ᶜavdet itdiler. Kûhistânî olan ekrâda padişâh-ı nusret-bünyâdın şevketini bildirüb paşa-yı müşârünileyh Hudâ-yı şemşîr ile devâbb-ı ekrâda zimâmların buldurub ve bu idâre-i diyâr-ı Acem'i tezelzüle salub İran ve Turan'ı doldurdu. Rivâyetdir ki, iki binden mütecâviz nefs taᶜme-i şemşîr ve dağlarda **[145]** savukdan helâk-pezîr oldu. Paşa bu fakîre ol muhârebeyi takrîr itdi. Ve bu lafz ile didi ki: *bi-ᶜavnillâhi teᶜâlâ murâdım ırk-ı Yezid'i katᶜ ve şakâvetlerin bi'l-külliye kamᶜ idi. Ve lâkin gaddârlar hilâf-ı delâlet itdiler. Bizi Bargirî'den aşırub ol kavm-i gümrâh'ın üzerlerine götürmediler ve hıyanetle haber gönderub istiᶜâze işitmiş şeyâtin gibi anları kaçırdılar. Umarım ki evvel-i bahârda ol şâkilerin nokta-i vücûdları hakk olmak müyesser ola. Hele Yezid olmak üzre bin kadar pelîdin başı kesildi ve riyâ olmasun dört yüz elli mikdarı kelle getürene bahşiş virdim,* didi.

Nazım:
Hiç ᶜâlemde iş tehî olmaz
Sanma kim kimse itdiğün bulmaz.

Ve lâkin taᶜyin olunan mahalle cizye verilmediğinden ehl-i harbden olmak zuᶜmuyla baᶜzı Nasârâ zımmîleri katl ve

çok nisâ ve sıbyân esîr kılındı. Hudâ-yı Mennân hazretleri sâdır olan nâ-meşrû^clara ^cafv ve gufrân idüb ba^cde'l-yevm bu diyâr-ı behcet ^cünvânı ve bi'l-cümle ehl-i hak ve ehl-i imânı şürûr ve şenâyi^cden hıfz ve emânında saklaya amin.

Mezkûr Mehmed Paşa bir ^câlî himmet ve cesûr kimse idi. Yezîd'in ^cırkını kesüb serkeşleri teshîr ve bu diyârı fitne ve fesâtdan tathîre niyeti var idi. Ve ^cilletli olanlar leyl u nehâr havfından mahfî ve bîmâr idiler. Ve lâkin *izâcâe't-takdîr batale't-tedbir* fehvâsınca paşa-yı mezkûr bu diyâra marîz geldi. Ve Salhor'da ve mu^cammer kimse idi. Sâl-ı mezbûrun Rebi^cü'l-ahırında Van'da misafir-i ahiret oldu. (*rahimehullahi te^câlâ*)

Nazm:
[146] Erenlerden çû meydân ola hâli
Pelenk olmuş görürsün her şifalı

Ol eyyâmda evbâş-ı ekrâd baş kaldırmağa bünyâd itmek istediler ve mağlûb oldukları mücerred paşadandır zannetdiler. Van ejderleri ittifâk ve ittihâd idüb birbirine muhâlif olmayub terk-i ^cinâddan dahi olduğun bildiler.

Nazm:
Senin güzelliğin, herkesin kabul ettiği gibi, bütün güzelliklerini örtmüştür.
Evvet ittifakla güzelliğin dünyayı tutacaktır.

Merhûm paşanın vefâtında nice bir gün sonra Mahmûdî'nin sâbık beyleri İbrahim Bey'in Van'dan Vastan'a varmak ^cazimetini bilmişler. Hoşablu yine Yezîdisin pişrev idub kat^c-ı tarîk niyetiyle şehre karib Erdemid Dağı'na dek geldiler. Mir-i merkûmun mürûruna mâni^c olmak hevâsıyla Van'dan ahz-ı intikâm sevdâsına dahi uğramışlar. İttifâken ol günlerde Van'a ittifâk rüzgârı esti. Ve menâsıb sevdâsıyla ihtilâl-engîz olanların hevâsın kesti. Başlarının mensûbu ve ma^czûlü hazır bulunan yoldâş ile fi'l-hâl suvâr ve cânib-i a^cdâya ^cazim-i şikâr

oldular. Erdemid kurbunda Nîm nâm karyelerinde merkûm Mahmûdî askerin târumâr ve müslümânların ba^czısı esîr ve Yezidlerin ta^cme-i şemşîr abdâr itdirüb himayeten ardlarınca varmayub Van'a ^cavdet eylediler. Ve getürdükleri esîrlere ilbâs-ı hil^cat idüb yine Hoşab'a gönderdiler. Ve bu babda dahi Mahmûd Kethudâ nâmdârlık hakkını edâ eyledi (*rahimehullahu te^câlâ*). Asker-i mezbûrdan firâr idenler Hoşab'da ancak **[147]** soluk aldılar ve ehl-i insâfları ba^cde'l-yevm Van bahâdırlarının mürüvved ve minnetlerin bildiler.

Nazm:
Yamânlık yahşîlik keyfiyetin fehm eyleyen ^câkîl
Yamânlık idene yahşîlik itmezse yamân eyler.

Ma^clûm ola ki, Hudâ-yı müte^cal hazretlerinin her işde nice hikmeti ve her umûrda çok tenbîh ve ^cibreti vardır. Vüs^cat kadrini bilmeyen darlığa düşer ve rahatlık şükründe olmayan meşakkât çeker. Her şey hilâfıyla bilinür. Ve her hâl zıddı ile anlanur.

Nazm:
Kadrini bîmâr bilür sıhhatin
Müflise sor lezzetini devletin.

Bu eyyâmda nice nakâyıs peydâ ve ne kadar fetâretler hüveydâ oldu. Üç dört seneden beru kaht u galâ ciğerleri kebab ve âfet-i zûlm ve belâ ma^cmûreleri harâb itdi. Halkdan basâr ve basîret ve kimsede nazâr-ı ^cibret kalmadı. Hikmet-i Hudâ ile bir hayret-i hüveydâ olmuşdur ki bi'l-cümle fehm ve idrâkdan kalmışuz. Bunca nekâyis ve melâl ve uğradığımız şedâid-i ahvâl cümle bizim nefslerimizden ve yaramaz a^cmâlimizdendir.
Kur'an-ı ^cazîmü'ş-şânda bu kelâma şâhid ve burhân vardır. Bu derdin devâsı ve bu ^cilletin şifası hemân teveccüh-i bâb-ı gaffâr ve cümle günahlarımıza tevbe ve istiğfârdır (*Yesserenâllahu te^câlâ ve iyyâkum bi-fazlihi ve keremihi*).

Merhûm Murtaza Paşa eyyâmında ᶜavâmın hevâmmı didiler ve arzu idüb dilediler ki, [148] *Bize kapısı mükemmel ve levendi çok cebbârlıkda ekmel paşalar gerekdir.* Pes devlet-i ᶜaliyyenin semᶜine irişdi ve murâdları müyesser oldu. Didikleri vâliler gelüb dîn bilmez ve merhâmet kılmaz levend ve kesret-i etbâᶜ sitem peyvende mâil oldular. Ahvâliniz bu mertebeye irişdi. Hazret-i ᶜAlîm ve ᶜAllâm hüsn-i hâl ve hayr encâm rûzî kılâ ᶜamin yâ sâmiᶜe'l-enîn.

İş bu sâl-i ferzende hâlde mukeddeme-i noksân bir hüsrân-ı ᶜacibü'ş-şân nümâyân oldu ki fetihden beru ile'l-ân görülmemiş idi.

Bin yüz yirmi sekizde (1716) sâbıkâ Ser-Çeşm Hüseyin Paşa'ya Van Beylerbeyliği verildi. Kırk bayrak levend ile gelüb Van'a duhûlünden bir gün mukaddem muhtasar alay ile istikbâline varan aᶜyânın baᶜzılarını silah ve libâsların levend hezelesi yağma itdiler. Baᶜis budur ki levendin bir mikdarı menzil-i merkûdan ayrılub Molla Kasım nâm tekyede şeniᶜ teᶜaddi ile konmak isterler. Tekye şeyh-zâdeleri mudârâ ile müdâfaᶜa iderler. Ol hezelenin meşreblerine muvâfık olmaduğundan paşa'ya gelüb şekvâ ve nice bühtân ve iftirâ itdiler. Paşa dahi bilâ tefahhus şeyh-zâdeleri getürdüb der-zencir eyledi. Yarındası gün ocak ağaları baᶜzı ihtiyârlar ile muᶜtât üzre karşu çıkub istikbâl selâmına dururlar iken mezkûrları zencirde piyâde gelür gördüler. Mâ takaddümden kul ta'ifesinin hiç biri bu keyfiyet ile [149] giriftâr olmaduğundan cümle taᶜaccüb itdiler ve *şevketlü padişâhımızın dahi kullarına böyle ihânete rızâsı yokdur* didiler. Amma alayın girisünde devrân-ı neferâtın nev-sâlleri tahammül idemeyüb mahbûsları zencirden çıkarub aldılar. Pes bayraklara gelür iken pinhânı haber gitmiş. Anlar dahi yek-ser hücûm ve fücceten Müslümânlar üzre hamle idüb mukâteleye başladılar. Bu tarafdan büyükler cenge izin virmeyüb *murdâra mudârâ* denilmişdir deyu savaşdılar. Ve lâkin levend irişüb tenhaladuğu Müslümânı soyub ᶜüryân itdi. Baᶜdehu aᶜyândan baᶜzı celâdet sâhibleri fâikü'l-akrân Mehmed Bey ve nâmdâr-ı zaman Mahmud Kethüdâ ve İbn-i Nuᶜmân

Hasan Ağa ve bunlar ile niceleri paşanın karşusuna varub: *Ey devletlü bu işlere iznin var mı şevketli padişâhdan bize gazâb mıdır* didiler. Meğer paşanın dahi bu taraf gibi hadiseden haberi yoğimiş. Levend-i habâset-i peyvendin hadesinden zuhûr itmiş. Kendü dahi ᶜazîm tereddüde düşmüş hele mezkûr aᶜyâna teselliye ve mülâtefet ile gelüb İskele Karyesi'nde nüzûl itdi. Ol sâᶜat alınan eşyanın reddine tenbîh olunub hâzır bulunanların malı virildi. Ol gün ve ol gice paşa ordusu ᶜazîm-i ruᶜbe düşüb Kalaylı Paşa Vakᶜası gibi olmakdan havf itdiler. Devletden Mehmed Ağa nâm bir vezir ağası bir paşa ile bir husûs içun Van'a gelür idi. Paşa musâlaha içün anı şehre gönderdi. [150] Gelub ᶜulemâ ve aᶜyân ile müşâvere ve müceddeden istikbâle çıkılub paşaya varılmak ricasın eyledi. Amma gönüllüyân-ı Van-ı suht-ı bünyâd râzı olmayub tekmîl-i namus içun giden malı istirdâd istediler. Fi'l-hakîka müddeᶜâlarında sebat müyesser olsaydı. Mukeddema noksan görülmez ve bâb-ı hüsrân böyle açılmazdı. Ancak yine başlarından ihtilâl olub maksûd-ı gayret-nümûdlarına müsâᶜade olunmadı. Eyyâm-ı Ramazan olmağla halk perişân ve hayrân yine istikbâl ile paşayı getirüb matlûbları pes-i perde-i nisyân ve indâhte-i vâdi-i keselân kılındı.

Serdâr olanlar diyânet-kâr ve re'y-i sâyib-i birle sözünde pâyidâr gerekdir. Muttalik ehl-i İslâm husûsen hükkâm-ı zevi'l-ihtirâm tamaᶜ-ı hâm sebebiyle dü rûy ve dü kelâm olursa mebgûz-ı Hüdâ-yı ᶜallâm olub zelîl-i enâm olduğundam mâᶜada hâdim-i nizâm olurlar.

Sâl-ı merkûmda rikâb-ı hümâyun kaymakamı Çelebi Yusuf Paşa Van'a vâli oldu. Celb-i mâl ve keselde kemâlinden vilâyete ihtilâl geldi. Ve hemân ol günlerde tohum-ı melâl ekildi. Nuh Ağa-zâde sabıkan ᶜazabân ağası olan Mehmed Ağa'yı bilâ fermân sağ kola fücce'ten ağa eyledi. Merhûm Mehmed kethüdâ-zâde Ali Ağa [151] maᶜzûl olub elinde müteᶜaddid fermânları var iken kendü hali ile hânesinde oturdu. Tekrar Hüseyin Paşa'ya Van virilüb Melek Ahmed Bey nâm mütesellimi geldi. Mezkûr Ali Ağa'nın istiᶜdâdını ve elinde olan

senedâtın görüb yine sağ kol ağası itdi. Mumâileyh Yusuf Paşa ma^czûlen Erzurum'a vardıkdan sonra dönüb ma^czûlen Van'da oturmağa fermân geldigünden ^cavdet idub bir nice gün meksi ^cakabince yine Eyâlet-i Van kendüsüne ihsân olunub fermânı geldi.

Mezbûr Mehmed Ağa yine paşayı itmâ^c-ı kâzibe buluşdurub hevâsına münâsib olanlardan cemm-i gafîr ile saraya varub kaftan giymeğe cebren paşadan va^cd almış. Bu taraf dahi vâkıf olub mezbûr Mehmed'in zamirinde merkûz olan ifsâd-ı memleket ihtirâzından ve hâkim sarayına teğallüb iddi^câsıyla varacak tâ'ifenin şena^câti havfinden bi-hasebi'l-iktizâ müdâfa^casına düşdiler. Pes rûz-ı mev^cûdun tulû^c-ı fecrinden sonra Defterdâr Ahmed Bey ve Mahmud Kethüdâ adamları ile varub paşanın kethüdâsı yanında sarayı muhâfaza itdiler. Mezbûr Mehmed cem^c-i kesîr alub âlât-ı harb ile müsellah saraya hücûm itdiklerinde saraydan müdâfa^ca ve iki tarafdan mukâtele sadedinde iki nefer içlerinden katl olunub me'yûs rücû^c itdiler. Tekrar paşa Ali Ağa'ya mukarrer kaftânı giydirüb hânesine gönderdi. Sekiz ay mikdârı iki tarafda ^cadâved cem^ciyeti olub vilâyete hayli halel ve fukarâ ve zu^cafâya nice nâ-sezâ ^cameller **[152]** terettüb eyledi. Ba^cdehu Arabgirli Mehmed Paşa kudûmu ile berz-i teskîn sûreti göründi. Mumâileyh Yusuf Paşa tedbîr-i nizâm ve tasarruf-ı kelâm bilür vezir idi. Amma çi fâide ^cilm ^camele gelmek gerekdir. Ve meyl-i mâl ifrâtı mâni^c-i muhsenât olmamak lâzımdır.

Nazm:
Kalb-i ^cârifde meyl-i mâl olmaz
Mâil-i mâlda kemâl olmaz.

Zamanında Kâdı Mehmed Efendi ki *türidi korkak kadı* dinmekle meşhûr idi. Rüşvet zâhire sebebiyle ahkâm-ı şer^ci tağyîre mâil olduğundan on beş gün mikdârı te'dîben kal^ca-bend itdüğü, tezyîn-i şân-ı vezâret oldı. Bu fakîrin birâder-zâdeleri mollalar üzerine bir merd-i bî-pervâ beyyinü'l-butlân nesne

iddi^câ idub ziyâde irtişâ gösterdiğinden elimizde olan sened-i hakka isğâ itmeyüb hükm-i bâtıla musırr olmağın gayret-i dîniyye hasebiyle ^culemâ-i ^cizâm ve ba^czı a^cyân-ı zevi'l-ihtirâmı cem^c ve paşa-yı müşârunileyhe inhâ itdüğümüzden te'dîb-i merkûm tertîb olundı.

Nazm:
Koyarsa kal^ca-i şer^cin taşın sehv ile bir gümrâh
Yerine ol zaman lâ-büdd bedenden başın isterler.

ZELZELE-İ ^cACÎB

Ma^clûm her bende-i agâhdır ki âh-ı fukarâ zâyi^c ve tebâh olmaz ve mazlûmlar beddu^câsı yerde kalmaz ve kul azmayınca kaza yürümez. Ya^cni Kur'an-ı Kerîm fermânı ile her kavmin rahatdan şiddete **[153]** tebdîli ve belâdan meserrete tağyîri ^camellerine göre olur.

Bin yüz otuz (1718) Şa^cban'ın yirminci gicesinin nısfında bi-kudretillâhi te^câlâ eyâlet-i Erzurum'da ^cazîm zelzele olub sabaha dek otuz def^ca en mütecâviz zemin ra^cd gibi gürleyüb hareket eyledi. Ve lâkin ^cilm ve ^cibâdet berekâtıyla dâhil-i şehirde çendân zararlık itmedi. Amma hariçde on yedi adet karye yıkılub yer ile yeksân ve iki binden mütecâviz insan helâk ve bî-cân oldu (*el-hükmu lillahi te^câlâ*). Ve ol hareket üç aydan ziyâde imtidâd buldu.

Rivâyet-i sahîhadır ki Karaarz nâm karyede bir oğlancık Bayburt'dan gelüb akrabasından birinin hıdmetkârı olur. Leyle-i mezkûrede dam altında kalduğu haberi Bayburt'dan evlerine gitdikde karındâşı gelüb altı günden sonra oğlancığı bulur. Selâmete çıkarır. Meğer ahur kapusu ardında yatmuş divar yıkıldıkda kapunun iki tarfı taş üzre vâki^c olub oğlancık ol tahta altunda henüz uykuda kalmuş ol kıyâmeti duymamış. Bidâr itdiklerinde öyle zan ider ki, davar içun uyatdılar, *öküzler nice oldu* deyub serâsime dolanur. Ve bir aher karyede Abdullah

Çelebi nâmında bir sâlih yiğidin vâlidesi çokdan mariza ve döşekden kalmağa mecâlsiz yaturken, ol gice evleri yıkılub ehl-i beyt helâk oldı. Ancak mezkûr Abdullah Çelebi halâs olub hedmâsın [154] ya^cni damı altında kalan mevtasın arayub *vâlidemiz ya nice oldu* dir iken ol hatunun harmanlar yerinden *vay oğlum vay ciğer-pârem* deyub enîn ve bukâ ile sadâsın işidir. Sur^catle yanına varır görür ki, iki üç hâneden içerü hasta ve nâtuvân kıyâma kudreti yok. Yatur iken yer oynayub bi-kudretillahi te^câlâ ol za^cifeyi bir mesafe taşra burakmış ve ayak üzre durub oğlunu aramağa düşmüş. Râvî didi ki: *Ba^cde'l-yevm ol hatun döşekden kurtulub sıhhât buldu.*

Erzeni'r-rûm Kazası'ndan Etmekçi-zâde Ömer Efendi çiftliğine varmış ol gice derûn-ı hânede uyuduğu divarlar sakf ile üzerinden atılmış ve huddâmından ekseri helâk olmuş kendüye asla zarar olmadı.

Ve bir cemâ^cat şehürlü nisâdan bir karyeye düğün içün varmışdı. Zelzele sâ^catına dek la^cb u lehv ile gice otururlar ol sâ^cat ba^czı hatunlar mâbeynlerinden kalkub salât-ı ^cişâyı kılmağa bir aher odaya varırlar. bi-kudretillahi te^câlâ ancak anlar halâs olub gelinden mâ^cada ol nisâ bi'l-cümle helâk olur. Heman gelin ayak üzre durırmuş kurtulur didiler.

Nakl iderler ki ancileyin bir ^cacîb zelzele görülmemişdi. Zeminde toprak su gibi [155] kaynar ve yukaru sıçrar idi. Ve hâneler mün^cakis olub fevki taht oldu. Allah-ı ^cazîmü'ş-şân hâfızdır. Niyâz olunur ki gazabını rahmete tebdîl idüb mü'min bendelerin husûsen bu za^cif diyârımızın emin ve böyle beliyyât def^c içun okunan böyle du^câlarımızı kabûl eyle amin.

Allahumme lâ taktülnâ bi-gadabike ve lâ tühliknâ bi ^cazâbike ve ^câfinâ kable zâlik yâ erhame'r-râhimi.

Nazım:
Söyle ey tûtiyy-i kande-i i^ctibâr
İşidenler tâ olalar hissedâr

^cÂkibet fikr etmeyen mağrûr olan

Kal^ca-i tedbîri bulmaz pâyidâr.

Bin yüz otuz bir (1719) Rebi^cü'l-evvel'inin yirmi birinci günü ba^cde'l-gurûb Arabgirli Mehmed Paşa sağ ve sol ağaları Ali Ağa ve Hasan Ağa'ya levendin koşub Camuscu-zâde Mehmed Ağa'yı alız içün hânesin bastırdı. Heman ol vakd bu diyâra şerler tohumu ekilüb ve nedâmetler biçilmek iktizâ itdi. Bu nazm-ı şerîfin fehvâ-yı ^cibret ihtivâsı zuhûr idecek oldu.

Nazm:
Kim şer ekerse, başında ve sonunda pişimanlık biçecektir.

Mezkûr Mehmed Ağa fermân ile ^cazabân ağası olub halinde oturur iken ba^czı kimseler sevdâ-yı mâl ile devlet-i ^caliyyeye sû'-i hâlin i^clâm itdirmiş. [156] Anın dahi ma^clûmu olub ağalıkdan fâriğ olmuşdu. Devlet ricâlinin dahi mübârek hisâllüsü vardır. Bu makûle işlere çendân istiksâ itmezler. Mezkûr Mehmed Ağa'nın hakkına fermân irsâl olunmuş. Ol dahi öyle mürüvvetsizliği görüb nâçâr Nuh Ağa-zâde sabıkan yeminden ma^czûl Mehmed Ağa'nın ol sâ^cat yanına firâr ve cemm-i gafîr ile hânesinde tahassün ve karar itdiler. Ve fetihden berü böyle keyfiyet ile bir kimsenin hânesi basılduğu görülmediğinden halk anlara meyildâr oldular.

Nazm:
Vakt-i zarûret çû nümâned-giriz
Dest-i bî-gerd ser-i şemşîr-i tîz.

Paşa-yı müşârunileyh ol dem divân itdi. Vakt-i ^cişâda bu fakiri dahi götürdiler. Paşa ahvâli ifâde eyledikde didim: *Bundan nedâmet râyihâsı gelür, hüsn-i tedbîr lazımdır.* Ve gönlümde itdim. *Düm-ı mârı basdınız ve şer ejderhasın uyardunuz Hudâ-yı müte^câl hayırlar vire.*

Pes iki taraf mukâtele mukaddemâtıyla bir nice gün goft u gu ve beyhûde hasbet u cû itdiler. Mezkûr Mehmed Ağaların

birisi bîm-i cândan intikâm sitân oldu. Amma sabr ile merâmından ziyâde intikâm dahi aldı. Birisi dahi iğrâz-ı fâsidesin tahmîl içün dîn u dünyayı unutdu ve bütün vilâyeti şekâvet mazennesi ve müddehim itdi. Ahir berhudâr olmayub gitdi.

Nazm:
[157] Dünyanın süsü, herkesin bildiği açık bir hikayedir.
Gör! Ateş olan gece ne doğuracaktır.

Bir seher iblîs-i pür-telbîs dâm-ı şer kurdu
Ve zümre-i evbâşın başına hâklar savurdu.

Mezbûr Nuh-zâde Mehmed Ağa hevâ-yı bagiy istişmâm ve behime-i tâb-ı kal^{c}a zabdına cerr-i zimâm itdi. Horhor üzerinde kal^{c}adan hariç taş üzerinde Kiçi Kulesi nâm tabiyeden paşa sarayına bir nice gün top ve tüfenk yağdırdı. Ba^{c}dehu koklaşub paşanın hilminden meyl-i rahiyâsı aldı. Dönüb Ali Ağa'nın hânesini toplamaya başladı. Bu sevdâd-ı sûd bulmadı. Pes enderûn-u kal^{c}aya kemend-i itma^c atdı. Bir müddetden berü kal^{c}a-i Van manzûr-ı şehriyâri olmayub yeniçerisi esâme aldıkdan sonra kal^{c}ayı hâli bırakub gitdiklerinden ancak seksen dokuz cemâ^{c}atinden kal^{c}ada on nefer erzâlden Ömer odabaşıyla kalur idi. Ve on beş nefer yerlü yamak aşağıda olub mezbûr odabaşının hıyânet havâsına ekseri tâbi^c olmaduğundan kal^{c}aya çok varamazlar idi. Ve kadîmden hisâr neferâtı aşağı şehirde sâkin olub ba^{c}zıları dahi bu fesâda kâr-sâz olanlar ile dem-sâz olduklarından dizdâr olan sadakatli İsmail Bey'in yanında kendü etbâğından gayrı kimesne bulunmayub kal^{c}a hâliyetü'l-hâliye kalmış idi. Ve mezbûr odabaşıyla Mehmed merkûm evvelden kal^{c}a zabdının **[158]** sevdâsında olub merkûmun yanında olan erâzilden bir nicesin yeniçeri idüb kal^{c}aya almışlar idi. Ve bu cümleden mâ^{c}ada harem-i kal^{c}ayı bî-gâneler zafer-yâb olduklarına sebeb-i kavi budur ki, ocakdan hariç Anteblü Yusuf nâm bir nâ-tıraşide kal^{c}aya gelmiş idi. Salyâne defterleri geldikde etrâfda olan neferât gelüb esâme alursa kendüye tama^c-ı mezmûmu kadar nesne kalmaz mazennesiyle paşa-yı mumâileyhden ribh ile birkaç akça aldı. Mizâcına uyanlara dağıdub paşadan izin ile kal^{c}ayı koyub gitdi. Paşa dahi gaflet-i hırsda bulunub mezbûr fer u câh(?) odabaşıyı ağa vekili itdi. Ve kal^{c}a-i harem lem^{c}ayı ana ısmarladı. Kal^{c}ada ağa olanlar ma^{c}zûl olduklarında yerine gelecek ağa gelüb dahil-i kal^{c}a olmayunca çıkub gitdikleri mu^{c}tâd-ı kadîme mugâyir olduğu içun ^{c}ukelâ olanlar mir^{c}at-ı kulûblarında bu işin encâmı nedâmetle ma'yûb olduğun gördiler. Hatta faziletli Vâ^{c}iz Hüseyin Efendi *böyle tedbîrin neticesi hüsrân olduğun* paşaya kerrâren ifâde eyledi. Ve *bu kal^{c}anın ^{c}adüvvi bedenden taşra belki şehrin dahilinde zuhûr ider* didi. Ve ağa-yı merkûmun gitmesine izin verildiğine vâkıf olduğum gün paşanın yanında bulundum. Bu fakir dahi söyledim. Ve Kürd Murad kal^{c}ayı serikâ itdüğün zikr idüb **[159]** bu babda nice temhîd eyledim. Hiç birin paşa isğâ itmedi. Ve böyle kelimât semt-i kabûlüne dahi gitmedi.

Nazm:
Yâ Râb mebâd-ı an ki gedâ mu^{c}teber şod
Ân hem mebâd-ı mu^{c}teberi der-beder şod.

Fehvâsınca çünkü ol nevsâl ve bed-hisâl odabaşıya müsa^{c}de olundu. Ol dâhi hâtır-ı hırâşlığa başlâyub nice kulûbe inkisâr virdiğinden mâ^{c}adâ rabaka-ı ita^{c}atdan halka-ı şekâvete meyl itdi.

Nazm:
İzâ kunte ekremte'l-kerime melektehu
Ve in ente ekremte'l-leîme temerredâ.

Merkûm Nuh-zâde mezkûr taş üzerinde hevâ-pervâz olub şehre top endâz iken iblîs ayakdâşı mensûr odabaşıyle

söyleşüb bir gün ağa-yı cedîdin kudûmuna hôş-âmed bahanesiyle iç kal^caya girdi gerçi enderûn-ı kal^ca dâhi şaki-i merkûmun elinde râyicinde olan etbâ^cı bi'l-cümle sözünde idi. Amma cebehâneye ve içerüde olan toplara zâhiren dest-rest bulmadı. Ve hâriçten ve şâhî top ve tüfenk ile ateş-bârlıkdan kasd-ı habîsine nâil olmadı. Söğütlü Mahallesi'nden kal^caya varılacak İskele Kapusu'na dek olan mahallât ahâlisini kerhen yanına götürüb ol mahâlleri zabt eyledi. Başına cem^c olan evbâş ile kendu hânesinde ve cevânibinde olan mahkemehânelerde tahassûn idüb vilâyet halkından **[160]** kendü fikr-i fâsidine uymayanlara mahfî adamlar salub terğîb ve terhîb ile teshîre başladı. Ol esnada yeniçeri ağalığıyla Erzurumlu Mustafa Ağa Van'a geldi. Evvel derdimiz topa dutulmuş dilküye döndü. Gelüb paşadan kaftân giyüb kal^ca kapusuna vardı. Şâki-i merkûmun mâni^c olan şeytânlarına mudârâ ile ta^cvizi ile içeru girdi.

Kal^cada muti^c olan Dizdâr İsmail Beg ve yeniçeri efendisi İstanbulî Abdullah Efendi ile hânelerinde mahzûn ve mağlûb oturdular. Ve leyl u nehâr şâki-i merkûmun kal^cada kalan etbâ^cından evzâ^c na-pesendide görüb hânelerinde anlardan muhasara çekerler idi. Çünki şâki-i merkûm gördi ki bu hal ile maksûd-ı habisi vücûda gelmez ve sağ ve sol ağaları Ali Ağa ve Hasan Ağa ile ita^câtda cem^c olanları bu vecihle dağıdamaz.

Bir gün Camuscu-zâde Mehmed Ağa'yı yerine cemiyyet içinde koyub kendusi bir nice hizmetkâr-ı bedkerdâr ile mezkûr yeniçeri ağasının hoş-âmedî için kal^caya çıkub kaldı. Ol sâ^cat cebhâneyi açdırub balyemez toplar ile Ali Ağa'nın hânesini döğmeye başladı. Ve babadan kalma mülk-i mevrûsi gibi kal^canın tasarrufuna mübâşeret eyledi. Mezkûr ağa ve dizdâr ve efendinin pendlerin kuş itmedi. Ve def^cine **[161]** ^cadem-i kudretlerinden anlara pervâs olmayub tarîk-i imtinâ^ca gitmedi. Erâzilden altmış nefer dâhi kadimden hüddâmı üzre ziyâde itdi ve her birine cedîd libâs-ı hazale ilbâs itdirub cephâneden birer tüfenk verdi. Bir mikdarın gürûh-ı mekrûhleri içinde karındâşı Molla Ahmed Ağa ile rabt-ı cem^ciyyet içun koyub bir mikdarın

dahi kal^caya götürdü. Şehre top urub tüfenk yağdırmağa ehl-i ^cırzı tehdîde başladılar. Bir haftaya karîb dahi iç kal^cadan leyle ve nehâr Ali Ağa'yı topladı. Hânesi mütezelzil olub Mehmed Paşa'dan mîrî tahsîli içun gelen kapucu başı Metânetli el-Hac Osman Ağa anda müsâfir idi, tahammül idemeyub Camuscu-zâde'nin hânesi hâli olmağla ana göçdüler. Ol dâhi darb-ı top ile kâbil-i sükûnet olmadı. Ve yanında olan a^cyâna fütûr geldi. Ve yoldâş neferât-ı müteferika oldı. Pes Ali Ağa dahi böyle gördü. Ve paşanın makâm-ı mağlubiyetde ehl-i şekâvete müsa^cdesin bildi. Nâçâr paşadan izin alub ol fitne zuhûrunun yirmi sekizinci sebt günü karındâşı Abdullah Ağa ile şehirden çıkub gittiler. Hasan Ağa anlara mürâfekatla varub Kirpili-zâde Van'a gelince Hoşab'da meks **[162]** itdiler rûz-ı mezbûrdan bir gün sonra şâki-i merkûm kal^cadan indi. Cemm-i gafîr ile varub paşadan sağ kol ağalığına kaftan giydi. Ve bir nice gün sonra Lûtî-zâde Yusuf Ağa'yı ke'l-evvel sol kol ağa itdirdi. Ali Ağa çıktuğından bir gün sonra Hâtem-ı nidâ Mahmûd Kethüdâ dâhi etbâ^ciyle şehirden çıkub Bargir'iye revân oldı. Rûz-i mezbûrda şâki-i merkûmun Câmi^c-i Kebîr havlusunda ^cazîm cem^ciyyet oldu. Tav^can ve kerhen ehl-i vilâyeti yığûb Ali Ağa'nın sû-i hâlin söyletdirub Âsitâne'ye ^carz ve mahzar itdirdi. Ve ol sâ^cat gönderüb Ali Ağa ile birâderinin ehl-i şikâka malların yağma ve hânelerin ihrâk itdirdi.

li-Muharririhi:

Işitdim hûnuma mahzâr yazubdur bed-güher a^cdâ
Kazânın perdâsından râzıyım her ne olur peydâ
Zaman-ı gaddâr ve ebnâ-i zaman bî i^ctibârdır.

Merhûm Mahmûd Kethudâ'nın Pesyân (Pisyân) Beyi Mahmud Bey'de alacağı olub ol tarafa ^câzim iken iğfâl idub Bargiri'de meks ve imhâlinden sonra ba^czı ahbâb vâsıtasıyla ^cahd-i kâzibe gönderub on beşinci günü yine Van'a geldiler. Şâki-i merkûm fitnecu olanlarının ba^czıları ile gelub ittifâk ve ittihâda ^cahd u emân itmekle yine ol merhûmu sağ kethüdâlığı

ile dâm-ı tezvîre saldılar. Gerçi âyine-i ferâsetinde anların gaddarlığın bilurdü. Ve lâkin *lâ tebdîle li-kazâillahi te^câlâ* fehvâsıyla dâmen-i tevekkülden el komadı.

Nazm:

Senin gördüğün bu dostların yarası
Ki geleceği tatlılaştırır.

[163] Yine mehâbetden dem uranlar yanına cem[c] olub bir nice gün ol şakînin divân-ı bî- [c]ünvânına varub geldi. Bir gün yoluna mahfi eşkiyâdan adamlar koyub çardaklarda bekledirler imiş. Sene-i merkûme Cemaziye'l-ulasının yirmi üçüncü pençşenbe kuşluğunda gelub mürûr ider iken üzerine tüfenk yağdırub iki yerden şedîd mecrûh itdiler. Kemâl-ı cesâretinden çendân cerâhat te'sirini izhâr itmeyub hânesine geldi. İki sa[c]atdan sonra rûz-i mezbûrda tevbe ve şehâdet ile ahirete rihlet eyledi. Hak te[c]âlâ'nın nân ve ni[c]metin [c]ülemâya ve fukarâya ihsân ve [c]izzetin zayi[c] itmeyüb [c]isyânına perde-i gufrân keşide kıla amin.

li-Muharriri:

Hudâ-yı dâd-ger alsın sitem kerden anın dâdın
Cezâsın virsun ana mekr iden mekkâr-ı bî dâdın.

Bu musîbet-i sûzân zümre-i ahbâbı giryân itdügünden mâ[c]adâ râbıta-i fesadın başları dahi böyle mürüvvetsizliği görüb perişan ve cümlesi ol şakiden hirâsân oldular. Hatta bir müddet dâhi ana müsa[c]ade-i eyyâm olsa idi ayakdâşı olan Camuscu-zâde'yi izâle ve i[c]dâm ânâ aksa'l-merâm idi. Ve a[c]yân-ı vilâyetden ba[c]zıları terk-i diyâr idub ba[c]zıları dahi kûşe-i sükûtda karar ile sâir nâs dest-i tağallübü tahtında zâr ve bîmâr olub kaldılar.

Nazm:

Batıl hemişe batıl beyhüdedir veli
Müşkül budur ki suret-i hakdan zuhûr ider.

Tahsîl-i hukûkda ihtimâm ve def[c]-i te[c]adide ikdâm gösterub zaleme-i hükkâma sâir ağalar gibi subaşı misal istihdâm-nümûde olmayub hizmetkâr hezelesi gibi kaç seneden beru bâzâr **[164]** yağmacısı ve ehl-i zimmet fukârasının kutta[c]-i tarîkleri olmuşlar idi. Anlara tenbih idub def[c] itduği bulaki sebeb-i tahfîf seyyiâtı ola. Ve'l-hâsıl Camuscu-zâde bezl-i mal ve ol mağrûr dahi dâ[c]vâ-yı istiklâl ile üç dört ay atub dutdular. Kal[c]a kuvvetiyle bütün şehri zîr-i dest idub bir ferdin nutkuna mecâl komadı. Karındâşı Molla Ahmed Ağa'yı kal[c]a dizdârı nasb etdirub etba[c]ının hâneleri yukaru çıkardı. Kapanmak mühimmâtın görüb gurûr hevâsıyla padişâh-ı [c]alem-penâh ve şâh-ı gümrâha boyun eğmemek iddi[c]asına düşdü. Ehl-i vilâyetden her gece bir bellü kimseyi etba[c]ıyle kal[c]a paş-panlığına gönderir iken.. şöyle ki, her kime fermân eylese bir lahza tevakkufa kâdir olamazdı. Düzensiz-zâde Mustafa Bey bir bahâdır ve akrânı içinde bir şeci[c]-i nâdir iken Harput mukâta[c]asının bakiyesi içun bir gün götürdü. Kal[c]aya kaldırub altmış günden mütecâviz zindan-ı [c]atikde hapsdan sonra katl fikrine düşdü. Bu def[c]a irâde-i ilâhiyye yoğimiş(?) çok ricâ ve şefâ[c]at sebebiyle zindân-ı [c]atikden çıkarub dizdârda habs ve üzerine bekçiler ta[c]yin itdi. Bu seher zafer bulub kal[c]a ardına indi. Duramayub Hakkari'ye firâr eyledi. Pes şaki-i merkûm gurûr ve istikbârını tekmîlde iblîs ta[c]til eyledi. Rabbü'l-[c]ibâd hazretlerinin [c]ibâdet ve salâvatına baş eğmez iken [c]ibâd-ı za[c]ifinin nüfus ve emvâline el uzatmağı vâcib bildi. **[165]** Ali Ağa'nın ve karındâşının ve Hasan Ağa'nın ve etbâ[c]ların etmeklerin ve esâmilerini bi'l-cümle üzerlerinden kaldırdı. Ve [c]ülemâ ve sülehânın kulûbuna dokunub sözlerini redd ve inkisârlarını kabul ider oldı. Pes ol tasallut def[c]i içun tazarru[c] seccâdeleri döşenüb niyâz elleri göklere açuldı. Ve kavs-i kulûbdan sihâm-ı beddu[c]âya ol zâlim seherlerde hedef oldu.

Nazm:

Sakın mazlûmun ahından seher-gâh
Ki yerde komamışdır ânâ Allah.

(Farsça Nazm Tercümesi):
Rüku biçiminde duran bir yaydan çıkan dua okları arkasında olduğu halde, zalimlerin kurtulması muhaldir. O oklar gece uyumayan bir gözün kirpikleriyle süslenmiş, etrafı göz yaşı ile ıslanmıştır.

li-muharririhi:
Bi-hamdillah ki Cebbâr-ı du ᶜâlem
Kılubdır ᶜusre içinde yüsrâ müdğam

Çu her Firaᶜvuna bir Musa'yı virdi
Sitem-kârı ider kahrında mukaddem.

Kibriyâ ᶜazamet mehsûs-i hazret-i celâl-ı ehâdiyyetdir. Nizâᶜ iden makhûr olur ve beliyyâtda dâmen-i sabra dest âvız olan mü'min elbetde mesrûr olur.

Bin yüz otuz birde (1719) kalᶜa kaziyyesi teftîşine Köprülü-zâde Âmid vâlisi el-Hac Abdullah Paşa Hazretleri me'mûr olub sene-i merkûmda Şaᶜbân'ın üçüncü çiharşenbe günü Diyarbekir Eyâletiyle Van'a geldikde kalᶜa ardında ve nüzûl-i nusret-nizâm ve İskele **[166]** sahrasında ordusuyla darb-ı hiyâm ve on iki gün meks ve ârâm hilâlinde tanzim-i umûrdan sonra yine cânib-i Âmid'e nuhufet ve kıyâm buyurdular. Erciş'e karîb geldügünde mîr-i mirân-ı Van Mehmed Paşa Müfti Kâsım Efendi ve Ahmed Bey'i ve Mehmed Bey'i ve Hüseyin Ağa'yı istikbâle götürub Erciş'de buluşdular. Ali Ağa karındâşını Âsitâne-i devlete gönderub kendusi Hoşab'da muntazır-ı feth-i bab idi. Paşa-yı müşarunileyh kudûmun işidüb yanında olan aᶜyân ile bi-tariki'l-işkitâ revân oldular. Anlar dâhi Erciş'de paşayı buldular. Ve lâkin Mehmed Paşa mukaddem buluşub kalᶜa şenaᶜatında bulunanlara mecbûren müsâᶜdesin terbiye içun mezbûrlerin elsine-i nâsda şâyiᶜ olan müsâvilerini paşaya söyleyüb iğdâb itdirmek ile mülâkatları ᶜakebince mezbûr Ali Ağa'yı ve Hasan Ağa'yı ve Süleyman Ağa'yı ve Abdulbâki Kethüdâyı ve Mahmud Kethüdâ birâderi Ahmed Ağa'yı der

zencir itdiler. Beyne'n-nâs iyilikle zikr olunmak iki cihân saᶜâdetine sermâyedir. Ve kişi kendisin tamaᶜ mezmûmdan ve etbaᶜini taᶜdâ-yı nâsdan menᶜ itmek din ve dünyaya sebeb-i himayedir. Ve'l-hasıl sebeb-i haşyet-i Hudâ-yı ᶜallâm ve şefkât-ı züᶜafâ-yı enâm ve terk-i muᶜâvenet-i i'ane-i(?) züllâm ehemm-i mühammât-ı ehl-i İslâm'dır. Bu sıfatdan tağâfül eyleyen elbetde böyle beliyyâta giriftâr olub cemiᶜ zamanda zaᶜif- **[167]** zâr olur. Hak teᶜâlâ cümlemizi emin eyleye amin. Mehmed Paşa ve ânınla varanlar Abdullah Paşa Hazretleriyle söyleşüb kalᶜa şakîsi olan Nuh-zâde'ye etbâᶜına ve Camuscı-zâde'ye ve sol kol ağası Yusuf Ağa'ya re'y ve emân alınub itaᶜatda istimrârları şartıyla cürümlerinden iğmaza ikrâr olundu. Bu haber şehri geldi cemᶜ olub müşâvere itdiler. Paşa-yı müşârünileyh şehre üç saᶜât karib Alay Köyü'ne geldükde istidrâcî kemal ve ᶜibâd üzre istilâsı kelâl bulduğundan kalᶜa kuvvetiyle istiklâl havâsına yine tâbiᶜ serkeşliği paşanın istikbâline maniᶜ oldu.

Pes ᶜulemâ-i beled ᶜumûmen istikbâle vardı. Baᶜzıları sû-i zan ve hilâf-ı inhâ husûsunda tersân ve tereddüd ile revân oldular. Amma paşada asla zikr-i mâcerâ olmadı. Ve meclisinde bir ferdimize rûy-i iᶜtâb gösterilmedi. Ancak müfti muhatab olub iki üç suâl ve cevâb olundı. Bu fakîr dâhi paşayı görmemişdim. Bir müeddeb ve muhteşem vezîr imiş. Bir iki cevâblarına mütesaddi oldum. Rûy-i kabul gösterdi ve esnâ-yı kelâmda zümre-i huzzâre dikkat ile nazar eyler idi. Ahir-i meclisde açıldı. Ve ziyâdece beşâşet **[168]** gösterub tamam-ı vilâyete merhâmet nümâyan oldu. Çünki cebbârilik ile mukaddemâ meşhûr idi. Meclisinden kıyâmdan sonra asâr-ı şefkatlerine ûlema taâcüb itdiler ve *şehre kahr içun me'mûren geldüğünden sonra mukaddemât-ı lütfe sebeb nedir?* didiler. Baᶜzıları eyitdi; *Emr-i hacaletden henüz gelmişdir anın içündür.* Ve baᶜzıları dedi; *Faruk-ı zaman karındâşı Nuᶜman Paşa'nın (aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân) vefâtı haberleri geldü ki esnada bu cânibe me'mûr oldu. Sebeb oldur.* Ve gerçi bunların dahli var amma hakikât budur ki; eyyâm-ı şebâbı güzerân olub ᶜilm u ᶜirfânı nâil-i merâtib-i du-cihân olmak iktizâ ider anuniçundur.

Va lakin ᶜulemânın istikbâle vardıklarına şaki-i merkûmun izni olmaduğundan tehevvür idub her birine tehdidden sonra intikâmların Abdullah Paşa gâilesinden sonraya te'hir eyledi. Ammâ peymânına istilâsı olub başına geleceği fikr itmedi. Pes gürûh-ı mekrûhîn yığûb istikbâl bâbında müşâvere itdiler. Beynlerine ihtilâf düşdü. Heman ol günkü paşanın şehre kudumundan bir gün evvel idi. Saray buyuruldusun getürüb âdemisi ile Camuscu-zâde ve Yusuf Ağa binüb paşaya gitdiler. Ol şaki **[169]** imtinâᶜ itdi varmadı.

Nazm:
Bir saçı çekebilecek duruma gelebilmek için,
Elindeki zincirlerin çözülmesi gerek.

Hikmet-i Hudâ ile karındâşı dizdâr Molla Ahmed Ağa bunu işidüb yanında olan şeyâtinin bir mikdarı ile heman ol saᶜât aşağı indi. Gelüb karındâşıyla müşâvereye başladı. *Ker kim ki, büyüklerin nasihatına kulak vermezse çok sefer pişimanlık parmağını ısıracaktır,* fehvasınca kalᶜada yeniçeri ağası Mustafa Ağa ve efendisi Abdullah Efendi bu hâli bilüb fevri kalᶜa kapusuna geldiler. Ol şakînin kapuda kalan adamlarını ihrâç idub kapuyı muhkem bağlatdılar. Ve bu haber mâtem eseri yukarıdan aşağıya nidâ ile merkûmların goş-i bî hûşlarına irişdirdiler. Pes bunu işidüb hayrân ve top avâzı işitmiş köpekler gibi serâsime ve sergerdân oldular. Karındâşını yine fevri kalᶜaya gönderdi. Ve niçun geldin deyu gazab idub giru dönderdi. Amma çi fâide.

Nazm:
Her kes ki nasîhat zi azizân nikend gûş
Büsyâr necevabed serângeşt-i nedânet.

Mezkûr yeniçeri ağası ve efendisi yüzleri ağ olsun anların pençe-i tagallüblerinden kurtulub henüz fırsat bulduklarından menᶜ itdiler. Ve ol dizdâr bu gir'ârı tüfenke dutdılar. Giru

dönub karındâşına vardukda ne belâya **[170]** uğradıkların bildiler. Ve ᶜumûmen vilâyet-i rû-gerdân olduğın görüb karındâşları Kör Mustafa Bey'i getirub üç karındâşlar müşâvereye oturdular. Anların dâhi beyinlerine hilâf düşüb muhayyer kaldılar. Rivâyetdir ki, bu ahvâlı görub şakî-i merkûmun cigeri kopdu. Ve ol gice sabaha dek istifrâğ idub kendüsini yerden yere urdu. Çün sabah oldı. Tabibânlar dökülüb ᶜumûmen istikbâle çıkıldı. Ol şakî dahi sağ bırağın Hüseyin Kethüdâ ile gönderüb alaylar tertibinden sonra kendüsü dâhi İskele Kapusu'ndan çıkdı. Kendi huddâmı ile tenhâ divâne misâl serâsime revân oldı. Ol gün Van Vâli'si Mehmed Paşa şehre bir buçuk sâᶜat karîb Avâkânis nâm karyede veziri müşarunileyhe kuşluk taᶜâmı itdirub ande nüzûl olunmuş idi. Şakî-i merkûm dâhi ağalara erişüb menzil-i mezbûrda paşa-yı müşarünileyh buluşduklarında ol şakiye hitâb idub didi; *Yâremiz vilâyetin ᶜülemâ ve fukârasına merhameten ve bu memleket bir garib serhaddır himâyeten şenâᶜatınıza iğmaz eyleyub sana re'y mektûbu irsâl olundı. Bizim re'yimize krallar itimâd ider iken sen temerrüd itdin. Kabul idub gelmedin şimdi kalᶜadan ümidin kaṭᶜ olduğu içun* **[171]** *getirsün.* Cellâd ve nice ol tiğnetîn sırr-ı bî devleti kesilüb hâk-âlûd-mezellet oldu. Ali Ağa ve tevâbiᶜnin tamaᶜ taᶜâddaları şuyûᶜundan ve şaki-i maktûl ehl-i zimmet reᶜâyasın cebren iştikâya kaldırduğından ânı dâhi zincirden getirdüb katl itdi. Ammâ tevbe ve tevhîd ile merdâne gitdi. ᶜUlemâ ve sülahâya muhabbetlu ve vilâyet husûsunda gayretli âğa idi. Taksirâtı af ola. Pes vezir-i mezkûr heman ol menzilde Camuscu-zâde'yi yemine ağa ve Yusuf Ağa'yı yesârda ibkâ itdi. Ammâ hayfâ ki ateş itfâ ahkeri ibkâ ve markeşte ve peççesi istihyâ olundu. Baᶜdehu kalkub Van Alayı'ndan ᶜubur ve kelle post ile İskele önünde ordusuna nüzûl-i mebrûr eyledi. Ve ol gün alay tertibi ve asker kesretinden mahzûn olub ehl-i vilâyetin rûy-ı itaᶜâtından ol vezire semt-i merhâmet melhûz olmuş orduda nuzûl ve karardan sonra Şeytan ayakdâşı Ömer Odabaşı'yı vekil-i harc Kürd Halil ve dört nefer ile kalᶜadan ihrâç ve iclâ ve

ᶜAdilcevâz tarfından maᶜdûm ve nâ-peyda itdirdi. Anlarden mâᶜâdası şekâvete ilhâk olan yamaklar ile firâr itdüklerinden yeniçerilikden [172] dûr ve devlet-i ᶜaliyyeye iᶜlâm ve sicill-i mahkemeye kayd ve mestûr olundı. Bir vakit Şerif kalᶜaya teşrîf idüb ağaya ve efendiye ve dizdâr nasb itdüği Osman Ağa'ya hilᶜatlar ve sadâkat üzre olan yamaklara ve sâirlerine istimâlâtlar verdi. Ve hisârludan hiyânet dairesinde olub firâr idenlere min-baᶜd etmek virilmesün deyu buyruldu, verildi. Ve ᶜâtüfetlü Abdullah Paşa'nın mehâbet-i kudûmundan her tarfda şürûr ve şekâvet sahibleri mektûm ve maᶜdûm oldu. Ve Köprülü-zâde'lik sayt ve salâbeti kral-ı sebᶜayı tezelzüle salduğu gibi ye'cûc-i ᶜacemi mülk-i İran'da lerzân itdi. Van içinde arslanlık iddiᶜâsın eyleyen ziyankârlar perişân ve pünhân olub şurâh-ı muşa harabdâr oldular. Ve ol şaki-i maktûl ile renc ve râhatda itimâd ve kalᶜa içun şekâvet-i bünyâd olan ekrâd-ı bed-nihâd dahi gavl-i beyâbân-ı mânendi kûh ve sahralarda sergerdân kaldılar. Ol vezir-i rûşen-zamîr bu vilâyete destgîr oldu. Bir iki yaramazın şenâᶜatinden cemîᶜan ahâli-i memleket müttehem olub kahra mazhar olmüşlar iken âher kimsenin ᶜırzına kesr ve canına kasd itmedi ve tarîkden hâriç bir ferdin malına meyl [173] göstermedi. Ancak iki defᶜa divân idub ᶜulemâ ve aᶜyânı cemᶜ itdi. Defᶜa-i ulâda tenbih ve nasihat buyurdu. Lâkin defᶜa-i saniyede bir dâhi böyle şenâᶜat olunur ise beytü'l-mâle otuz bin guruş nezriniz olsun dedi. Aᶜyân-ı vilâyetden baᶜzıları ıslâh olsun. Hudâ-yı ᶜallâm hayr-ı encâm-ı rûzî kıla. Bu fakîr divanlara daᶜvet olundu. Lâkin varmak müyesser olmadı. Anacak ikinci defᶜâda vardum. Divân savulmuş kethüdâsı Mehmed Efendi'nin çadırına vardım ki teftîşe mübâşir olan Kapucı Başı Bahri Mehmed Ağa ile oturmuşlar. Kethüdâ hüccet-i merkûmeyi tesvîd idiyor. Divânın sebebini sû'al itdim. Kapucıbaşı didi. *Paşa efendimizi kavminize tenbîh itdi. Ve otuz bin guruş bir dâhi böyle mesleke sâlik olurlar ise nezr kafᶜ eyledi. Ve lâkin şehirlünüz filan kimesne elli bin guruş deyub huzzârın kabulünden uşte(?) ol hüccetdir yazılıyor. Baᶜde'l-yevm öyle şenâᶜatleri olur ise nezr-i mezbûru ᶜumûmen virirler.* Bu fakîr eyitdim; *Ey Ağa! Bu serhad halkı öyle şenâᶜat istemez.* [174] *ve bu vakte gelince anlardan sâdır olmamışdır. Eğer bu makûle kabâhat olur ise, bu defᶜa olduğı gibi yine bir nice hübesâdan peydâ olur. Eğer ᶜukûbet ve eğer nezr anlara gerekdir. ᶜAmme mecbûr ve mazlûmdur. Nitsünler kapucıbaşı itdi öyledir. Ve lâkin kendüler kabul itdi. Netice-i kelâm şehriniz kati bozulmuşdur.* Bu fakîr didim: *Şefâᶜat-ı kübrâ sahibinin ism-i şerifi ile müsemmâ ağalarsız. Me'murlar ki bu vilâyete şefik ve şefîᶜ olub kabâyih setri ile muᶜâmele buyurasız. Ve kapucubaşılar devlet-i ᶜaliyyenin muᶜtemedleridir. Mercûdur ki vardukda cenâbınız vakiᶜ–i hali muharrik ᶜatüfet olan kelimât ile iᶜlâm idesiz. Diyârımız bozulduğu vâkiᶜdir. Ve lâkin*

Nazm:
Yine başdandır bu dürlü ihtilâl
İhtimâm olunsa kalmaz kîl u kâl.

Bu diyâre sözünde sâbit ve re'y-i sevâb tamᶜ–ı hamdan ᶜâr ider. Tevanger-i dil ve râhim hâkimler gerekdir. Ve şerᶜ-i şerifi hilafdan ve irtişâdan hâzer sahibi ᶜâlim kâdılar lâzımdır. Bu memleketin ihtilâline bâᶜis menâsıb-ı kâzibe bir iki ağalıkdır. Ve ocaklara husûsen hişara hariçten ve ekrâddan adamlar gelub karıştığudır. Ve bir dâhi ekser-i nâs irâdından ziyâde mesârif sahibi olmakdır. ᶜAle'l-husus [175] *her biri bir güruh hazeleyi getürub istihdâm ile esnâf ve reᶜâya üzerlerine istilâ itdükleridir. Ve bu mezkûrâtın medârı yine valilere raciᶜdir. Ve anların müsamahalarındandır. Ve gammâz ve nemmâm olanlara müsaᶜade itdiklerindendir.* Pes bu kelimâtı işidüb tasdîk itdiler. Amma der-zencir itdikleri adamları cümle itlâk idub Hasan Ağa henüz mukayyed kalmışdı. Ve Maktûl Ali Ağa'nın karındâşı Molla Abdullah Ağa'yı bu tarafdan hilâf-ı inhâ ve ᶜarz ve mahzarlar sebebiyle devlet-i ᶜaliyyede ahz eylemeye etibbasına nefî itmişler idi. Anların ikisinin üzerlerine divan-ı evvelde ifrât ile iftirâ itmişler imiş. Bu meclisde

müzâkere olunub mağdur olduklarını söyledim. Ve düşmüşlere merhamet münâsibdir. Deyu onlar içun istirhâm itdim. Ve vâkı^cada anların hakkında söylenen sözlerin ekseri hilâf idi. Kapucıbaşı bu sözleri işidüb didi; *efendi anların hakkında evvelen; filân başı efendi, sâniyen; ta filan ağanıza gelince şehâdet itdiler vebâl boyunlarına ve anların dahi halleri mukaddere kalmışdır. İnşaallahu te^câlâ halâs olurlar. Ancak bu diyâra hariçden ağalar gerekdir.* **[176]** Ve hizmetkâr tâifesini tefrîk ve her bölükden alçak neferâtın bir nicesini ta^czîr lâzımdır. Yoksa bu memleket emniyyet bulmaz. Ma^clûm olaki Köprülü-zâde'nin Van teftişine me'mûr oldığı mehâfet-engiz memleket ve dehşet-riz eyâlet oldu. Ve lâkin Hudâ-ı dâvvar yâr ve yâveri ola. Zatında olan ^cilm ve ^cirfânı er-Râhimûn yerhamehumu'r-Rahman masadakınca ^camele sevk itdürüb kahırda ifrât itmedir. Ve emân-ı hallâki'l-berâyâ olan re^câyâ ve berâyâyı gayet siyânet eyledi. Ve zamane vâlileri gibi, levend-perver ve sitem küsterlik itmedi. Hatta bir kimsenin bir yük otlağını cebren almışlar. Ol kimseye bir kabza akçe virdürub alanlara ta^czîr-i şedid ve tenbih-i ekîd itdirdi. Ve yedi binden mütecâviz nefs ile Van Sahrası'nda iki taaflı ordu kurub on iki gün oturdu. Mâbeynde bir fakîrin buğday tarlası var idi. Bir sünbülüne zarar gelmedi.

BİBLİYOĞRAFYA

Abdullatif ez-Zebidî, **Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi**, Ahmed Naim, III, Ankara 1985.

Abdurrahman es-Suyuti, **Tarihu'l-Hülâfa,** Tetkik, Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut 1998.

Ahmed Cevdet Paşa, **Takvimu'l-Edvâr (Takvimler),** Hazırlayan, Remzi Demir-Yavuz Unat, Ankara 1996.

Arı, Salih, **Hz. Ebubekir ve Ridde Savaşları,** İstanbul 1996.

Aydın, Cengiz, *Ali Kuşçu,* **DİA.,** II, İstanbul 1989.

Baysun, M. Cavit, *Murat IV,* **İA.,** VIII, İstanbul 1979.

Celaleddin Suyuti, **Celaleyn Tefsiri,** I, İstanbul tarihsiz.

Çay, Abdulhaluk M., **Her Yönüyle Kürt Dosyası,** Ankara 1993.

el-Belazurî, **Fütuhu'l-Büldân,** Çeviren, Mustafa Fayda, Ankara 1987.

Erdem, Sargon, *Amalika,* **DİA.,** II, İstanbul 1989.

Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi,** Yayınlayan, Ahmed Cevdet, IV, İstanbul 1314.

Göyünç, Nejat, *Van,* **İA.,** XIII, İstanbul 1986.

Hammer, Joseph Von, **Osmanlı Devleti Tarihi,** Yayınlayan, Mümin Çevik-Erol Kılıç, VIII, İstanbul 1985.

Harman, Faruk, *Buhtunnasr,* **DİA.,** VI, İstanbul 1992.

İbn-i Arabşah, **Acâibu'l-Makdûr fi Ahbârî Timur,** Matba-i Amire, İstanbul 1305.

İbnu'l-Esir, **el-Kamil fi-Tarih,** II, Beyrut 1979.

İnalcık, Halil, *Bayezid I,* **DİA.,** V, İstanbul 1992.

Katib Çelebi, **Keşfu'z-Zünûn 'an Esmâi'l-kütüb ve'l-Fünûn,** I,V, Beyrut 1994.

Kılıç, Orhan, *Van Ulu Camii'nin Tarihi Hakkında,* **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** S.130, İstanbul 1997.

Kütükoğlu, Bekir, ***Osmanlı-İran Münasebetleri,*** İstanbul 1969.

Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solak-Zâde Tarihi,** Haz. Vahid Çabuk, I, Ankara 1989.

Mehmed Neşri, **Kitab-ı Cihan-Nümâ,** I, Ankara 1987.

Mevlanâ Şibli, **Asr-ı Saadet,** Tercüme, Ö. Rıza Doğrul, İstanbul 1978.

Muhammed bin Sa'd bin Müni' ez-Zühri, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ,**

III, Beyrut 1996.
Muhammed el-'Aclunî, **Keşhu'l-Hafa ve Müzilu'l-Elbas**, I, Beyrut 1351.
Muhammed el-Vâkidî, **Fütuhu'ş-Şam**, I, II, Baskı yeri ve tarihi belirtilmemiş.
Mustafa Naima, **Tarih-i Naima**, II, bas. yer. ve tar. yok.
Ömer Rıza Kehhal, **Mu'cemu'l-Müellifin**, XI, Beyrut tarihsiz.
Öztuna, Yılmaz, **Devletler ve Hanedanlar**, II, Ankara 1996.
Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Hazırlayan, Bekir Sıtkı Baykal, II, Ankara 1992.
Sevgen, Nazmi, **Anadolu Kaleleri**, I, Ankara 1960.
Süleyman Şemdân-i Zâde, **Mür'i't-Tevârih**, I, İstanbul 1338.
Sümer, Faruk, *Akkoyunlular*, **DİA.**, II, İstanbul 1989.
Sümer, Faruk, **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, Ankara 1990.
Sümer, Faruk, **Kara Koyunlular I**, Ankara 1984.
Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, I, İstanbul 1995.
Şeref-Han, **Şeref-Name**, Neşreden, M.Ali Avni, Mısır, tarihsiz.
Tekin, Rahmi, **Ahlat Tarihi**, İstanbul 2000.
Top, Mehmet, **Hoşap'taki Mahmudî Beylerine Ait Mimarî Eserler**, Ankara 1998.
Turan, Şerafettin, *Fatih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi Ve Venedik*, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, III, Ankara 1965.
Uluçam, Abdusselam, *Eski Van'da Selçuklu İzleri*, **IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 1995.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, II, Ankara 1988.
V. Minorsky, *Uzun Hasan*, **İA.**, XIII, İstanbul 1986.
Vaux, B. Carra, *Buhtunnasr*, **İA.**, II, İstanbul 1979.
Yakubî, **Tarihu'l-Yakubî**, II, Beyrut 1960.
Yınanç, M. Halil, *Akkoyunlular*, **İA.**, I, İstanbul 1993.
Yınanç, M. Halil, *Bayezid I*, **İA.**, II, İstanbul 1979.
Zeyrek, Yunus, **IV. Sultan Mura'dın Revan ve Tebriz Seferi Ruznâmesi**, Ankara 1999.

DİZİN

A

Abağa, 69, 108, 133
Abağa Sarayı, 69
Abaka, 68, 69
Abbas Ağa-zâde Murad Ağa, 97
Abdulbâki Kethüdâ, 150
Abdullah, 23, 33, 36, 42, 50, 54, 56, 57, 95, 96, 98, 109, 110, 113, 140, 145, 146, 149, 151, 153, 154
Abdullah bin Osman, 33
Abdullah Çelebi, 140
Abdullah Efendi, 96
Abdullah Paşa, 150
Abdurrahman, 27, 33, 37, 42, 50, 60, 103, 156
Abdurrahman bin ᶜAvf, 37
Âb-ı Amid, 68
Acerbaycân Fütuh-nâmesi, 23
Âd, 71
Âdem, 29, 126
Adilcevaz, 69, 92, 101
Adilcevâz, 133, 153
Adilcevazî Topal Hasan Ağa, 94
Ağbulak, 133
Ahkâm-ı şerᶜi, 139
Ahlat, 23, 25, 59, 61, 68, 69, 71, 92, 94, 133
Ahlat-Şahlar, 61
Ahmed Ağa, 86, 91, 145, 148, 150, 151
Ahmed Bey, 139, 149
Ahmed Cevdet Paşa, 29, 156
Ak Koyunlu Devleti, 60, 78
Akâm, 30
Akçalu Kaya Çelebi Ali Câmiᶜi, 94
Akkoyunlu, 60, 63, 79
Akşehir, 72
Aladağ, 68, 69
Alay Köyü, 150
Âl-i Abbâs, 64
Ali Ağa, 138, 139, 142, 143, 145, 148, 149, 152, 154
Âl-i ᶜAbbâs, 68
Ali Kuşçu, 79
Amâlika, 30
Amasya, 73
Âmid, 25, 55, 71, 149
Âmmü'l-Fîl, 27
Amr bin As, 59
Amr ibnü'l-Âs'a, 52,56,59
Ankara Savaşı, 73
Anteblü Yusuf, 143
Arabgirli Mehmed Paşa, 142
ᶜArabşâh Bey, 63
Ârşâd, 95
Arz-ı Tihâme, 29
Ashâb-ı Fîl, 30
Asker-i Van, 133
Âsurî, 64
Ataullah bin Mahmud bin Fazlullah bin Abdurrahman eş-Şirazî, 27
Atik, 34, 41
Avâkânis, 152
Ayâsofyâ, 63
Ayişe, 42
Azabşîr, 81
Azak, 103
Azerbeycân, 22, 58, 68

B

Babil Kralı, 31
Bağdâd, 23, 56, 71, 72, 83, 84, 85, 86
Ballu Mehmed Paşa, 113, 133
Baltacı Mehmed Paşa, 103

Bargiri, 61, 81, 92, 100, 108, 133, 146
Batlamyus, 31
Bayburd, 77, 81, 108, 140
Bâyezid Ka^clası, 69
Bedhaşân karye, 109
Bedlis Hâkimi Mehmed Said Hân, 103
Bedlis hakimi Nuh Han, 99
Bedlis Hânı, 100
Bekir Paşa, 95
Bektâş Hân, 84, 85
Bend-i mâhi, 69
Ben-i Hâşim, 45, 54
Ben-i Ümeyye, 63
Benu Bekr, 30
Benû Temim, 40
Bermeki, 23
Beytü'l-Makdes, 31
Bıyıklı Şerif, 88
bilâd-ı şark, 58
Bilal-i Habeşi, 38
Bitlis, 23, 25,55, 59, 72, 93, 81
Buhtunnasr, 29, 31
Burun Kasım, 82
Burusa, 98

C

Ca[c]fer Ağa, 100
Cami[c]-i Ezher, 63
Câmi[c]-i Kebîr, 60, 61, 62, 89, 91, 97, 146
Camuscı-zâde Mehmed Ağa, 100, 142,145
Camuscu-zâde, 113, 142, 148, 151, 152
Camuscu-zâde Defterdâr Halil Ağa, 113
Canik Muhârebesi, 108
Cânik Sahrâsı, 134
Canpolat-zâde Hüseyin Paşa, 95, 96
Celalî Hasan Paşa, 93
Cemşid, 60, 64, 65
Cerhem Tâifesi, 30
Ceyhun, 51, 68
Cezire, 23, 82

Ç

Çabuk Mehmed Pâşâ, 79
Çakullû Çeşme, 70
Çelebi Abdurrahman Efendi, 103
Çelebi Sultân Mehmed, 73
Çelebi Yusuf Paşa, 138
Çelenkli Ali Paşa, 97
Çend Dademoğlu, 94
Çerağ oğlu Mustafa, 98
Çerkez Mehmed Paşa, 103
Çetrefil oğlu Ahmet Paşa, 93
Çirtâvî, 96
Çölemerik, 59

D

Dahs, 30
Dârâ, 23, 29, 31
Dâsitânî, 32
deccâl-ı şedîd, 121
Defterdâr Arslan Efendi, 91
Dehhâk-ı Mârân, 64
Demirkapu, 134
Devlet-i Kiyâniyân, 65
Dırefşi, 65
Dilku Murâd, 86
Diyârbekir, 57, 59, 79, 81, 82, 88, 89
Diyarbekir Eyâletiyle, 149
Diz Kal[c]ası, 64
Diz Nâhiyesi, 64
Dizdâr İsmail Beg, 145

Dizmân Süleyman Ağa Mescidi, 109
Doğu, 59, 60
Dünbüllü, 63
Düzensiz-zâde Mustafa Bey, 148

E

Eba'l-Hakem, 54
Ebi Vakkas, 37
Ebtah, 54
Ebu Bekr, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 48, 49, 51
Ebu Cehl, 50, 54
Ebu Derdâ, 41, 42
Ebû Eyyübi Ensâri, 79
Ebu Kühâfe, 33
Ebû Musa el-Eş[c]ari, 27
Ebu'l-Nasri'l-Gâzi Ahmed Han İbnü'l-Gazi Mehmed Han, 102
Edirne, 79
Ehl-i Kıbt, 31
Ekrâd, 64, 87, 93, 134
Elmacı Mehmed Pâşâ, 80
el-Muhaddis el-Verdî, 27
Emir Ali Şir, 27
Emir Güna Hân, 80, 81
Emir Süleymânı, 73
Emir Yusuf Paşa, 94
Emîr-i Hâc, 42
Emiru'l-mü'minin, 28, 56
Engüri, 72
Enisu'r-Rems fî Âyeti Ceri'ş-Şems, 104
Ensâr, 46
Erciş, 59, 69, 81, 86, 92, 95, 133, 149
Erdebil, 82
Erdemid Dağı, 135
Erdemid Karye, 100
Ermen Şah, 61
Ermeni, 60
Ermeniyye, 22, 23, 58, 60, 61, 68, 77
Ermen-Şahlar, 61
Erzincan, 69, 81
Erzurum, 23, 81, 88, 139, 140, 141
Erzurumlu Mustafa Ağa, 145
Esed, 63
Esed-i zerrin-dest, 64
Esma, 42, 50
Eşrefü'l- Vesâil fî Evsâf-ı Seyyidi'l-Evâhir ve'l-Evâil, 104
Etmekçi-zâde Ömer Efendi, 141
Evliyâ Bey, 94
Evliya Çelebi, 86, 93
Eyâlet-i Van, 139

F

Fahr-i kâinât, 33
Fâris, 47
Fars Şâhı Kisra, 56
Fâtih, 77
Ferhâd, 66
Ferîdûn, 65
Fethiyye, 79
Feyzullah Efendi, 105
Fırat, 68
fî Ravzati'l-[c]ahbâb, 31
fî'l-Mülteka-yi'l-Menâkıb., 33
Firarî Kara Mustafa Paşa, 94
Fütuhu'ş-Şam, 23, 56, 59, 157

G

Gâve, 65
Gâve-i Ahenger, 65
Gazi Sultan Mehmed, 92, 100
Gılmân-ı Van, 100
Girid, 94
Göçeni, 109

Gûrân, 66
Gülehr, 66
Gülehristân, 66
Güneydoğu, 59
Gürcistân, 68

H

Habeş, 30
Habib bin Mesleme, 59
Hacc, 78, 110
Hâccac, 77
Hadım Mehmed Efendi, 96
Hâfız Ahmed Pâşâ, 84
Hakimi Abdal Hân, 92
Hakkâri, , 25, 63, 68, 81, 148
Hakkâri Eyâleti, 63
Hâlid bin Velid, 46, 56, 59
Halil Kethüda, 87
Halil Pâşâ, 81, 82, 88
Hâmân, 121
Harb-i Besus, 30
Harburut, 91
Harezmî, 75
Hâris, 45, 48
Harput, 148
Hasan Ağa, 142, 145, 146, 148, 149, 154
Hasan Pâşâ, 82
Hasan-ı Tavîl, 77, 78
Hatım-ı Nidâ Mahmûd Kethüdâ, 146
Hatt-ı hümâyun, 85
Hazinedâr Ali Paşa, 100
Hazrec, 45
Hazret-i Resul-i ekrem, 74
Hazret-i zi'n-Nûreyn, 59
Hendek, 51
Herat, 27
Hızır, 121
Hindistan, 51
Hişâm bin el-Muğîre, 50
Hizan, 25, 59, 103
Hizan Hâkimi Şehid Murad Hân, 103
Hoca-zâde, 79
Horâsân, 68
Horhor, 89, 143
Hoşab, 86, 92, 94, 95, 96, 97, 107, 108, 134, 136, 146, 149
Hoşab Beyi Şemseddin, 97
Hoşab Kalesi, 86
Hoy, 25, 59, 80
Hulefâ-i Râşidîn, 23, 32, 56
Hübeli, 54
Hücre-i Aişe, 50
Hüdâyî Şeyh Mahmud Efendi, 76
Hülâgû, 63, 115
Hürmüz bin Nûşîrevân, 66
Hüseyin Ağa, 92, 149
Hüseyin Kethüdâ, 152
Hüseyin Paşa, 138
Hüsrev Paşa, 84
Hüsrev Pervîz, 66
Hüsreviyye Câmi-i Şerifi, 83
Hüsreviyye müderrisi Hamza Efendi, 101
Hz. Ali, 32
Hz. Osman, 32, 59, 113

I-İ

Irak, 52
Iyaz bin Ganem, 57
İbn-i Arabşah, 72, 156
İbn-i Farız-ı sânî, 104
İbn-i Hacer eş-Şafi^c, 77
İbn-i Nu^{c}mân Hasan Ağa, 138
İbni Nuh, 23, 26, 28, 60, 63, 64, 68, 78, 84, 88
İbrahim, 29, 43, 80, 86, 92, 98, 100, 101, 109, 110, 135, 157
İbrahim Hân, 101
İlhanlı, 68

İlm-i tarih, 26
İncil, 35
İncülü Çâvuş, 80
İran, 23, 27, 29, 56, 69, 71, 80, 88, 91, 134, 153
İrân, 58, 68, 71
İsa, 29, 30
İskele Kapusu, 87, 145, 152
İskele Karyesi, 100, 138
İskender, 29, 30, 31, 51, 81, 122
İskenderiyye, 51
İsmail, 29, 86, 87, 113, 143, 145
İstanbul, 29, 30, 31, 32, 47, 59, 61, 63, 72, 73, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 92, 93, 125, 156, 157
İzzeddin, 70, 71
^{c}İzzeddin Şîr, 69, 71

K

Ka^{c}b, 29, 33, 50, 53
Ka^{c}be, 29, 34, 54, 63
Kâdı Mehmed Efendi, 139
Kâdıhân, 79
Kafenzir, 59
Kalaylı Ahmed Paşa, 100
Kalaylı Paşa Vak^{c}ası, 138
Kal^{c}a-i Van, 143
Kandehâr, 86
Kapucı Başı Bahri Mehmed Ağa, 153
Kara Mehmed, 69
Karaarz, 140
Karabâğ, 68
Kârçigay, 81
Kars, 81
Kârun, 121
Katırcı Çeşmesi, 88
Kâtib Kasım Efendi, 98
Katibü'l-yemîn Ahmed Efendi, 109
kavm-i ^{c}Adîn, 60
Kaya Çelebi, 94, 96
Kayseriyeli Karabaş Ali Efendi, 94
Kefe, 82, 83
Kılıç-zâde Mustafa Ağa, 93
Kıpti Takvimi, 31
Kızılbâş, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87 89
Kîcî kulesine, 87
Kiçi Kulesi, 143
Kirmân, 68
Kirpili-zâde, 146
Kiyâniyândan Keykubâd, 66
Koca Ömer, 97
Koçi Bey Mescidi, 94
Köprülü-zâde Âmid Vâlisi el-Hac Abdullah Paşa, 149
Kör Mustafa Bey, 152
Kûhistânî, 134
Kulb, 59
Kur'an, 22, 47, 52, 53, 54, 62, 118, 120, 125, 136, 140
Kureyş, 35, 36, 39, 43, 51, 54
Kurmâc, 66
Kûsâle, 54
Kürd, 66, 67, 69, 86, 87, 95, 99, 109, 121, 144, 152
Kürd Halil, 152
Kürd Murâd, 86, 144
Kürdistan, 108, 133
Kürdistân, 64, 71
Küsûf ve Hüsûf, 102

L

Lât, 54
Lûr, 66
Lûtî-zâde Yusuf Ağa, 146
Lügat-ı Ben-i Temim, 31

Lüveyy, 29

M

Mahmud Bey, 146
Mahmud Kethüdâ, 112, 124, 137, 139, 150
Mahmudî, 81, 86, 92, 134
Mahmudî askeri, 92, 136
Mâveraünnehr, 78
Me^c^aden, 59
Mecesti, 31
Medine, 23, 30, 45, 56
Mehmed Ağa, 84, 87, 94, 100, 138, 139, 142, 143, 145, 153
Mehmed Bey, 96, 123, 137, 149
Mehmed Efendi, 98, 153
Mehmed Hân, 25, 73, 79, 101
Mehmed Kanberî, 83
Mehmed kethüdâ-zâde Ali Ağa, 138
Mehmed Paşa, 92, 135, 139, 142, 146, 149, 152
Mehmed Said Han, 107
Mekke, 29, 34, 35, 37, 79
Melek Ahmed Bey, 138
Melek Ahmed Paşa, 93
Melik Mehmed, 70, 71
Merü't-Tevârih, 29
Mescid-i Nebevî, 52
Mescid-i Resûl, 45
Mescid-i Şerif, 87, 88
Mescidü'l-Haram, 39, 52
Mevlânâ ^c^Ali bin Mehmed el-Kuşcu, 78
Mevlânâ Hoca-zâde, 78
Mevlânâ Veli Efendi, 95
Mevlid-i Nebevi, 27
Mezârlık Depesi, 70
Mısır, 51, 56, 63, 64, 86, 157
Mi^c^rac, 42
Mikâil, 43
Millet-i Nasâra, 60
Minber-i Nebevî, 50
Moğol, 63
Molla Ahmed Ağa, 145, 151
Molla Kasım, 137
Moskov keferesi, 103
Mu^c^âviye, 74
Mu^c^az bin Cebel, 59
Muğire bin Şu^c^be, 51
Muhâcir, 46
Muhammed, 23, 28, 33, 36, 42, 45, 46, 53, 54, 55, 56, 57, 74, 89, 119, 131, 157
Muhammed bin Sirin, 28
Muhammediye, 79
Mukaddem Hân, 80
Muradiye, 61
Murtaza Paşa, 88, 91, 93, 108, 113, 137, 88
Mustafa Ağa, 93, 145, 151
Mustafa Paşa, 91, 123
Musul, 25, 55, 82
Muş, 69, 72
Müfti Kâsım Efendi, 149
müfti-yi Van Bedreddin Ömer Efendi, 104
Müküs, 59, 88, 89
Mürâ^c^i, 30

N

Nâbî, 97
Nahçıvân, 69, 80
Nakşibendî, 89
Nalband oğlu Abdulkâdir Ağa, 98
Nasârâ, 31, 60, 63, 68, 134
Nâsiruddin, 70
Nasuh Pâşâ, 79, 80
Nemrud, 29, 94
Nîm, 135
Nu^c^man Paşa, 150

Nuh, 29, 31, 64, 99, 107, 138, 142, 143, 144, 150
Nuh Ağa-zâde, 138
Nûri, 85
Nur-i Muhammedî, 22

O

Oğuz Han, 67
Osman, 33, 37, 49, 50, 91, 102, 103, 109, 146, 153
Osmanlı, 73, 78, 79, 80, 86, 91, 93
Otlukbeli Savaşı, 78

Ö

Ö. Rıza Doğrul, 29, 157
Ömer, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 38, 41, 43, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 65, 74, 95, 97, 101, 104, 107, 141, 143, 152, 157
Ömer el-Vâkidi, 23
^c^Ömer İbn ^c^Abdulaziz, 60
Ömer İbn-i Hattab, 27
Ömer Paşa, 98

P

Pars, 68
Paşa Çayırı, 99, 101
Pesyân Beyi, 98
Pir Budâk Hân, 81
Pir-i Hüdâ, 61
Püsyân (Pisyân) Beyi, 146

R

Ravzatu'l-Ahbab Fî Siret'n-Nebi, 27
Ravzâtu'l-Menâzır, 74
Recep Çavuş, 98
Resul-i Hudâ, 49
Revân, 81
Rûm, 28, 30, 47, 51, 55, 60, 69, 72, 78, 95, 100
Rumiye, 80
Rumiyye hanı Mehmed Ali Hân, 94
Rüstem Hân, 84, 87, 88, 91
Rüstem-i Zâl, 66
Rüşvet, 139

S

Sabâ, 30
Sa^c^d bin ^c^Ubade, 46
Sa^c^d ibn-i Ebi Vakkâs, 55
Sa^c^deddin, 75
Sa^c^id bin Zeyd, 55, 59
Safi Kulu Hân, 84
Sağ kol ağası, 92
Salyâne defterleri, 143
Samî topluluk, 30
Saru Müfti, 109
Sâzâd Köprüsü, 82
Sefine-i Nuh, 29
Selman Hân, 86
Selmâs, 25, 59, 71
Semendirli-zâde Mehmed, 92
Semerkand, 68, 72
Semerkandî, 74
Ser-Çeşm Hüseyin Paşa, 137
Serdâr Mehmed Pâşâ, 81
Seylü'l-İrem, 30
Seyyid Ali, 89
Seyyid Ahmed, 89
Seyyid Hızır, 89
Seyyid İbrâhim, 89
Seyyid Şerifi, 75
Sıddik, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 48, 49

Silâhor Frenk Abdullah Ağa, 113
Silmâs, 80
Sinâb, 82
Sivas müftüsü Tefsirî Mehmed Efendi, 101
Sofi Halil, 63
Söğütlü Mahallesi, 145
Sökmen el-Kutbî, 68
Suhûl, 30
Sultân Ahmed Hân, 82
Sultân ᶜOsmân, 82
Sultân Mehmed, 73, 77, 78
Sultân Murâd, 76, 85, 86
Sultân Mustafa, 82, 101, 102
Sultan Süleyman, 100, 101
Sultân-ı Âl-i ᶜOsmân, 78
Sure-i Fil, 27
Süleyman Bey, 92, 97, 98, 99
Süleyman Ma'bedi, 31
Süleymân Pâşâ, 84
Suyuti, 33, 43, 156

Ş

Şaᶜban Ağa, 100
Şaᶜbi, 27
Şâh ᶜAbbâs, 80, 81, 84
Şah Safî, 86
Şâh-ı Ermen, 60, 61, 68
Şâhruh, 71, 78
Şam, 23, 47, 58
Şamdanî-zâde, 29
Şeddâd, 71
Şemseddin, 32, 69, 71, 95, 96, 97, 157
Şemsi Paşa, 92
Şenbevî, 64
Şerᶜ-i Muhammed, 131
Şeref bin Şemseddin, 63, 67
Şeref-Name, 63, 64, 67, 86
Şeyh Cihângir, 76
Şeyh Maksûd ᶜAli el-Ḫalhâlî, 88
Şeyh Nûri, 85
Şeyhülislam, 74
Şeyhü'l-İslâm Behâyı Efendi, 85

T

Tağlib, 30
Takvim, 29
Talha, 37, 50
Tâtâr, 75, 82
Tatvan, 108
Tavâif-i ᶜArab, 47
Tebriz, 78, 79, 80, 82, 87, 88, 91, 92, 96
Tefsir-i Celaleyn, 125
Tekeli Pâşâ, 80, 81
Tevârîhü'l-Eimme, 104
Tevrât, 35
Timur, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 115, 156
Tîmûrhân, 68
Timurnâme, 69
Tokat müftüsü Rızâî İshak Efendi, 98
Tûfân, 29
Tûlû Han İbn Cengiz Hân, 63
Turan, 23, 78, 134, 157
Turân, 58
Türk, 61, 68, 79, 99, 121, 156, 157
Türkistân, 67
Türkmân, 69, 85

U

Uhud, 51
Ulu Cami, 61, 63
Uluğ Bey, 78, 79
Urmeddî, 89
Urûmî, 71
Uzun Hasan, 77, 78, 79

Ü

Üsküdâr, 83

V

V A N, XXI
Vâᶜiz Hüseyin Efendi, 144
Vâkıᶜa-i Fîl, 48
Vâli-yi Van Mehmed Emin Paşa, 92
Van, 23, 25, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 69, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 133, 135, 137, 138, 143, 145, 146, 149, 152, 155
Van Alayı, 152
Van Beglerbeğisi, 80, 82
Van Beylerbeyliği, 137
Van Deryâsı, 69
Van Gölü, 59, 68, 69
Van Kal'ası, 91
Van kalᶜası, 69
Van kulu, 80, 81, 86, 94, 96, 100
Van müftüsü Saru Ömer Efendi, 101
Van Sahrası, 155
Vanî Efendi, 98
Vanî Mehmed Efendi, 93
Vâstân, 59

Y

Yahya Beg, 81
Yahya Efendi, 85, 103
Ye'cüc-i ᶜAcem, 23, 88, 153
Yekçeşm Kürd Abdullah Efendi, 109
Yemen, 30, 35, 36, 46
Yeniçeri, 84, 95
Yeniçeri Ağası, 84
yeniçeri efendisi İstanbulî Abdullah Efendi, 145
Yermük, 47
Yevmü'l-Ceffâr, 30
Yevmü'n-Nessâr, 30
Yezdecürd, 65
Yezd-i Cürd, 30
Yezid, 108, 110, 111, 112, 133, 135
Yezidî, 94
Yezid-i pelît, 133
Yıldırım Bâyezid, 72
Yusuf Ağa, 112, 150, 151, 152
Yusuf Paşa, 139

Z

Zelzele, 91, 101, 140, 141
Zeyd ibn-i Sâbit, 48
Zeynel, 78, 81, 86, 107
Ziyaeddin Hân, 81
Zülkarneyn, 28, 30, 31

رب يسّر على كلّ عسير   انّى عاجز وانت قدير

« وان تاريخى »

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد اول الله كه خدا اولدر   مالك الملك و ذو البقا اولدر
حضرت احمده سلام اولسون   آل و اصحابنه تمام اولسون

اما بعد. حضرت ملك الاحديته و كمال فردانيت جلّ ذكره و عمّ عطاياه
قرآن قديم و فرقان كريمنده انبياء سالفهٔ عظام على نبينا و عليهم الصلوة
والسلام مآثرينى بيان و امم سابقه احوالنى تبيان ايدوب قرون ماضيه
تذكرى ايله عبادينه نيجه اعتبارات باهره . و احوال سالفهٔ بنى آدم تفكرى
ايله نصايح ظاهره بيورمه اولديغنه اشارت علم سبحانى و بشارت بيّنه حمدله
اولديغى اولوا الالباب مبرهندر . انّ فى ذلك لعبرةً للذى اعتبر
بو حكايات و هذايه كندو ... و ديه و آيين اوزره اولادلرك منتخب
و مثالنه معرفتك اتمكله منافع جزيله و فوائد جليله يه ظفرياب اولمه
مقدّر

هم موفق اولمشلر . سلطان سلیقه‌ده هم من السلام ازکاه
مقدمه‌دن مکه فتح اولندیغی مسموع ایدی . ومکه خلفاء راشدین
رضوان الله تعالی علیهم اجمعین مقدمه‌لرک تقسیمک سماء مطلع
فتوحاتنده بو دیاره شمس هدایت طلوعیله روایت معتبره‌سی
مصلحم دکل ایدی . حتی بو باب بویانده دیوستانبره حیوان
ایدم . بعون الله تعالی الشیخ محمد بن عمر الواقدینک روحه
تعالی . ارمنیه وازربایجان فتوح نامه‌سی الم دوشدی احبابه
سعادت بابه . فتح الخیر علیهم من کل باب رمزه سندن تعبیری
ترجمه اولنمسی التماس ایتدیلر . اما بو حقیر هر جانبه ترداد ایدرک
نلبهء قاصره‌مز اولان دان باکتبه شاننه نه زماندن برو معهود
دا با دان . وتفصیلیه کیمده مقدم مکان اولدیغنه ارادم
تحقیقه اوزره تفصیل وصحت اوزره بیانک تکمیلی بو نواحیده اولمدی
آخر الامر التماس احباب متوالی اولوب شیخ دخی عمر سرحدی صاحبی
همشیره‌دن بر غزل کیمله توقیده الیه اذن واقف تعالی کتمکله والوا
الابصاری ذات ایتکله کیدرم (نظم)

الا ای روز وصلت جوابه رفته — بر آمد صبح هجری دتو خفته
نمی ترسی که در ملک خفته گیرد — دلت یاری قدر واشفته کرد

قو

مقتدر . وهر مرده عبرت لوره لنده دار دنیا یه برمده
دیو کلوب کیدن احباب واغیارینک ادعای والواء وترکیب ستمه حیه
عبرت وافتخارینه بایلر اعتبار آنه واقره وتجارب کثیره حیثیه
لوره — قیل فکر دهای اولدن — کو کیم اولدیغی قیاس
هیچ قدر سوزولدی دا آنیا — هیچ بریه اولمدی دخی ماسی

مصرعها دنیه دولت نور محمدی وکوکبهء شوکت محمدیه صلی الله تعالی
وسلم علی صاحبها . هجرت ستة ثمرته ضیا انداز هدایت اولوب
بنیان شریعت مطهره‌سی الی یوم القیام مرصوص ومعمور وزمره امته
مرصوصه الی تمام الایام معززه ومنصوره اولوب زمره سنیه‌سی
ضیا انداز اقطار جهانه وعلم افراز مراتب جهانه اولدیغی بالجمله
مسمو ایجادی کمال اشتغال بولوب کارخانهء نشاط عبادته دخی
استقبال اولنمش سببیدر

بناء علی ذلک . بو دیار سعیده شامله دلخواهی ارمنیه
وآذربایجان دخی قاعدهء مملکتی اولان دار الایمان حکمه
بنای اقاصره اولان دمو ... وقلعهء تم بارده مملک فرسیس
ستة سدید یا صدیق جم وبحر انداز مشحون ملوک وحضرت فرای
دارا وجم دخی . وبو حقیرک مسقط رأسی وموطن مولدی

هربری برکره جندلی کتورهیه سنتام ایله اصناف و رعایا اوزرلرینه
استیلا ایده گلدیلر . دیده منکوزانک مادتی و المبادی تجعیده
وآنلرک صاحب لرندندر . و ممات تمام اولنمره مساعده
ایده گلدیلر . یوق ویکلرک ابتداسی تعدیله ایدیلر .
اقا درزکیر ایده گلدی اولری جمله اصلاح ایدوب هر آغا
هنوز مقید قالدی . و مقتول هنوز آغانک قرنداشی مقید
عبدالله آغا بوطرفده تلاف ارا عرض محضر سبیله
دولت علیه ده انفد وایلچیا اظهرینه نقل ایتدیلر ایدی .
آنلرک ایچنده اوزرلرینه دیوان اولنده افاداتیله اقرار
ایتدیلر . بوصحبته مذاکره اولنوب عقده اولنقلریله
سویلدم . دولت ده وهمت مناسبده دیوانه ایچون
استرحام ایتدم ودائعده آنلرک عقده سویلنه سوزلرک
اکثری خلاف ایدی . قیدهی باشی بو سوزلری ایشیدنجه
دیدی افندی آنلرک حقنده اثلد فلان باشی افندی تانیا
تا قلوق آناکره کلنجه شهادت ایتدیلر . وبال بونلرنه .
وآنلرک دخی خالدی مقدره قالمشدر . انشاالله تعالی
هلاکی اولورلر . انجیه بوریاسه عاصد [?]

دختی قتلی

تذکر دعایم بودفی برلاه اولدیغیون قلت بضاعتم وکثرت عوائقیه
معارف قباعم ایله مستغنیا بالملک الاعلی سنه ثمان عشریه
ومائه بعد الالف صفرنک اعالی زجهی عینه واتبدا اولندی نظم

عرفانلدر ادم اولغلیک   ذکر باقیسی عمر ثانیدر
ذکر خیره سبب اولانلدر   اهل خیرک موکنده ثانیدر

اول سال مبارک مال پادشاه انجم سپاهک سلک سنیه سلطنت
با فر وشوکت منتظم ایدیکه سراسر ملوک ممالک معموره سده سنیه
معدلرینه سرخاده عبودیت وخضوع دستدسته صدقت وخشوع
ایدیلر . الا هو السلطان البریه وخاقان البحریه خاتمه
الدولتیه . دمانه العولمیه خادم الحرمین الشریفین وباسط
الامنیه الحنیفیه السلطان الاعظم والخاقان الاکرم السلطان ابن
السلطان السلطان ابو الفتح الغازی محمود خان ابن السلطان الغازی
مصطفی خان . اعلی الله تعالی بدولته اعلام النصر والدین واجری
بیده حسام السنة والشرع المبین

دخی عقلا طائفه سی تفریق ودخی بولکده آلچه نفقات بخیجینه
تقتیر ایلدکده . بوقسم بو حکمه اصنیت بولماز .
معلوم اولاکم کپرلی زاده نك داخه تفتیشه مقرر اولدیغی
مخافت ایکیز حرکت ودهشت وبرز ایالت اولدی .
ولکن هنگی ادر یا وپادری اولد . واقعده اولان
علم دعرفانی الراحمون یرحمهم الرحمن مضمونی عمله
سوق ایدر قهرده افراط ایتمدی واماضیفلرالیرالا
اولان رعایا دبرایای غایت صیانت ایلدی . دنیادهٔ اولیکز
کبی لوندبرور وشم کترلك ایتمدی . متی
جوکیمنك بربولك اوتلغنیهبا آلتنر اولکیمه برقیضه
اقچه ویروبوب آلنده تفریر شدید وتنبیه اکیدایتدی
ویدی بیلدن متجاوز نفسی ایله دانحوسنده ایکی طرفلو
اوردو قوردی ادن ایکی لوف اولدوکده
مابعده برتقیلك بغدان تاریخی
واسایری . جنبلهم عدد
تمت

٢